ئادابی کۆمەڵایەتی
لە قورئان و سوننەتدا
نەوا محمد
ئادابی کۆمەڵایەتی لە قورئان و سوننەتدا

بسم الله الرحمن الرحيم

ئادابی کۆمەڵایەتی
لە
قورئان و سوننەتدا

ئادابی کۆمەڵایەتیی
لە قورئان و سوننەتدا

ئامادەکردنی:
نەوا محمد

ئادابی کۆمەڵایەتیی
لە قورئان و سوننەتدا

کتێبی: ئادابی کۆمەڵایەتی

نوسینی: نەوا محمد سعید

بۆپۆلی: یەکەمی ندا

ساڵی: ١٤٣٩ك-٢٠١٨ز

بسم الله الرحمن الرحيم

إِنَّ الحَمْدَ للهِ نَحْمَدُهُ وَنَسْتَعِينُهُ ونَسْتَغْفِرُهُ، وَنَعُوذُ بِاللهِ مِنْ شُرُورِ أنْفُسِنا وَمِنْ سَيِّئاتِ أعْمَالِنا، مَنْ يَهْدِهِ اللهُ فَلا مُضِلَّ لَهُ، وَمَنْ يُضْلِلِ فَلا هادِيَ لَهُ. أَشْهَدُ أنْ لَا إِلَٰهَ إِلَّا الله وَأَشهَدُ أنَّ محمداً عَبدُهُ وَرَسُولُهُ.

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ حَقَّ تُقَاتِهِ وَلَا تَمُوتُنَّ إِلَّا وَأَنتُم مُّسْلِمُونَ

يَا أَيُّهَا النَّاسُ اتَّقُوا رَبَّكُمُ الَّذِي خَلَقَكُم مِّن نَّفْسٍ وَاحِدَةٍ وَخَلَقَ مِنْهَا زَوْجَهَا وَبَثَّ مِنْهُمَا رِجَالًا كَثِيرًا وَنِسَاءًۚ وَاتَّقُوا اللَّهَ الَّذِي تَسَاءَلُونَ بِهِ وَالْأَرْحَامَۚ إِنَّ اللَّهَ كَانَ عَلَيْكُمْ رَقِيبًا

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ وَقُولُوا قَوْلًا سَدِيدًا * يُصْلِحْ لَكُمْ أَعْمَالَكُمْ وَيَغْفِرْ لَكُمْ ذُنُوبَكُمْۗ وَمَن يُطِعِ اللَّهَ وَرَسُولَهُ فَقَدْ فَازَ فَوْزًا عَظِيمًا

أَمَّا بَعْدُ: فَإِنَّ أَصْدَقَ الحَدِيثِ كِتابُ اللهِ، وَخَيرَ الهَدِي هَدْيُ محمد صَلَى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَمَ

وَشَرَّ الأُمُورِ مُحْدَثاتُها، وَكُلَّ مُحْدَثَةٍ بِدْعَةٌ وَكُلَّ بِدْعَةٍ ضَلالَةٌ، وَكُلَّ ضَلَالَةٍ فِي النَّارِ.

پێشەکی:

الحمدلله الصلاة والسلام على رسول الله محمد صلى الله عليه وعلى آله وصحبه وسلم.

لە نێوان هەردوو کەس، دوو هاوڕێ، دوو کۆمەڵ وا دەخوازێ جۆرە مامەڵەیەك‌و هەڵس‌وکەوتێك هەبێ، تا ڕەوڕەوەی کاریان بە شێوەیەکی سانا بڕوات بەڕێوە. دیارە چۆنیەتی مامەڵەو ڕەفتار لەگەڵ یەکتریی ،تەنها خوای دەرونناس دەیزانێ، کەچ مەنهەج‌و یاسایەك دابنێ، کە جوانکاری تیا بێ‌و مەردومەکان لێك زویر نەبن‌و ڕێزی یەکتری بگرن، لەبەر ئەوە بەندە بە ئەرکی سەرشانی خۆی زانی، کە هەڵسێ بە ئامادەکردن‌و هەڵبژاردنی ئادابی سەرەکی کۆمەڵایەتی ئیسلامی بە پێی قورئان‌و سوننەتی پێغەمبەری خوا ﷺ، بۆ ئەوەی ئەم ئاداب‌و ڕەفتارە جوان‌و ڕازاوانەی ئیسلام ,بەرجەستەی خەڵك بکرێ‌و زیندوو بکرێتەوە، چونکە لەم ڕۆژگارەی ئێستادا زۆر لە مسوڵمانان ئەم ئادابە ئیسلامیانەیان فەرامۆش کردووەو لەژیانی ڕۆژانە پیادەی ناکەن، کە شێوازی شارستانیەت پیشان دەدات.

لە خوای بەخشندە دەخوازم ئەم بەرهەمە بچوکەم بۆبکاتە (صدقة جارية)و لە گوناهە زۆرەکانم خۆش ببێ‌و نیەت پاکی‌و خواویستیم پێ ببەخشێ، وام لێبکات کاری خێروچاکە ئەنجام بدەم‌و، مەبەستم تەنها ئەوبێت.

٢١/شوال/١٤٢٦ك
٢٠٠٥/١١/٢٣ز

ئادابی ئیسلامی لە کۆمەڵگا

شـێوازی هەڵسوکـەوتو ڕەفتـار لـە نێـو کۆمـەڵگادا، پێناسـەو ماهیەتو ناوەڕۆکی گشت ڕێبازو بەرنامەو فیکـرە یـەك بـەدەردەخات. ئیسلامیش کە تاکە بەرنامەی داڕێژراوو بێوێنەی پەروەردگارە، خـاوەنی چـەند ئـادابو ڕەفتـارو خووڕەوشـتێکی شارسـتانیەتە، کـە لـە هـیچ بەرنامەی تر بەرجەستە ناکرێ.

ئەم ئادابو ڕەفتارە کۆمەڵایەتیـە ئیسـلامیانەش، کـە لـە خـوارەوە دەیان هێنینە سەر سفرەی باس، پێویستە مسـولمانان بـە گشـتیو بـێ درێغیو کەموکورتی لەنێو خۆیانو کۆمەڵدا پیادەی بکـەنو، بیسـەلمێنن ,کـە تـەنها ئیسـلامە تاکـە بەرنامـەی نـوێ خـوازو شارسـتانیەت، بەرنامەیەك نیە خۆی دوورە پەرێز کات لە کۆمەڵگاو گۆشە نیگاو وشك بێتە بەرچاو.

ئەم ئادابو ئاکارو ڕەوشتانەی باس دەکرێن، بەرنامەی کاری ڕۆژانەی مسولمانە، کە دەبێو پێویستە پێوەی پابەند بێـتو ئیسـلامێکی جـوان پیشان بدات، کە خەڵك چاوی لـێبکەن.

گەرمسـولمان، هـەموو قورئـانی لەبـەربێت، یـا (صـحیح البخـاري ومسلم)ی لەبەربێت، بەلام لەگەڵ خەڵکی وتە نـاخۆشو قسـە ڕەق بـوو، هەست بریندارکەر بوو، ئازاری دڵی خـەڵکی دەداوئـادابی نەبو...هتـد، ئەوا ئەم قورئان لەبەرکردنو فەرموودە لەبەرکردنـە، هـیچ سـودی نیـە، چونکە قورئانو سوننەت بۆ پیادەکردن هاتوون، نەك بـۆ خۆهەڵکێشـانو تەنها خوێندنەوە.

دیاریشە، کە ئیسلام بە جیهان بڵاوبۆوە، بەهۆی ئاکارو ڕەفتار جوانی بازرگانە مسوڵمانەکان بوو، ئەگینا خەڵك نەهاتن دیراسەی ئیسلام بکەن، ئنجا مسوڵمان بن.

ئیسلام وتەو کردارە، ڕەوشتو ڕەفتاری جوانە، ڕەچاوکەری هەستەکانە، مافدەری مافانە، کەواتە مسوڵمانیش دەبێ ڕەنگدانەوەی ئەم ئیسلامە بێتو ئادابەکانی جێبەجێ بکات، وەك لە خوارەوە باس دەکرێن:

١- ئەدەبو ئاکاری مسوڵمان لەگەڵ خوادا.
٢- ئەدەبو ئاکاری مسوڵمان لەگەڵ پێغەمبەری خوادا ﷺ .
٣- ئەدەبو ئاکاری مسوڵمان لەگەڵ دایكو باوكیدا.
٤- ئەدەبو ئاکاری مسوڵمان لەگەڵ خزمو نزیکانیدا.
٥- ئەدەبو ئاکاری مسوڵمان لە میوانداریدا.
٦- ئەدەبو ئاکاری مسوڵمان لە بەکارهێنانی تەلەفۆنو موبایل دا.
٧- ئەدەبو ئاکاری مسوڵمان لەکاتی نان خواردندا.
٨- ئەدەبو ئاکاری مسوڵمان لە کاتی خواردنەوەدا.
٩- ئەدەبو ئاکاری مسوڵمان لە کاتی سڵاوکردندا.
١٠-ئەدەبو ئاکاری مسوڵمان لە کاتی مۆڵەت وەرگرتندا.
١١- ئەدەبو ئاکاری مسوڵمان لە کۆڕو مەجلیسدا.
١٢- ئەدەبو ئاکاری مسوڵمان لە کاتی قسەکردندا.
١٣- ئەدەبو ئاکاری مسوڵمان لە گاڵتەو سوعبەتدا.
١٤- ئەدەبو ئاکاری مسوڵمان لە کاتی پیرۆزباییدا.
١٥- ئەدەبو ئاکاری مسوڵمان لە کاتی سەردانی نەخۆشدا.
١٦- ئەدەبو ئاکاری مسوڵمان لە کاتی پرسەو تەعزیەدا.
١٧- ئەدەبو ئاکاری مسوڵمان لەکاتی پژمینو باوەشکدا.

ئــەدەب و ئاكاری مســوڵمان لەگەڵ خــوادا

دیاره گەر چاكه لەگەڵ یەكێك كرا، ئەوا ڕێـزو ئـەدەب بەرامبـەر بـە چاكەكارەكە دەنوێنرێ، پێویستیشه ڕێزو ئەدەبی بەرانبەر بنوێندرێ.

لە هەموو كەسیش شایستەترو پێویست تر،كه ڕێـزو ئـەدەبی بەرانبـەر بنوێندرێ؛ خوای بەخشندەیە، كه چاكەو بەخششـەكانی نایەتـە ژمـاردن ﴿وَإِن تَعُدُّواْ نِعۡمَةَ ٱللَّهِ لَا تُحۡصُوهَآۗ إِنَّ ٱللَّهَ لَغَفُورٞ رَّحِيمٞ ١٨﴾ النحل ....ئەگەر هەرچی چـاكەی خودایـه بـژمێرن، لـه ژمـاردن دوایـی نایه﴾.

ئەدەبو ئاكاری بەرزنواندن بەرانبەر بە خوای بەخشش كار بەم شێوەیە:

١- **بەندایەتی كردنیو پەرستنی:**

ئەمەش بەوە دێتەدی، كه بە تەواوی ملكەچی فەرمانەكانی بیـتو بە گەورەی دابنێی لە هەموو كارێكدا.

دیاره پەرستنیش ،تەنها لـە نوێـژو ڕۆژووو حـەجو زەكـات كـورت هەڵنەهاتووه، بەڵكو مانا فراوانەكەی پەرستن ئەوەیـە، كـە مرۆڤـی مسوڵمان هەر كارێك ئەنجام دەدات، لە كاری ڕۆژانـەی لەگـەڵ مـاڵو منـداڵی، لەگـەڵ هاوڕێكـانی، لـە كـڕینو فرۆشـتنیو، لـە كـاری فەرمانبەرییو مامۆستایەتی، مەبەستی پێ ڕەزامەندی خـوا بێـتو، بە پێی بەرنامەو مەنهەجی شەریعەتی خوا بێت.

جا كه پەرستن (العبادة) ئەم مانا فراوانو گشتگیریەی هەبێت، ئەوا خوای بەخشندە كردویەتیـە مەبەسـتی بـەدیهێنانو هێنانـەبون، وەك دەفـەرموێ: ﴿وَمَا خَلَقۡتُ ٱلۡجِنَّ وَٱلۡإِنسَ إِلَّا لِيَعۡبُدُونِ ٥٦﴾ الـذاریات ...من هەر بۆیه جندۆكەو مرۆم دروست كرد، تابمپەرستن﴾.

شەرع ناسانیش ئەم فیکرەیان بەم گوتەیە گوزارش کردووە، کە دەڵێن: (النية الصالحة تقلب العادة عبادة.... نیەت پاکیو باشی، عادەتو خوو نەریت بۆ پەرستن وەردەچەرخێنیٚ، کەواتە نان خواردنمان بە مەبەستی بەهێزبون بۆ جێبەجیٚکردنو پیادەکردنی فەرمانەکانی خوا، عیبادەتە، خوێندنو فێرخوازی بە مەبەستی خزمەتکردن بە مسوڵمانان، عیبادەتە، جیهادو خۆبەختکردن لە پێناوی بەرزکردنەوەی دینی خوا، عیبادەتە، لابردنی شتێك لە ڕێگا، کە ئازار بە مسوڵمانان بگەیەنیٚ، عیبادەتە.

پێغەمبەری خوا ﷺ فەرموویەتی: ((**إنَّما الأعْمالُ بالنيّات، وإنَّما لكلّ إمرئٍ ما نَوى، فمن كانت هجرته الى الله ورسوله فهجرته الى ما هاجر الَى الله ورسوله، ومن كانت هجرته الى دنيا يصبها، أو إمرأة ينكحها فهجرته الى ما هاجر إليه**... بەڕاستی ئەنجامدانی کردەوەکان بە پێی نیەتەکانە، هەرکەسەو بە پێی نیەتی خۆی، هەرکەسیٚ کۆچکردنی بۆ خواو پێغەمبەرەکەی بێت، ئەوا کۆچەکەی بۆ خواو پێغەمبەرە، هەرکەسێکیش کۆچەکەی بەمەبەستی دەستکەوتنی دنیا بێت، یان بۆ ئەوەی ژنێك مارە بکات، ئەوا کۆچەکەی بۆ ئەو مەبەستەیە، کە کۆچی بۆ کردووە)). متفق علیه.

٢- تاعەتو گوێڕایەڵی:

گوێڕایەڵی خوا بەجێبەجیٚکردنی فەرمانەکانیو یاسا بەپێزەکانی دێتەدی، هەروەها بەدورکەوتنەوە لەو کارانەی،کە قەدەغەو حەرامی کردون.

هەندیٚ لە زانایان تاعەت، بە بەردەوام بون لەسەر کاری چاکەو پیادەکردنی بەرنامەی خوا راڤە دەکەن. ﴿فَٱسۡتَقِمۡ كَمَآ أُمِرۡتَ ....﴿١١٢﴾ هود﴾. هەروا خوا دەفەرمویٚ: ﴿إِنَّ ٱلَّذِينَ قَالُواْ رَبُّنَا ٱللَّهُ

ثُمَّ ٱسۡتَقَٰمُواْ تَتَنَزَّلُ عَلَيۡهِمُ ٱلۡمَلَٰٓئِكَةُ أَلَّا تَخَافُواْ وَلَا تَحۡزَنُواْ وَأَبۡشِرُواْ بِٱلۡجَنَّةِ ٱلَّتِي كُنتُمۡ تُوعَدُونَ ٣٠﴾ فصلت ...ئەوانەش کە گوتویانە: پەروەردگارمان خودایەو لە گفتیان لایان نەداوەو بەردەوام بون لەسەر کاری چاکە؛ فریشتە دێنە لایان‌و پێیان دەڵێن: نە بترسن، نە خەم بخۆن؛ مژدەتان لێبێ گەیشتونە ئەو بەهەشتەی، کە بەڵێنتان پێدراوە﴾.

تاعەتی خوا, بەڵگەی ڕاستیی خۆشویستنە، سەرپێچی‌و گوناهیش بەڵگەی ناڕاستی خۆشویستنە. گوتراویشە: (إن المحب لمن يحب مطيع... ئەو کەسەی یەکێکی خۆش بوێ، بەگوێی دەکات).

خوا بەخشندەش بەڵێنی بە بەندە گوێڕایەڵە خۆشەویستەکانی داوە، کە بەهەشتی ڕازاوەیان پێببەخشێت، وەك دەفەرموێ: ﴿وَمَن يُطِعِ ٱللَّهَ وَٱلرَّسُولَ فَأُوْلَٰٓئِكَ مَعَ ٱلَّذِينَ أَنۡعَمَ ٱللَّهُ عَلَيۡهِم مِّنَ ٱلنَّبِيِّـۧنَ وَٱلصِّدِّيقِينَ وَٱلشُّهَدَآءِ وَٱلصَّٰلِحِينَۚ وَحَسُنَ أُوْلَٰٓئِكَ رَفِيقٗا ٦٩﴾ النساء ....هەرکەسێکی بەرفەرمانی خوداو ئەم پێغەمبەرەبێ، دەبێتە هاوڕێی ئەوانەی خودا چاکەی دەگەڵ کردون؛ لە ڕیزی پێغەمبەران‌و خوداپەرستانی ڕاستی‌و شەهیدان‌و پیاوچاکان؛ چ هاوڕێیانێکی چاکیشن ئەمانە!﴾.

هەروا دەفەرموێ: ﴿قُلۡ إِن كُنتُمۡ تُحِبُّونَ ٱللَّهَ فَٱتَّبِعُونِي يُحۡبِبۡكُمُ ٱللَّهُ وَيَغۡفِرۡ لَكُمۡ ذُنُوبَكُمۡۚ ...٣١﴾ آل عمران... بڵێ: ئێوە ئەگەر خوداتان خۆشدەوێ، شوێن من کەون، هەتا خوداش خۆشی بوێن‌و لە گوناهانیش بتان بورێ﴾

٣- شەرم کردن لە خوا:

شەرم کردن لە خوا لە گرنگترین پایـەی ڕێـزو ئەدەبـە بەرانبـەر بـە خوای گەورە.

(الحیـاء) شەرم لـە زمانەوانیـدا مانـای پۆشـتەیی، هـەروا مانـای خۆدەرنەخستن، یان ڕازی نەبونە بە شتێك، کـە پێچـەوانەی شـەرعی خوایە، یان بە ئاشکرا ئەنجام نەدانی سەرپێچیو گوناهوتاوان.

هەندێ لە زانایان پێناسەی شەرم (الحیاء)یـان بـەوە کـردووە، کـە: ڕەوشتو ئاکارێکە بۆ وازهێنان لـە کـاری ناشـیرینو، کەمتەرخـەمی نەکردن بەرانبەر بەخاوەن ماف.

پێغەمبەری خوا ﷺ ئاماژەی بەوە کردووە، کە شەرم خێرو چاکەی بەدواوەیە. عـیمرانی کوڕی حەصین -خوا لێی ڕازی بـێ- گوتویـەتی: پێغەمـبەری خوا ﷺ فەرموویەتی: ((الحیاء لا یأتي إلاّ بخـیر))متفـق علیه.

پێغەمبـەری خـوا ﷺ لـە فەرمودەیەکـدا راڤـەی شـەرم (الحیـاء) دەکاتو دەفەرموێ: **((إستحیوا من الله حق الحیاء، قلنا إنا نستحي من الله یا رسول الله والحمدلله، قال: لیس ذلك، الإستحیاء مـن الله حق الحیاء: أن تحفظ الرأس وما وعـی، والـبطن ومـا حـوی، وتـذکر الموت والبلی، ومن أراد الآخرة وترك زینة الحیاة الدنیا، وأثر الآخـرة علی الأولی، فمن فعل ذلك فقد استحیا من الله حق الحیاء...))** وەك پێویست لە خوا شەرم بکەن، گوتیان: ئەی پێغەمبەری خوا، سـوپاس بۆ خوا ئێمە شەرم لەخوا دەکەین، فەرموی: ئەوها نا. شەرم کردن لـە خوا وەك پێویست ئەوەیە، کە سەرتو چـاوو گوێچـکەو زمانـت لـە گوناهان بپارێزی، زگتو ئەوەی لەگەڵ زگدایە لە گوناهـان بپـارێزی، هەروا یادی مـردنو ڕزیـن بکـەیت، هەرکەسـێ ڕۆژی دوایـی بـوێو

جوانیو ڕازاوەیی دنیا واز لـێبێنێو بەسـەر دنیـای هەڵبـژێرێ، جـا هەرکەسێ ئاوای کرد، ئەوا وەك پێویست شەرمی لە خـوا کـردووە))
رواه الترمذي عن ابن مسعود.

ئەبولەیسی سەمەرقەندی (شەرم)ی بە دووجۆر دانـاوەو گوتویـەتی:
شەرم دوو جۆری هەیە:

١- شەرمێك لەنێوان خۆتو خەڵکدا.

٢- شەرمێك لەنێوان خۆتو خوادا.

شەرم کردن لەنێوانو خۆتو خـەڵك ئەوەیـە، چـاوت بپـارێزی لـەو شتانەی ،کەبۆت حەڵاڵ نیە تەماشای بکەیت. بـەڵام شـەرمی نێـوان خـۆتو خـوای گـەورە بریتیـە لـە هەسـت کـردنو پێـزانین بـە بەخششەکانیو، شەرم بکەیت سەرپێچی فەرمانەکانی بکەیت.

٤- شوکرانەبژێری بەخششەکانی خوا:

سوپاسگوزاریو شوکرانەبژێری، یان بەدڵ، یـان بـە زمـان، یـان بـە کردەوە دەردەبڕدرێ.

شوکرانەبژێریی بەدڵ،بریتیە لە هەبونی هەستی خێروچاکە نواندن بۆ هـەموو خـەڵك، چـونکە هـەموو خـەڵك چـاو لەدەسـتی خـوانو خۆشەویسترین کەس لای خوا، ئـەو کەسـەیە بـۆ چـاو لەدەسـتەکانی سودمەند بێت.

شوکرانەبژێری بەزمان بریتیە لە سوپاسو ستایشکردنی خـوا، هـەروا بەردەوام زیکروپاڕانەوەو تەسبیحات کردن.

شوکرانەبژێریی بە کردەوەش بەوە دێتەدی، کە ئەندامەکانی جەستە لە جێبەجێکردنی فەرمانەکانی خوا بەکاربهێنرێتو، سەرپێچی خوای پێنەکرێت.

دیارە شوکرانەبژێریی نیعمەتی چاو بریتیە لە پاراستنیو دانەواندنی لەئاست ئەو شتانەی خوا حەرامی کردوون، وەك تەماشانەکردنی ئافرەتی نامەحرەمو گۆڤارە ڕوتو نیمچە ڕوتەکانو فلیمە بێئابڕوەکان.

شوکرانەبژێریی زمانیش بریتیە لە غەیبەت نەکردنو دوزمانی نەکردنو قسە نەهێنانو نەبردنو تێك نەدانی نێوان دوکەسو فیتنەیی نەکردنو هەست بریندارنەکردنی خەڵكو تەریق نەکردنەوەیان.

شوکرانەبژێریی هێزو تواناش بریتیە لە سەرخستنی چەوساوانو زوڵم نەکردنو ,خەباتو تێکۆشان لەپێناوی خوا.

شوکرانەبژێریی نیعمەتی دارایيو دەوڵەمەندیی بریتیە لە یارمەتیدانو کۆمەکی هەژارو نەداران، بەبێ منەت کردنو بەچاو دادانەوە.

خوای گەورەش دەفەرموێ: ﴿...لَئِن شَكَرْتُمْ لَأَزِيدَنَّكُمْ وَلَئِن كَفَرْتُمْ ...﴾ ﴿٧﴾ إبراهيم ... گەر شوکرانەبژێرم بن ،بۆتان زیاد دەکەم ﴾.

٥- ڕازی بون بەقەزاو قەدەری خواو ئارام گرتن لەکاتی بەڵاو ناخۆشیدا:

باشترین وتە سەبارەت بە قەزاوقەدەر ،فەرمودەکەی پێغەمبەرە ﷺ، کە ئاڕاستەی ئیبن عەبباس دەکاتو دەفەرموێ: **((يا غلام إني أعلمك كلمات: إحفظ الله يحفظك، أحفظ الله تجده تجاهك، إذا سألت فاسأل الله، وإذا إستعنت فاستعن بالله، واعلم أن الأمة لو إجتمعت على أن ينفعوك بشيء لن ينفعوك بشيء قد كتبه الله لك، ولو إجتمعوا على أن يضروك بشيء، لن يضروك بشيء قد كتبه الله**

عليك، رفعت الأقلام وجفت الصحف))...کوڕیژگە! چەند وشـەیەکت فێردەکەم: دینی خوا بپارێزە، خوا دەتپارێزێ، خوا بپارێزە، خوا بەرەو ڕوت دێ، گەر داوای شتێکت کرد، تەنها لە خوا داوابکە، گەر داوای فریاکەوتنت کرد، کە بە فریات بێ، تەنها هـاواری خـوا بکـە، بزانـە گەر هەموو خەڵکی کۆببنەوەو بیانەوێ سودێکت پـێ ببەخشـن، کـە خوا نەینوسیبی، نـاتوانن سـودت پـێ ببەخشـن، هـەروەها هـەموی کۆببنەوەو بیانەوێ زیانت پێبگەیەنن، کە خـوا نەینوسـی بـێ، ئـەو زیانەت پێناگات، قەڵەمەکان لە نوسین هەڵگیران،پەڕاوەکانیش وشـك بونەوە (واتە: قەزاو قەدەری خوا بڕاوەتەوە). رواه الترمذي وقال: حديث حسـن صحيح.

کەواتە: بابای مسـوڵمان وەك ئـەدەبو ڕێزنوانـدن بەرانبـەر خـوای خۆی، ڕازییە بە هەر چ شتێك بەسەری بێت، کە خوا بڕاندوویەتیەوەو پاداشتیشی لەسەر وەردەگرێتەوە، هەرگیز ناڕەزایی بەرانبەر بـە خـوا دەرنابڕێ، کە بۆچی ئەم بەڵاو ناخۆشیەی بەسەر هێناوە، بەڵکو دڵـی بەم ئایەتـە دەداتـەوە ،کـە دەفـەرموێ: ﴿...وَبَشِّرِ ٱلصَّٰبِرِينَ ﴿١٥٥﴾ ٱلَّذِينَ إِذَآ أَصَٰبَتۡهُم مُّصِيبَةٞ قَالُوٓاْ إِنَّا لِلَّهِ وَإِنَّآ إِلَيۡهِ رَٰجِعُونَ ﴿١٥٦﴾ أُوْلَٰٓئِكَ عَلَيۡهِمۡ صَلَوَٰتٞ مِّن رَّبِّهِمۡ وَرَحۡمَةٞۖ وَأُوْلَٰٓئِكَ هُمُ ٱلۡمُهۡتَدُونَ ﴿١٥٧﴾ البقـرة ... مژدە بدە بەو کەسانەی خۆڕاگرن، ئەو کەسانەی ،کە توشی چۆرتمێك دەبن، دەڵێن: ئێمەش هەر ئـی خـواینو هـەر بـۆ لای ئـەو دەچینەوە، خێروبێرو بەزەیی پەروەردگاریان بۆ دەبارێو شارەزا لە ڕێ ئەوانن.﴾

ئـەدەب و ئاكاری مسـولْمان لەگـەڵ پێغــەمبەری خــوادا ﷺ

دیارە مسولْمانی پابەند بەدینی خواو ژیـرو لـەخواترس، هەسـت بـەو پایەو ڕێزەی پێغەمبەر دەكات، كە لەلایەن خوای گەورەوە لێی نراوە.

هەست دەكات پێغەمبەرێكە, هەر لە سـەرەتای ژیانیـەوە, تـا كۆتـا ژیانی، خـاوەنی ڕەوشـت بـەرزیو قوربانیـدان بـووە، هـەردەم بەخـەمی ئوممەتەكەیەوە بووە، كە خـوای بەخشـندە لـە ئوممەتەكـەی خـۆش ببـێو چاوپۆشی لە گوناهەكانیان بكات.

جا پێغەمبەرێك, خوای خاوەن شكۆ دەربارەی بفەرموێ: ﴿وَإِنَّكَ لَعَلَىٰ خُلُقٍ عَظِيمٍ ﴿٤﴾ القلم ... بەڕاستی تـۆ ئاكـارو ڕەوشـتت زۆر بـەرزە﴾. ئەمە گەورەترین بڕوانامەو مەدالیایە بۆ پێغەمبەر ﷺ، پێویستە ڕێـزی لـێبگیرێو ئەدەبی لە بەرانبەردا بنوێنرێ.

ڕێزگرتنو ئەدەب نواندنیش, فەرمانێكی خوایە، كە دەبێ گشت بڕواداڕێك پیادەی بكاتو پێغەمبەری لەلا خۆشەویست بێت، ئەوپەڕی خۆشەویستی،هەروا دەنگی بەسەردا بەرزنەكرێتەوە وەك خـوا(جلّ جلالە) دەفەرموێ: ﴿ يَـٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُوا۟ لَا تَرْفَعُوٓا۟ أَصْوَٰتَكُمْ فَوْقَ صَوْتِ ٱلنَّبِىِّ وَلَا تَجْهَرُوا۟ لَهُۥ بِٱلْقَوْلِ كَجَهْرِ بَعْضِكُمْ لِبَعْضٍ أَن تَحْبَطَ أَعْمَـٰلُكُمْ وَأَنتُمْ لَا تَشْعُرُونَ ﴿٢﴾ الحجرات...ئەی گەلی خاوەن باوەڕان! ناشێ دەنگتان سەر دەنگی پێغەمبەر كەوێ. دەنگیش هێندە بەرزمەكەن وەك لەگەڵ یەكترا قسە دەكەن، كە كارتان لـێ پوچەڵ ببێو خۆتان بەخۆتان نەزانن﴾.

ئـەدەبو ڕێزنوانـدن بەرانبـەر بـە پێغەمبـەری خـوا ﷺ بـەم شێوەیە دەبێت:

١- گوێڕایەڵی کردنی پێغەمبەرو شوێنکەوتنی لـە گشـت کاروبارەکـانی دنیاو ئاخیرەتدا، خوای گەورە دەفەرموێ:

﴿يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُوٓاْ أَطِيعُواْ ٱللَّهَ وَأَطِيعُواْ ٱلرَّسُولَ وَلَا تُبۡطِلُوٓاْ أَعۡمَٰلَكُمۡ ٣٣﴾ محمد.

گوێڕایەڵی کردنو بەرفـەرمانی پێغەمبـەر، مسـۆگەری بەهەشـتەو سەرپێچـی کردنیشـی، مسـۆگەری دۆزەخـە، وەك لـە ئـەبوهورەیرە دەگێڕێتەوە، کـە پێغەمبـەری خـوا ﷺ فەرمویـەتی: ((**كلّ أمتي يدخلون الجنّة إلاّ من أبى، قيل أو من يأبى يا رسول الله؟ قال: من أطاعني دخل الجنّة، ومن عصاني فقد أبى**.... هەموو ئوممەتی مـن دەچنە بەهەشت، مەگەر ئەو کەسەی خۆی نەیەوێ بچـێتە بەهەشـت. گوتیان: ئەی پێغەمبەری خوا، کێ هەیـە نەیـەوێ بچـێتە بەهەشـت؟ فـەرمووی: هەرکەسـێ گوێڕایـەڵیو بەقسـەی مـن بکـات، دەچـێتە بەهەشت، هەرکەسێکیش سەرپێچی من بکاتو بەقسەم نەکات، ئەوا نایەوێ بچێتە بەهەشت)) رواه البخاري.

سەبارەت بە شوێنکەوتنی پێغەمبەر لە هەموو کاروبارێـك، خـوای گـــەورە دەفـــەرموێ: ﴿قُلۡ إِن كُنتُمۡ تُحِبُّونَ ٱللَّهَ فَٱتَّبِعُونِي يُحۡبِبۡكُمُ ٱللَّهُ وَيَغۡفِرۡ لَكُمۡ ذُنُوبَكُمۡۚ .... ٣١﴾ آل عمران... بڵێ: گەر بەڕاسـتی خواتـان خۆشدەوێ، شوێنی من بکەون، خوا خۆشتانی دەوێو لە گوناهیشـتان خۆشدەبێ﴾.

٢- هیچ کەس هێندەی پێغەمبـەری ئـازیز، خـۆش نەویسـترێ، تەنانـەت دایـكو بـاوکیش. واتـا خۆشەویسـتی پێغەمبـەری نـازدار، پـێش

خۆشەویستی دایكو باوكو هەمووكەسێكە، وەك خوی ﷺ دەفەرموێ: ((**والذي نفسي بيده لا يؤمن أحدكم حتّى أكون أحبّ إليه من ولده و والده والناس أجمعين**...سوێند بەو كەسەی گیانی بەدەستە، ئیمانی هیچ كامێكتان تەواو نابێ، هەتا منی لە منداڵیو باوكیو هەموو خەڵك خۆشتر نەوێت)) متفق عليه.

كەواتە، ئەو كەسەی پێغەمبەری ﷺ وەك پێویست خۆشنەوێ، ئەوا ئیمانی تەواو نیەو دەبێ چاوبەخۆیدا بخشێنێتەوە.

٣- هیچ كەس بە سەردارو پێشەواو ڕابەرو سەركردەی ڕاستەقینە دانەنرێ، جگە لە پێغەمبەر، چونكە خوا ئەوی هەڵبژاردووەو ئەم نازناوانە هەر لەخۆی دێ. خوا دەفەرموێ: ﴿لَّقَدْ كَانَ لَكُمْ فِي رَسُولِ ٱللَّهِ أُسْوَةٌ حَسَنَةٌ لِّمَن كَانَ يَرْجُوا۟ ٱللَّهَ وَٱلْيَوْمَ ٱلْـَٔاخِرَ وَذَكَرَ ٱللَّهَ كَثِيرًا ﴿٢١﴾﴾ الأحزاب:...بێگومان پێغەمبەری خودا سەرمەشقی چاكە بۆ ئێوەو بۆ هەركەسێ، كە بە خوداو ڕۆژی سەلا هیوادارەو، هەر خەریكی یادی خوایە﴾.

٤- ڕازی بونو ملكەچی هەر حوكمێكو بڕیارێك، كە پێغەمبەری خوا بڕاندویەتیەوە، وەك خوا دەفەرموێ:

﴿فَلَا وَرَبِّكَ لَا يُؤْمِنُونَ حَتَّىٰ يُحَكِّمُوكَ فِيمَا شَجَرَ بَيْنَهُمْ ثُمَّ لَا يَجِدُوا۟ فِىٓ أَنفُسِهِمْ حَرَجًا مِّمَّا قَضَيْتَ وَيُسَلِّمُوا۟ تَسْلِيمًا ﴿٦٥﴾﴾ النساء... نەخێر (وانیە كە خۆیان بە باوەڕدار پیشان دەدەن) سوێند بە پەروەردگارت، بڕوادار نین، تا تۆ نەكەنە دادوەر لە هەر ئاژاوەو دوبەرەكیەكی نێوانیاندا، لەپاشان هەست نەكەن لە دەرونیاندا

بەهیچ بێزارییەك لەو بڕیارەی تۆ داوتەو ملكەچ نەكەن بە ملكەچیەكی تەواو.

ئەم حوكمو یاسایە، تا ڕۆژی دوایی، بەردەوامە، بۆیە هەر كێشەو گرفتێك بێتە پێشەوە، دەبێ بۆ قورئانو فەرمودەكانی پێغەمبەر بگەڕێنرێتەوە، نەك بۆ یاسای دەستكردی مرۆڤی عەقڵ سنوردار. خوای گەورە دەفەرموێ: ﴿...فَإِن تَنَٰزَعۡتُمۡ فِي شَيۡءٖ فَرُدُّوهُ إِلَى ٱللَّهِ وَٱلرَّسُولِ ﴿٥٩﴾ النساء... گەر لە شتێك ناكۆك بونو كێشە هاتە پێشەوە، ئەوا بۆ حوكمی خواو پێغەمبەری بگەڕێننەوە﴾.

٥- خۆشویستنو دۆستایەتی كردنی ئەو كەسانەی پێغەمبەری خوا خۆشی دەوێن، هەروا خۆش نەویستنو دۆستایەتی نەكردنی ئەوانەی, كەپێغەمبەر خۆشی ناوێنو ناحەزە پێیان. هەروا دڵخۆش بون بەو شتانەی پێغەمبەر پێی دڵخۆش بووە، حەز نەكردن بەو شتانەی حەزی پێ‌نەكردوە. بۆیە ﷺ فەرمویەتی: ((...**فإذا نَهيتُكُمْ عَنْ شيءٍ فأجتنبوه وإذا أمَرْتُكُمْ بأمرٍ فأتوا منه ما استطعتم**...گەر لە شتێك قەدەغەم كردن، لێی دوركەونەوە، گەر فەرمانم بە كارێكیش كرد بیكەن، ئەوا بەپێی تواناتان جێبەجێی بكەن)) متفق علیه.

٦- هەركاتێ ناوی پێغەمبەر هات، دەبێ بگوترێ: (صلّى الله علیه وسلم)، چونكە خوای بەرزو مەزن فەرمانی كردووە سەڵاواتی بۆ بنێردرێ ,وەك دەفەرموێ:

﴿إِنَّ ٱللَّهَ وَمَلَٰٓئِكَتَهُۥ يُصَلُّونَ عَلَى ٱلنَّبِيِّۚ يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ صَلُّواْ عَلَيۡهِ وَسَلِّمُواْ تَسۡلِيمًا ﴿٥٦﴾ الأحزاب ...خواو مەلائیكەتەكانی ،سەڵاوات ئەدەن لەسەر پێغەمبەر، ئەی كەسانێ

بڕواتان هێناوە، سەڵاوات لەسەری بدەنو سەلامی لـێ‌بکەن بە سەلام لێکردنێکی گرنگ﴾.

دیارە سەڵاواتی خوا لەسەر پێغەمبەر وەسفو سەناو باس کردنیەتی بە چاکە لەناو کۆمەڵی هەرە بەرزی مەلائیکەدا، سەڵاواتی مەلائیکە، نزاکردنیانە بۆی لەلای خوا.

٧- زیندوکردنەوەی سوننەتەکانی پێغەمبەر، وەك: ڕیشو سیواكو هاوشێوەکانیو, گەیاندنی بانگەوازەکەی بە خەڵك، هەروا خۆ دروخستنەوە لەو شتانەی ئەو لە دیندا نەیکردووە، خوا دەفەرموێ: ﴿...وَمَآ ءَاتَىٰكُمُ ٱلرَّسُولُ فَخُذُوهُ وَمَا نَهَىٰكُمۡ عَنۡهُ فَٱنتَهُواْۚ ...﴾ (٧) الحشر ...ئەوەی پێغەمبەر هێناویەتی لە حوکمو یاساو ئاکاری جوان, وەریگرنو جێبەجێی بکەن، ئەو شتانەش, کە لێتان قەدەغە دەکات, مەیکەنو وازی لـێ‌بهێنن﴾.

خۆیشی ﷺ دەفەرموێ: ((**علیكم بسنتي وسنة الخلفاء الراشدين المهديّين، عَضّوا عليها بالنواجذ، وإيّاكم ومحدثات الأمور فإن كلّ بدعة ضلالة**...دەست بە ڕێبازو سوننەتمەوە بگرن، هەروا دەست بە ڕێو شوێنی خەلیفە سەرڕاستەکانم بگرن، بە ددانەکان بیگرن، نەکەن لە کاروباری دیندا، شت دابهێنن، چونکە هەموو شت داهێنانێك لە دین گومڕاییو سەرلێشواویە)) رواه أبو داود والترمذي وقال حديث حسن صحيح.

خاتوو عائیشە گوتویەتی: پێغەمبەری خوا فەرمویەتی: ((**من أحدث في أمرنا هذا ما ليس منه فهو ردٌّ**... هەرکەسێ لەم کارەی دینمان، شتێك دابهێنێ, کە لە دینەکەدا نەبێت، ئەوا ئەو شتە داهێنراوە قبوڵ نیەو ڕەد دەکرێتەوە)) متفق عليه.

٨- لەکاتی سەردانیکردنی لە قەبرەکەیو مزگەوتەکەی، ناب‌ێ دەنگ بەرز بکرێتەوەو ژاوەژاوودەنگە دەنگ بکرێت، بەڵکو دەب‌ێ بە ئەدەبو ڕێزەوەو بە دەنگێکی نزم سەلامی لێ‌بکرێ. خوای گەورە دەفەرموێ:

﴿ يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ لَا تَرۡفَعُوٓاْ أَصۡوَٰتَكُمۡ فَوۡقَ صَوۡتِ ٱلنَّبِيِّ وَلَا تَجۡهَرُواْ لَهُۥ بِٱلۡقَوۡلِ كَجَهۡرِ بَعۡضِكُمۡ لِبَعۡضٍ... ﴿٢﴾ الحجرات... ئەی گەلی خاوەن باوەڕان! ناش‌ێ دەنگتان سەردەنگی پێغەمبەر کەوێ. دەنگیش هێندە بەرز مەکەن، وەك لەگەڵ یەکتردا قسە دەکەن، کە کارتان لێ پوچەڵ بب‌ێو خۆتان بەخۆتان نەزانن﴾.

ئـەدەبو ئاكـــاری مســوڵمان لەگــەڵ دایـكو بـــاوكیدا

شاراوە نیە دایكو باوك بۆ پێگەیاندنی ڕۆڵەكانیانو شـەونخونی كـردن لەپێناو بەرژەوەندیەكانیان ،چەندەها زەحمەتو ناخۆشیو موعانات دێتـە ڕێگایان، هەروەها بە تـەنگ سـۆزو خۆشەویسـتی ڕۆڵەكانیانـەوە دێـن، بەتایبــەت دایكــی بەســۆز، كــە زەحمــەتو ئــازاری زۆر دەبینــێ بــۆ پەروەردەكردنی منداڵەكانی، لەبەرانبەرئـەم موعاناتـەش تـەنها خـوای گەورە پاداشتی شایستەی خۆی دەداتەوە.

جا لە بەرانبەر چاكەكانی دایكو باوك, پێویستە ڕۆڵەكان وەفادارو بە ئەمەك بنو، چاكەكار بـن لەگەڵیانـداو مافـەكانیان نەفـەوتێنن، خـوای گەورە دەفـەرموێ: ﴿وَقَضَىٰ رَبُّكَ أَلَّا تَعۡبُدُوٓاْ إِلَّآ إِيَّاهُ وَبِٱلۡوَٰلِدَيۡنِ إِحۡسَٰنًاۚ ..پەروەردگارت فەرمانی دا، جگە لەو كەسی دی مەپەرستن، سـەبارەت بە دایكو بابیش چاكە بكەن.﴿٢٣﴾ الإسراء﴾

﴿وَوَصَّيۡنَا ٱلۡإِنسَٰنَ بِوَٰلِدَيۡهِ حُسۡنًاۖ ... ئێمـە مرۆڤمـان ڕاسـپارد، لەگـەڵ داكو بابی خۆی چاكە بكا﴿٨﴾ العنكبوت﴾

چاكەكاری لەگەڵ دایكو بـاوك, بـەگوێرەی ئـەم ئـادابو ئاكارانـەی خوارەوە دێتە دی:

١- **گوێڕایەڵی كردنیان لـە چـاكەدا:** گوێڕایـەڵی دایـكو بـاوك لـە خۆشەویستییەوە سەرچاوە دەگرێت، هـیچ شـتێك لای دایـكو بـاوك ئەوەندە زەحمـەت نیـە، هێنـدەی سەرپێچـیو گوێڕایـەڵی نـەكردنی ڕۆڵەكانیان، دیارە ئەمـەش دەبێتـە ئـازاردانی دڵیـانو، ڕۆڵـەكانیان

دەبنە (عاق) واتە: ئازاردەری دڵـی دایـكو بـاوك، كـە لـە گوناهـە گەورەكانە.

عن عبدالله عمرو بن العاص قال: قال رسـول الله ﷺ: **((الكبـائر: الإشراك بالله، و عقوق الوالدين، وقتل النفس، واليمين الغموس** ... گوناهە گـەورەكان بـریتین لـە: هاوبـەش دانـان بـۆ خـوا، ئـازاردانو سەرپێچی دایكو باوك، كوشتنی كەسێك بەناحەق، سوێندی بـەدرۆ)) رواه البخاري.

لـەم فەرموودەیـەدا دوای هـاوەڵ بڕیـاردان بـۆ خـوا, ئـازاردانو سەرپێچـی دایـكو بـاوك بـە گوناهـە گـەورەكان دانـراوە، بـەڵام گوێڕایەڵیكردنی دایكو باوك دەبـێ لـە چـاكەكاریدا بێـت، نـەك لـە گوناهو تاوان، چونكە **((لا طاعة لبشر في معصية الله، إنّما الطاعـة في المعروف** ... لە سەرپێچیكردنی فەرمانەكانی خوا، نابـێ بـەگوێی هیچ كەسێ بكرێ، بـەڵكو بـەگوێكردن لـە چـاكەكردنە)) رواه أحمد والبخاري ومسلم.

جا كاتێك دایكو باوك داوا لە ڕۆڵەكانیان بكەن هاوەڵ بۆ خوا بڕیار بدەن، یان تاوانێـك بكـەن، نابـێ گوێڕایـەڵییان بكـەن، بـەڵام دەبـێ چـاكەیان لەگەڵـدا بكـەن، وەك خـوای گـەورە دەفـەرموێ: ﴿ وَإِن جَٰهَدَاكَ عَلَىٰٓ أَن تُشْرِكَ بِي مَا لَيْسَ لَكَ بِهِۦ عِلْمٌ فَلَا تُطِعْهُمَا ۖ وَصَاحِبْهُمَا فِى ٱلدُّنْيَا مَعْرُوفًا ۖ ...ئەگەریش هانیاندای شـتێ بكـەی بەشەریكم ,كە خۆت هیچی لـێنازانی، فەرمانیان بەجێ مەهێنە، لە دنیادا بەخۆشی لەگەڵیانا بژی(١٥) لقمان﴾

ئەو چاكەكردنەی ،كە خوای گەورە لەم ئایەتە باسی دەكات ،دەبێ بەردەوام بێتو نابێ توندوتیژیان لەگەڵدا بكرێ, بە بەهانەی ئەوەی موشریكن، بەڵكو دەبێ ڕۆڵەكان جەخت لەسەر مسوڵمانبونیان بكەن، ئەمەش بە كردەوەی جوانو زمان شیرینیو نەرمونیانی دەبێت ،لە (صحیحین)دا هاتووە، لە عبداللهی كوڕی مەسعودەوە، كە گوتویەتی: سألت النبّي ﷺ أيُّ العمل أحبُّ الى الله تعالى، قال: **((الصلاة على وقتها، قلت ثّم أيّ؟ قال برّ الوالدين، قلت: ثّم أيّ؟ قال: الجهاد في سبيل الله**... پرسیارم لە پێغەمبەر كرد، خوا چ كردەوەیەكی پێخۆشە، ئەویش فەرموی: نوێژكردن لەكاتی خۆی، گوتم: پاشان چی دی؟ فەرمووی: چاكە نواندن لەگەڵ دایكوباوك، گوتم: پاشان چی دی؟ گوتی: خەباتو تێكۆشان لەپێناوی خوا)).

نابێ گوێڕایەڵییان بكرێ لە بەشودانی بەزۆرو ژن هێنانی بەزۆر، كە كچو كوڕ پێی ڕازی نین، یان نابێ بەقسەی ئەوان، پیاو خێزانەكەی تەڵاق بدات، ئەوەتا سەبارەت بەم مەسەلەیە پرسیار لە عومەری كوڕی خەتتاب (خوا لێی ڕازی بێ) كرا، گەر باوكێك بە كوڕەكەی گوت هاوسەرەكەی تەڵاق بدات، ئیمام عومەر فەرمووی تەڵاقی نەدات، چونكە گوێڕایەڵی لە چاكەكاریدا دەبێت.

٢- نابێ بەرانبەر دایكو باوك ناڕەزاییو وەڕس بوون دەربڕێ، كە داوای شتێك لە ڕۆڵەكانیان دەكەن, خوای گەورەش دەفەرموێ: ﴿... فَلَا تَقُل لَّهُمَآ أُفٍّ وَلَا تَنۡهَرۡهُمَا وَقُل لَّهُمَا قَوۡلٗا كَرِيمٗا ...هەرگیز ئۆفیشیان پێ مەڵێو تێیان مەخوڕەو بە زمانی خۆش بیان دوێنە ﴿٢٣﴾ الإسراء﴾

کەواتە لەکاتی داواکردنی هەر شتێکیان, دەبێ بە زمانێکی شیرین‌و قسەی جوان وەڵامی داواکاریەکانیان بدرێتەوە، ئەمەش فەرمانی خوای گەورەیە، هەروەها لەکاتی داواکاریان وشەی (ئۆف) کە نیشانەی نارەزاییە، لە بەرانبەریان نەکرێ ، نابێ رۆڵەکان دەنگیان بەسەر دایك‌و باوکیان بەرز بکەنەوەو, نابێ بە سوك سەیر بکرێن‌و بیروبۆچوونیان بەکەم بگیرێ، بەتایبەتی گەر دایك‌و باوك نەخوێندەوار بوون.

لە کاتی ڕوونکردنەوەی شتێکدا، یان ڕوونکردنەوەی دین، دەبێ بە شێوازێکی جوان‌و بە سۆزو میهرەبانیەوە, بۆیان ڕوون بکرێتەوە.

هەروەها دەبێ باڵی ملکەچی‌و سۆزیان بۆ ڕابخەین‌و دوعای خێریان بۆ بکەین، وەك خوای گەورە دەفەرموێ: ﴿ وَٱخْفِضْ لَهُمَا جَنَاحَ ٱلذُّلِّ مِنَ ٱلرَّحْمَةِ وَقُل رَّبِّ ٱرْحَمْهُمَا كَمَا رَبَّيَانِى صَغِيرًا ...بەبێ فیزی بیانخە ژێر باڵی بەزەیی‌و بڵێ: ئەی پەروەردگارم! وەکو ئەمان منیان بە شلکی پێگەیاند، تۆش وەبەر بەزەیی خۆتیانخە(٢٤) الإسراء﴾

دوعاکردن بۆیان لەدوای مردنیان سودیان پێ‌دەگات‌و پلەیان لە بەهەشت بەرز دەکاتەوە، وەك پێغەمبەری خوا ﷺ دەفەرموێ: **((إن الله –عزّ وجلّ– ليَرفَع الدرجة للعبد الصالح في الجنّة فيقول: يارب! أنّى لي هذه؟ فيقول؟ باستغفار ولدك لك**.. خوای گەورە لە بەهەشت پلەی بەندەی چاك بەرز دەکاتەوە، ئەویش دەڵێ: ئەی پەروەردگارم! ئەم پلەیەم لەکوێ بوو؟ ئەویش دەفەرموێ: بەهۆی داوای لێخۆشبونی کورەکەت بۆتۆ)) رواه أحمد والطبراني في الأوسط ورجالهما رجال الصحيح عن أبي هريرة.

هەرکەسێکیش لـەکاتی زینـدوویی دایـكو باوکیـدا، نـەیتوانیبی چاکەیان لەگەڵدا بکات ،با لەدوای مردنیان چاکەیان لەگەڵدا بکـات، ئەویش بە پاڕانەوە لە خوای گەورەدەبێت، کـە لـە گوناهیـان خـۆش بێت.

٣- لە ئـادابی چـاکەکردن لەگـەڵ دایـكو بـاوك ئەوەیـە، پـەیمانو وەسیەتنامەو ڕاسـپاردەیان جێبـەجێ بکـرێ، گـەر تـاوانو گوناهــ نـەبوو، هــەروەها ڕێـزی هاوڕێکانیـان لــەدوای مردنیـان بگـیرێو سەردانیان بکرێ.

پێغەمبەریش ﷺ دەفەرموێ: **((إن أبرَّ الـبرّ صـلة الولـد أهـل ودّ أبيـه**... باشترین چاکە ئەوەیـە، کـوڕ هاموشـۆی بـرادەرو دۆسـتانی بکاتو ڕێزیان بگری)) رواه مسلم عن عبدالله بن عمر رضي الله عنهما .

لە فەرموودەیەکی تردا هاتووە عن مالك بن ربيعة الساعدي قـال: **((بينما نحنُ جلوسٌ عند رسول الله ﷺ إذ جاء رجلٌ من بنـي سلمة فقال: يا رسول الله! هل بقي من برّ أبويّ شيء بعد موتهما؟ فقـال: ((نعم الصلاة عليهما، والإستغفار لهما، وإنفاذ وعدهما من بعدهما، وصلة الرحم التي لا توصل إلاّ بهمـا، وإكـرام صـديقهما))** رواه أبـو داود والحـاكم في المسـتدرك (١٥٥/٤) وقـال: صـحيح علـى شـرط الشيخين، ولم يخرجاه، وقال الذهبـي: صحيح.

٤- دەبێ ڕۆڵـەکان لەبـەردەم دایـكو باوکـدا بەشـێوەیەکی جـوانو لایەقو ڕێك دابنیشنو، خۆیان دوورخەنەوە لە بێموبالاتی وەك قـاچ درێژکردنو قاچ لەسەر قاچ دانانو دەست هەڵبڕین بەرامبەریان، نابێ لەبەردەم ئەواندا ڕۆڵەکان پاڵ بکەون، یان خۆیان ڕووت بکەنەوە، یان بە قاقا پێبکەنن، نابی لەکاتی ڕۆیشـتن دا پێش باوك بکەون، نابـێ

لە پێش ئەو دابنیشن، نابێ بەناوی خۆیـان بـانگ بکـرێن، وەك لــە فەرموودەی پێغەمبەردا ﷺ هـاتووە: ((**عـن أبـي هريـرة أن النبّـي ﷺ رأى رجلاً معه غلام، فقال للغلام: من هذا؟ قال أبي، قال: فلا تمش أمامه، ولا تستسب له، ولا تجلس قبله، ولا ادعه باسمـه**)) رواه ابن السني وعبـدالرزاق في مصـنفه (١٣٨/١١) وقـال حبيـب الـرحمن الأعظمي معلقاً: (والحيث أخرجه البخاري في الأدب المفرد).

٥- پێویستە لە کاروبارياندا يارمەتيان بدرێو شتيان بۆ هەڵبگيرێ، چـونكە زۆر ناشـيرينەو بێڕێزيیـە، گـەر لەگـەڵ بـاوك بـەڕێگادا بڕۆی,باوك شـت هـەڵبگرێو کـوڕ بەدەسـت بـەتاڵی بـڕواتو هـيچ هەڵنەگرێ. هەروەها کچيش بەهەمان شـێوە لـە ڕێـكو پێككردنـی ماڵدا, دەبێ يارمەتی دايكی بدات.

٦- دەبێ سومعەی دايـكو بـاوك بپـارێزرێ ،ئەمـەش بـەوە دێتـە دی،کە ڕۆڵەکان زيان بە خەڵك نەگەيەننو خراپەکار نەبن لەگەڵيان‌دا، تاوەکو خەڵكيش بەرپەرچی خراپەکاريەکانيان‌نەدەنەوە بـە جنێـودانو دڵ بريندارکردن.

نابێ جنێو بە دايـكو بـاوك بـدرێ، کـە لـە گوناهـە گەورەکانـە، جنێودان بە دايكو باوك بەوە دەبێ ،کە تۆ جنێو بـە دايـكو بـاوکی دژەکەت بدەی، ئەويش جنێـو بـە دايـكو بـاوکی تـۆ بداتـەوە، وەك پێغەمبەری خوا ﷺ دەفەرموێ: ((**من الكبائر شتم الرجل والديه**)) **قالوا: يا رسول الله! وهل يشتم الرجل والديه؟ قال:** ((**نعم يَسُـبُّ أبـا الرجل فيَسُبُّ أباه، وَيَسُبُّ أمه**... لە گوناهە گەورەکان ئەوەيە، مرۆڤـ جنێو بە دايكو باوکی بدات، گوتيـان: ئـەی پێغەمبـەری خـوا ﷺ! کەس هەيە جنێو بە دايكو باوکی بدات؟ فەرمووی: بەڵێ، ئەو کەسە جنێو بە باوکی بەرامبەرەکەی دەدات، ئەويش جنێو بـە بـاوکی ئـەو

دەدات، هەروا جنێو بە دایكی دەدات، ئەویش جنێو بە دایكی ئەو دەدات)) متفق علیه.

<u>تێبینی</u>: لەگەڵ باسكردنی ئەدەب لەگەڵ دایكو باوكان، هەندێ لە پاداشتی چاكەكاری لەگەڵ دایكو باوكو هەندێ لە سزاكانی خراپەكردن لەگەڵیان باس دەكەین:

<u>یەكەم: پاداشتەكان:</u>

١- بە پلەی یەكەم دەبێ چاكە لەگەڵ دایك بكرێ، چونكە بەهەشت لەژێر پێیەوە دەست دەكەوێ، **روى الإمام أحمد عن المقدام بن معد يكرب، عن النبّي ﷺ قال: إن الله يُوصيكم بأمهاتِكُم ... إن الله يُوصيكم بأمهاتِكُم ... إن الله يُوصيكم بأمهاتِكُم ... إن الله يُوصيكم بآبائِكُم ... إن الله يُوصيكم بالأقرب فالأقربً)** رواه ابن ماجه من حديث عبدالله بن عياش. عن جاهمة مرفوعاً: (**ألزمها، فأن الجنّة تحت أقدامها**) رواه الإمام احمد والنسائي (صحيح) صحيح الجامع (١٩٢٤) ورواه البخاري في الأدب والطبراني.

٢- دایكو باوك سەرچاوەی بەهەشتو دۆزخن، ڕەزامەندی خوای گەورە بە ڕەزامەندی ئەوانەوە بەستراوەتەوە، وەك لە فەرموودەدا هاتووە: روى ابن ماجه عن أبي أمامة أن رجلاً قال: يا رسول الله! ما حق الوالدين على ولدهما؟ **قال: ((هما جنّتك ونارّك))**. وروى الترمذي عن ابن عمرو بن عاص: أن رسول الله قال: **((رضا الرّب في رضا الوالد، وسخط الرّب في سخط الوالد))** رواه ابن حبان ، انظر السلسلة الأحاديث الصحيحة رقم (٥١٦) ورواه الحاكم في مستدركه (١٥٢/٤) وقال: صحيح على شرط مسلم.

٣- لە دنیادا بەرەكەت دەكەوێتە تەمەنو وەچەو ڕزقەوە، وەك پێغەمبەری خوا ﷺ دەفەرموێ: **((من سرّه أن يُمدَّ له في عمره،**

ويزداد في رزقه، فَليبرّ والديه، وليصل رحمه)). رواه أحمد عن أنس، هەروا دەفەرموێ: **((من بَرَّ والديه طوبى له، زاد الله في عمره))** رواه أبويعلى والطبراني والحاكم (وقال: صحيح، وأقره الذهبي والأصبهاني عن معاذ بن أنس.

٤- چاکەکردن لەگەڵ دایك، دەبێتە مایەی سڕینەوەی گوناهو تاوان، (روى الترمذي **عن ابن عمر أن رجلاً أتى النبّي فقال: يا رسول الله! إني أصبت ذنباً عظيماً، فهل لي من توبة؟ ((فقال: (هل لك من أم)؟ قال: لا، قال: (هل لك من خالة؟) قال: نعم، قال: فبّرها**... ئیبن عومەر گوتویەتی: پیاوێك هاتە لای پێغەمبەرﷺ و گوتی: ئەی پێغەمبەری خوا! گوناهێکی گەورەم کردوە، ئایا بۆم هەیە تەوبە بکەم؟ پێغەمبەر ﷺ فەرمووی: دایکت ماوە؟ گوتی: نەخێر، فەرمووی: خوشکی دایکت ماوە؟ گوتی: بەڵێ، فەرمووی: کەواتە چاکە لەگەڵ ئەودا بکە)). رواه الحاكم بألفاظ متقاربة وقال: صحيح الإسناد.

دووەم: سزاکان:

١- ئازاردانی دڵی دایكو باوك لە گوناهە گەورەکانەو, دەبێتە مایەی خەشمی خواو تەماشانەکردن بە چاوی ڕەحمەتەوە لە ڕۆژی قیامەتدا، هەروا هۆیەکە بۆ نەچوونە بەهەشت .لە (صحیح)ی بوخاریو موسلیم دا هاتووە عن أبي بكر قال: قال رسول الله ﷺ **((ألا أنبئكم بأكبر الكبائر؟)) قلنا: بلى يا رسول الله! قال: ((الإشراك بالله وعقوق الوالدين)) وكان متكئاً فجلس فقال: ((ألا وقول الزور))** فما زال يكررها حتى قلنا ليته سكت. هەروەها پێغەمبەری خوا ﷺ دەفەرموێ: **((ثلاثةٌ لا ينظر إليهم يوم القيامة: العاق لوالديه، والمرأة المترجلة، الديوث، وثلاثة لا يدخلون الجنّة: العاق لوالديه**

ومدمن الخمر، والمنّان بما أعطى)) رواه النسائي عن عبدالله بن عمر.

٢- ئازاردەری دایكو باوك لە دنیادا تۆڵەو سزای لێدەسەنرێتەوەو بۆ ڕۆژی قیامەت دواناخرێ، وەك پێغەمبەری خوا دەفەرموێ: **((كل الذنوب يؤخر الله ماشاء منها الى يوم القيامة إلاّ عقوق الوالدين، فإن الله يجعله لصاحبه في الحياة الدنيا قبل الممات**... خوا سزای هەموو گوناهێ، ئەوەی حەز بكات، بۆ ڕۆژی دوایی دوادەخات، تەنها ئازاردانی دایكو باوك نەبێت، خوا لەدنیا بەر لەمردنی بابای ئازاردەری دایكو باوك، سزای دەدات.)) رواه الحاكم والأصبهاني عن ابي بكرة.

كەواتە مسوڵمانی بەڕێز:

زۆر ئاگاداربە، زۆر بترسێ، زۆر هۆشداربە، نەكەی دڵی دایكو باوكت بڕەنجێنیو ئازاريان بدەيت، ئەگینا وەبەر هەڕەشەكان دەكەویو ڕەنجەڕۆ دەبیت، نوێژو ڕۆژوەكانت دادت نادەنو چاكەكانت بەتاڵ دەبنەوە، لە دنیاش لەگەڵ دایكو باوكت چۆن ڕەفتار بكەيت، تۆش ئاوات لەگەڵ دەكرێتەوە.

ئـەدەب و ئاكـاری مســوڵمان لەگــەڵ خـــزم و نزیكـانیدا

كاتێك ئیســلام هــات بایــەخێكی زۆری بــە خزمایــەتیو پتــەوكردنی پەیوەندیەكانی نێوان كەسوكاردا، هانی مسوڵمانانیدا ،كە ئەم پەیوەندیە پەرە پێبدەنو تۆكمەی بكەن. خوای گــەورەش فــەرمان بــە مســوڵمانان دەكات، كە خۆیان بپارێزن لە خۆدوورخســتنو پچــڕاندنی پەیوەندیــەكانی نێوان خزمو كەسوكار، ئــەوەتا دەفــەرموێ: ﴿...وَاتَّقُوا اللَّهَ الَّذِي تَسَاءَلُونَ بِهِ وَالْأَرْحَامَ إِنَّ اللَّهَ كَانَ عَلَيْكُمْ رَقِيبًا ﴿١﴾ النساء ... ئیبن كـثیر لــە ڕاڤــەی ئەم ئایەتەدا دەفەرموێ: بەواتای خۆتان بپارێزن لە پچڕاندنی خزمایەتیو سەردانی نەكردنیان، بەڵكو دەبێ چاكەیان لەگەڵدا بكەنو ئەم (صـلة)یــە بەجێبهێنن﴾.

(قرطبــي) گوتویەتی: میللەت هاودەنگن لەسەر ئەوەی كە پەیوەنــدی خزمایەتی (صلة الرحم) واجبەو پچڕاندنی حەرامــە. ئــەوەتا ئــەسماء لــە پێغەمبەری خوا پرسیار دەكات، كە ئایا ســەردانی دایكــی بكــاتو ئــەم (صلة)یە بەجێبهێنێ؟ پێغەمبەریش ﷺ فەرمووی: ((نعم صِـلي أمــك)) رواه البخاري ومسلم وأبوداود وأحمد. جا پێغەمبــەر فــەرمانی پێكــرد، كــە سەردانی بكات ،هەرچەندە دایكی ئافرەتێكی بێباوەڕ (كافر)یشە.

دیارە وشەی (الأرحام) كە لە قورئاندا هاتووە، ناوێكــە بــەكاردێت بــۆ گشت خزمو كەسوكارو بەبێ جیاوازی نێوان مەحرەمو نامەحرەم. (تفســیر القرطبــي).

جۆرەکانی خزمو کەس‌وکار (صلة الرحم)

خزم دوو بەشی هەیە: گشتی و تایبەتی.

خزم بەگشتی: ئەوەیە, کە لە لایەن دینەوە یەکتری دەگرنەوە لە مافەکاندا، کە پێویستە بەجێ‌بهێنرێ، ئەویش بە خۆشەویستیو پشتگیریکردنیان وئامۆژگاری کردنیانو زیان پێ‌نەگەیاندنیانو دادگەری کردن لە نێوانیانداو, بە تیمارکردنی نەخۆشیەکانیانو مافەکانی مردو، وەکو شوشتنیانو نوێژ لەسەر کردنیان دێتەدی.

بەڵام خزم بەتایبەتی: بریتییە لە خزمایەتی لەلایەنی دایكو باوکیەوە، کە پێویستە مافە تایبەتییەکانیان بە زیادەوەش جێبەجێ بکرێ، وەکو نەفەقەدانو سەردانی کردنیان بە مەبەستی لە ئەحواڵ پرسینیانو فەرامۆش نەکردنیان لە هیچ مافێکدا، وەك لە مافە گشتییەکان جەختی لەسەر کراوە.

دیارە چاکەکردنو سەردانی کردنی خزم, بە پلەی یەکەم دایكو باوك دەگرێتەوە، ئنجا خوشكو برا، ئنجا بە پێی نزیکتر لە یەکتری، وەك لە فەموودەی پێغەمبەردا هاتووە: **((عن أبي هريرة أن رجلاً سأل النبّي يا رسول الله أيُّ الناس أحق منّي بحسن الصحبة: فقال رسول الله ﷺ: أمّك، قال الرجل: ثُم من؟ قال: ثُم أمّك، قال: ثُم من؟ قال: ثُم أمّك، قال: ثُم من؟ قال: ثُم أبوك))** رواه البخاري ومسلم وابن ماجه وأحمد وإبن حبان.

فقال رسول الله: **((أمّك وأباك، وأختك وأخاك، ثّم الأقرب فالأقرب، ثم مولاك الذي يلي، ذاك حق واجب و رحم موصولة))** أخرجه البيهقي في السنن الكبرى ١٧٩/٤، وأبوداود في سننه (٥١٤٠).

لە چاكەكردن لەگەڵ خزمو كەسوكار ئەوەیە، گەر كەسێك ماڵوسامانی هەبوو، ویستی صەدەقەو خێر بكات، پێویستە لە خزمەكانیەوە دەست پێبكات، ئەوەتا كاتێك ئەبوطەلحەی ئەنصاری دەیەوێ زەوییەكەی لەپێناوی خوای گەورە ببەخشێ، ئەویش دەیخاتە بەردەستی پێغەمبەر، كە ئەو بیبەخشێتەوە، بەڵام پێغەمبەر پێی دەفەرموێ: ((**وإني أرى أن تعطها في الأقربين**))، واتە: وادەبینم ،كە لەنێو خزمەكانتدا ببەخشیەوە. ئەبوطەلحەش گوتی: وادەكەم ئەی پێغەمبەری خوا، جا ئەبوطەلحە بەسەر خزمەكانیو كوڕە مامەكانی دابەش كرد. بوخاری ومسلم وأبوداودو دارمیو مالكو احمد گێڕاویەتیانەوە.

لە فەرموودەیەكی تردا هاتوە، كە صەدەقە كردن بە خزم دوو جۆرە: صەدەقەیەو گەیاندنی صیلەی رەحمە، عن سلمان بن عامر عن النبّي قال: ((**الصدقة على المسكين صدقة، والصدقة على ذي الرحم إثنتان: صدقة وصلة**)) اخرجه أحمد والترمذي والنسائي وابن ماجة والدارمي والحاكم وصححه ووافقه الذهبي.

تەنانەت ،گەر خزمو كەسوكار هاموشۆیان نەدەكردو چاكەیان نەبوو، خۆیان دوور دەخستەوە، پێویستە مسوڵمانی مولتەزیم صیلەی رەحمی خۆی بەجێ بهێنێو پاداشتی خواییو, پشتگیری خوای گەورەو پلەبەرزی لە قیامەت لەدەست نەدات. عن عمرو بن شعیب عن أبیه عن جده قال: ((**جاء رجلٌ الى رسول الله فقال: یا رسول الله أفاكافئهم، فقال ﷺ: (لا) إذن تتركون جمیعاً، ولكن جُد بالفضل، وصلهم فإنه لن یزال معك ظهیر من الله -عزّ وجّل- ومادمت ذلك**)) رواه أحمد (٢/٢٠٨،١٨١)، قال الهیثمي: وفیه حجاج بن أرطأة وهو مدلس، وبقیة رجاله ثقات ﴿مجمع الزوائد (٨/١٥٤)﴾.

لە فەرموودەیەكی تر دەفەرموێ: **عـن أبـي هريـرة عـن النبّـي قـال: ((من أراد أن يُشْرَف له بنيانه ويُرفع له الدرجات يوم القيامة فليصل من قطعه، وليعط من حرمه، وليَعْف عمَّن ظلمه، وليَحْلُم عمَّن جهل عليه))** تاريخ بغداد(٤/٢١) الكامل (١/١٠٠) لإبن عدي، عن برّ الوالدين لإبن الجوزي (٢٧١).

هەروەها پاداشتی صەدەقەو خێر بە خزمێك، كە دژایەتیت دەكات، پاداشتەكەی لە خزمێكی تر باشترە,وەك پێغەمبەری خوا دەفەرموێ: **((إنَّ أفضل الصدقة والصدقة على ذي الرّحم الكاشح))** أخرجه أحمد (٣/٤٠٢)، والدارمي (١٦٧٩) عن حكيم بن حزام بسند حسن، أنظر صحيح الجامع (١١١٠)، وفي مجمع الزوائد (٣/١١٦) عزاه لأحمد وللطبراني في الكبير وقال: إسناده حسن.

دیارە چاكەكردن لەگەڵ خزمو كەس‌وكارو سەردانی كردنیان, دەبێتە مایەی بەرەكەت لە عومرو ماڵو منداڵو رزقو رۆزی، وەك لە فەرموودەكانی پێغەمبەردا هاتووەو فەرمان دەكات، ئەو كەسەی دەیەوێ حاڵی باش بێتو لەش ساغو رزق زۆر بێت، كە ئەمە مانای بەرەكەتو زیادبوونی عومرە، با چاكە لەگەڵ خزمو كەس‌وكاری بكاتو سەردانیان بكات، وەك دەفەرموێ: **((مَن أحب أن يمد الله في عمره ويزيد في رزقه فليصل رحمه))** رواه البخاري ومسلم وأحمد عن أنس.

لە گێڕانەوەیەكی ئەبو هورەیرەدا دەفەرموێ: **((مَن أحب أن يبسط له في رزقه، ويُنسأ له في أثره: فليصل رحمه))** رواه البخاري (٥٩٨٥) وعنده في الأدب المفرد (٥٧) والبيهقي في شعب الايمان (٦/٢١٨).

خاتوو عائیشە دەفەرموێ پێغەمبەری خوا فەرموویەتی: **((صلة الرحم و حُسن الخُلق و حُسنُ الجوار يُعَمَّران الديار، ويزيدان في الأعمار))** أخرجه أحمد (٦/٢٦٦).

صـــیلەی رەحمـــیش، گـــەر تـــەنها بـــە ســـەلام کـــردنیش بێـــت، بـــەجێ دەگەیەنرێ، وەك پێغەمبەری خوا دەفـەرمووێ: **((صـلوا أرحـامكم ولـو بالسلام))** حسن، القضاعي في الشهاب (٦٥٣-٦٥٤). أنظر الصحيحة للألبـاني (١٧٧٧).

بـەڵام گـەر مسـوڵمان صـیلەی رەحـم بەجێنـەهێنێو لەگـەڵ خـزمو کەسوکاری چـاکەکار نـەبێو سـەردانیان نـەکات، ئـەوا خـوای گـەورە بەهەشتی لـێ حەرام دەکاتو ناچێتە بەهەشتەوە، وەك پێغەمبەری خـوا دەفەرمویێ: **((لا يدخل الجنّة قاطع))** رواه البخاري ومسلم وأبوداود والترمـذي وأحمد وابن حبان من جبير بن مطعم.

هەروەها دەفەرموێ: **((الرحم شجنة من الرحمن فمن قطعها حَرَّم عليه الجنّة))** رواه أحمد (١/١٩٠)، و بنحوه عند الحاكم (١٥٧/٤) عن سعيد بن زيد (الشجنة: عروق الشجر المتشابكة).

تەنانەت خوای گەورە کارو کردەوەی ئەو کەسـانە قبـوڵ ناکـات، کـە صیلەی ڕەحم بەجێ ناهێنن، هەروا بەخششی خۆی بەسەریاندا نابارێنێو بێبەشیان دەکات.

عن أبي هريـرة أن رسـول الله قـال: **((إن أعمـال بـني آدم تُعـرض كـل خميس ليلة الجمعة، فـلا يقبـل قـاطع الـرحم))**. رجـال ثقـات كمـا في مجمع الزوائد(١٥١/٨)، وهو عند أحمد في مسنده (٤٨٤/٢).

وعـن عبدالله أبي أوفى قال: قال رسول الله: **((إن الرحمة لا تنـزل علـى قوم فيهم قاطع رحم))**. للبيهقي (٧٩٦٢). فانظر مجمع الزوائد (١٥١/٨).

لە کۆتاییدا بابزانرێ، کە چاکەکردن لەگەڵ خزمو کەسوکارو، سـەردانی کردنیان (دە) خەسڵەتی جوانی لـێ دێتەدی:

١- ڕەزامەندی خوای لـێ بەدەسـت دەهێنـرێ، چـونکە خـوای گـەورە فەرمانی بە صیلەی ڕەحم کردوە.

٢- خۆشیو شادیو دڵخۆشیی دەکەوێتـە ناویانـەوە، لـە فەرموودەشـدا هاتووە: (باشـترین کـردەوە، دڵخۆشـکردنی بـڕوادارە) ئەمـەش لـە (سلسلة الصحيحة للألباني (١٤٩٤)دا هاتووە.

٣- فریشتەکان پێی دڵخۆش دەبن.

٤- لەلایەن مسولْمانانەوە ستایش دەکرێ.

٥- ئیبلیس خەفەتی پێدەخوات.

٦- بەرەکەت دەکەوێتە تەمەنیەوە.

٧- بەرەکەت دەکەوێتە رزقو ڕۆزییەوە.

٨- مردوەکانی پێی دڵخۆش دەبن، چونکە بابو باپیران بە صیلەی ڕەحم دڵخۆش دەبن.

٩- خۆشەویستی پێ زیاد دەبێت.

١٠- دوای مردنی, پاداشـتی زیـاد دەبـێ، چـونکە کـە باسـی دەکـەن بەچاکە, دوعا خێری بۆ دەکەن.

ئـەدەب و ئاكـارى مسـولمان
لە مـیوانـــداریدا

ڕێزگرتنی میوان لەو فەرمانانەیە، کە پێغەمبەری خواﷺ داکۆکی لێکردووەو، لەگەڵ ئیمان بەخواو ڕۆژی دوایی جوت کردووە، وەك دەفەرموێ: **((من کان یؤمن باللە والیوم الآخر فلیکرم ضیفة..** هەرکەسێ بڕوای بە خواو بە ڕۆژی دوایی هەیە، با ڕێزی میوانەکەی بگرێت**))**. رواه البخاري (١٣/٨) ورواه مسلم (٧٥/٧٤).

میوانداریش چەند ئاداب و ئاکارێکی هەیە، پێویستە بابای مسولمان پیادەی بکات:

١- پێویستیی و داواکاریەکانی میوان بەوپەڕی دڵخۆشییەوە بەجێبهێنرێ.

٢- پێشوازی لە میوان بکرێ بە ڕویەکی گەش و خەندەوەو بەخێرهاتنی بکرێ، هەروەها لە شوێنێکی گونجاوو لەبار دابنرێ و، شوێنی ئاودەستی پیشان بدرێ، بۆ نوستن و لەخەو هەڵسان, کاتی دیاریکراو دابنرێ.

گەر ماڵ گونجاو نەبوو، ماڵەکە گچکەو تەسك بوو، ئەو کاتە دەکرێ لە ئوتێل ژووری بۆ تەرخان بکرێ و بەکرێ بگیرێ.

بابای میوانیش نابێ لەدڵی خۆی بگرێ، کە لە ئوتێل ژوری بۆ گیراوە، چونکە هەموو کارێك بەپێی تواناو گونجانە، **((لا یکّلف اللە نفساً إلاّ وسعها))** نەك سەغڵەتی و زەحمەتیی، لە ئیسلامیشدا نابی مرۆڤ زیان نە بەخۆی و, نە بە خەڵکی تر بگەیەنێ **((لا ضرر ولا ضرار))**.

٣- بابای میوان گەر لە ماڵی هاوڕێکەی مایەوە، پێویستە لەگەڵ بابای میواندار کاتی دەرچونی دیاری بکاتو لەگەڵی لەماڵ بچێتە دەرەوە، دیاریکردنی کاتیش بۆ ئەوەیە، تا میواندار لەکاتی خۆی دوانەخرێ، هەروا کاتی هاتنەوە ماڵیش, دیاری بکەن، نەبادا بابای میوان, پێش میواندار بچێتەوە ماڵ.

٤- لە ئەدەبو ئاکاری مسوڵمان نیە، کە بابای میوان بەبێ‌ئیزنو مۆڵەتی خاوەن ماڵ لەماڵ دەربچێت، شتێکی جوان نیە خاوەن ماڵ بچێتە ژوری میوان، کەچی بابای میوان بەبێ ئاگاداری ئەو دەرچوبێت.

٥- بابای میوان لە سێ ڕۆژ زیاتر نەمێنێتەوە، نەبادا ببێتە مایەی بارگرانیو لەکارکردنی خاوەن ماڵ. پێغەمبەرﷺ دەفەرموێ: ((**الضيافة ثلاثة أيام فما زاد فصدقة...** میوانداری سێ ڕۆژە، گەر لەوە زیاتر بێت ئەوە خێرە)) متفق علیە، مەگەر خاوەن ماڵ سور بێت لەسەر زیاتر مانەوەی میوان.

٦- نابێ خاوەن ماڵ، ئیش بە میوان بکات، چونکە دەبێتە مایەی زەحمەتو ناخۆشیی بۆ میوان، هەروا ئەمە ڕێزو ئەدەب نیە بەرانبەر بە میوان، هەروا کارێکی ناجوامێرانەیە.

٧- لە ئەدەبو ڕێزگرتنی میوان ئەوەیە، کە بەو شێوازە قسەی لەگەڵ بکرێ، کە دڵی پێ‌خۆش ببێت، هەروا خۆشحاڵی بەهاتنی دەربڕێو لە حاڵو ئەحواڵیو کەس‌وکاری پرسیار بکرێ، هەروا لەبەردەمی میوان نابێ باسی دەستکورتیو نەداری بکرێ، یان لەبەردەمی ئەودا نابێ خۆ لە منداڵ تورە بکرێ، یان لە منداڵ بدرێ، نەبادا بە گومانی خۆش نەهاتنی ئەو لێك بداتەوە.

٨- ڕێزگرتنی میوان لەلایەن خواردنەوە، بە پێی دارایی‌و هەبوویی یە، نابێ لەتوانا بەدەر خواردنی بۆ ئامادە بکرێ، کە خاوەن ماڵ لەسەری قەرزار ببێتەوە، چونکە ئەسڵی مەبەست ڕوخۆشی‌و گوفتار جوانیە، لە ئیمامی ئەوزاعی‌یان پرسی: ڕێزگرتنی میوان چیە؟ ئەویش گوتی: ڕوخۆشی‌و قسەخۆشیی. بەلاّم گەر خاوەن ماڵ دارا بوو، با خواردنی باش بۆ میوان ئامادە بکات، بەبێ زیادەڕۆیی کردن.

٩- لەکاتی نان خواردن، نابێ خاوەن ماڵ، پێش میوان دەست لەنان خواردن هەڵبگرێ، چونکە میوانەکە شەرم دایدەگرێ‌و ئەویش دەست هەڵدەگرێ، کە هێشتا تێر نەبووە، گەر خاوەن ماڵ زوو تێر بوو، با خۆی بە کەوچکەکەیەوە بخافڵێنێ، کە میوانەکە هەست بکات، ئەو بەردەوامە لە نان خواردن.

هەروەها دەبێ خاوەن ماڵ ئاگاداری میوان بێ، خواردنی بۆ تێبکات، نەبادا ئەو کەسە شەرم بکات، وەك لە فەرمودەی پێغەمبەرﷺ دا هاتووە، کە ئیبن عومەر گوتویەتی: پێغەمبەری خواﷺ فەرمویەتی: **((إذا وضعت المائدة فلا يقوم رجلٌ حتى ترفع المائدة، ولايرفع يده وإن شبع حتى يفرغ القوم، وليعذر فإن الرجل يُخجلُ جليسه، فيقبض يده، وعسى أن يكون له في الطعام حاجة))** سنن ابن ماجه، ج٢، ص١٠٩٦.

واتە: گەر سفرەی نان ڕاخرا، با هیچ کەسێك هەڵنەستێ، هەتا سفرەکە هەڵدەگرن، با دەست لە نان هەڵنەگرێ، ئەگەر چی تێریش بوبێ، هەتا میوانەکان لە خواردن دەبنەوە، با لە خواردنەکە کەمێك زیاتر بخوات، چونکە بە دەست هەڵگرتنی ،ئەو کەسەی،کە لە

تەنیشتی دانیشتووە بە شەرم دادەخاتو، ئەویش دەست دەکێشتەوە، کە ڕەنگە هێشتا ماویەتی تێر ببێ.

١٠- پێش نان خواردنو لە کاتی نان خواردن باسی شتی وانەکرێ، کە میوان پێی ناخۆشەو بێزی لێ دەبێتەوەو ئارەزوی پێدەگیرێ، وەك باس نەکردنی (نەخۆشی، ڕشانەوە، مشكو جورجو...هتد).

١١- هەروەها لە ریزگرتنی میوان ئەوەیە، کە بە خۆشحاڵیەوەو بە گوتەی شیرین بەڕێ بکرێو داوای گەردن ئازایی لێبکرێ لە هەبوونی کەمتەرخەمیی.

ئـــەدەب و ئاکاری مســـــوڵمان لــە بەکارهێنانی تەلــەفۆن و مۆبایل دا

گوێچکە بەخششێکی هەستیارو گرنگە، کـە خـوا بـە بەنـدەی خـۆی بەخشیوە، ئەم دەزگایەش دەبێ لە گوێبیستنی شـتی خـراپ و نابـەجێی بپارێزین و، نەهێڵین بە بیستنی قسەی ناشیرین و نابەجێ و حـەرام، ببێتـە شایەت و بەڵگە لەسەرمان لە ڕۆژی دواییدا.

دیارە تەلەفۆن و مۆبایل لە ڕۆژگاری ئەمڕۆمانـدا بۆتـە پێویسـتییەکی بەڵگەنەویست، کە دەبێ بەشێوەیەکی دروست و بەجێ بەکاربهێنرێ، کـە کاریگەری خراپی لەسەر کۆمەڵگە نەبێت.

جا هەندێ ئاداب و ئاکارو ڕەوشت هەیـە بـۆ بـەکارهێنانی تەلـەفۆن و مۆبایل، کە پێویسـتە مرۆڤـی مسـوڵمانی ڕاسـتەقینە پابەنـدی بێـت و جێبەجێی بکات، کە ئەمانەن:

١- کــە تەلـــەفۆن دەکـــەی، دەڵـــێی: ﴿ئەلو...السلام علـیکم...من (فلانم)﴾، ئنجا چاک و چۆنی دەکەیت.

٢- ڕەچاوکردنی بارودۆخی ئەو کەسانەی، کە پەیوەندیان پێوە دەکەیت، نابێ لەکاتی نوستن و کاتی کـارکردن و وەک کـاتی بەیانییـەکی زوو، یان لە شەوی درەنگ وەخت، یان کاتێك کە دەزانی وەختەکە وەختی نوێژە، تەلەفۆن بکەیت.

٣- لەکاتی تەلـەفۆن کردنـدا، درێـژە بـە قسـە نـەدەیت و تەلەفۆنەکـە مەشغول نەکەیت، لەوانەیە خەڵکانێك هـەبن، بیانـەوێ پەیوەنـدیت پێوە بکـەن، یـان بیانـەوێ پەیوەنـدی بـەو کەسـانەوە بکـەن، کـە تەلەفۆنیان بۆ دەکەیت...

٤- بـۆ حاڵـەتی پێویسـت نـەبێ تەلـەفۆن نەکـەیت، وەك سـەردانی نەخۆشـێك، یـان خێروچـاکەیەك، یـان قسـەیەکی گـرنگ، هـەروا تەلەفۆن نەکەیتە ئامێرێکی گاڵتەو سـوعبەتکاریی، یـان هەراسـان کردنی خەڵك...

٥- لەکاتێك لە ئاودەستی، وەڵامی مۆبایل مەدەوە، چونکە شـوێنێکە شیاوی قسەکردن نیە...

٦- بۆ پێویستی نەبێت لـە شـوێنە گشـتیەکان وەك نـاو پـاسو ریـمو ئۆتۆمبیـلو ڕێگـاو قوتابخانـەو نەخۆشـخانەکان، مۆبایـل بەکارمەهێنە.

٧- ئەو مۆبایلانەی کامیرایان تێدایە، نابێ بەبێ مۆڵەتی هـیچ کەسـێ وێنە بگیرێ، نابێ وێنەی ئافرەتان بگیرێ، کە دوایـی وەك هەڕەشـە بەرانبەر بە کەسانیان بەکاریان دێنن، هەرچەندە ئەمە لـە ڕەوشـتی موسڵمانی پابەند بە دینی خوا ناوەشێتەوە..

٨- لەسەر دایكو باوکانی هۆشیار بـەدینی خـوا، کـوڕو کچـانیان لـەم ئـامێرە ئاگـادار بکەنـەوەو لایەنـە خـراپو باشـەکانیان بـۆ ڕون بکەنەوەو ڕێنماییان بکەن، کە بـۆ چ شـتێ بـەکاری بهێـننو بـۆ چ شتێ بەکاری نەهێنن.

ئــــەدەب و ئاکاری مســـوڵمان
لــەکـــاتی نـــان خــــواردندا

لە کاتی نان خــواردن چــەند ڕەفتارێــك هەیــە ئیســلام داینــاوە، کــە پێویستە بە منداڵو گەورەوە پیادەی بکەن:

أ- شوشتنی دەســتەکان پێش نان خواردن:

وەك پێغەمبەری خوا ﷺ فەرمویەتی ((**برکة الطعـام الوضـوء قَبْلَـهُ والوضوء بَعْدَه:** بەرەکەتی خواردن لەوەدایە، کە لــە پــێش نــان خــواردن دەست بشۆری‌و لە دوای نان خواردنیش))[١].

هەروەها ئەنەس دەڵێ: گوێم لە پێغەمبەری خوا بوو ﷺ دەیفــەرمو: ((**مَنْ أَحبَّ أن یکثر الله خیر بیتهِ فلیتوضأ إذا حَضَـر غِـذاؤه واذا رَفَـع:** هەر کەسێك پێی خۆشە خێرو بێــری ماڵەکــەی زۆر بــێ، بــا دەســتنوێژ هەڵگرێ (مەبەستی دەست شوشتنە) گەر خواردنەکەی بــۆ ئامــادەکراو، کە هەڵگیراش))[٢].

ب- نــاوی خوا هێنان لەکاتی دەست کردن بە خواردن.

ئەمەش وەك پێغەمبەر فەرمانی کردووە، کە خاتوو عائیشــە -ڕەزای خوای لــێبێ- گوتویەتی: پێغەمبەری خــواﷺ فەرمویــەتی: ((**إذا أکـل أحدکم فلیذکر اسم الله تعالی، فإن نسي أنْ یذکر اسم الله تعالی في أوله، فلیقل: باسم الله أوله وآخره:** ئەگەر یەکێك لە ئێوە خواردنی خــوارد، بــا ناوی خوا بێنی‌و بڵێ: (بسم الله)، ئەگەر لە سەرەتاوە لە بیری چوو نــاوی خوا بێنێ، با بڵێ :(بسم الله أوله وآخره) واتە: بەناوی خوا لــە ســەرەتای

١) رواه ابو داود والترمذي عن سلمان الفارسي.
٢) رواه ابن ماجه والبیهقي.

خواردنو کۆتاییەکەی))[١].

ئیمام ئەحمەدو غەیری ئەویش دەگێڕنەوە: ((**أن النبّي ﷺ إذا أكل أو شرب قال: الحمدلله الذي أطعمنا وسقانا وجعلنا مسلمين:** گەر پێغەمبەر خواردنێکی بخواردایە، یان شلەیەکی خواردبوایەوە، دەیفەرمو: سوپاس بۆ ئەو خوایەی، کە خواردنو خواردنەوەی پێ بەخشینو ئێمەی کرد بە مسوڵمان)).

ج- کە خواردنێکی بۆ هاتە بەردەم ڕەخنەی لێنەگرێ:

ئەوەشیان سیفەتی پێغەمبەری ئازیزمانە، وەك بوخاریو موسلیم لە ئەبو هورەیرەوە دەگێڕنەوە، کە گوتویەتی: ((**ما عاب رسول الله ﷺ طعاماً قَطُّ: إن اشتهاه أكله، وإنْ كَرَهُهُ تركه:** پێغەمبەری خوا هەرگیز عەیبو ڕەخنەی لە خواردن نەگرتووە، گەر حەزی لێ بوایە ئەیخوارد، گەر حەزی لێنەبوایە نەیئەخواردو، وازی لێئەهێنا)).

ئەم سیفەتە بەرزەی پێغەمبەر ﷺ، هەست ڕاگرتنو پێزانینێتی بەرامبەر بەو کەسەی خواردنی بۆ ئامادە دەکات، تا تەریق نەبێتەوەو، لە چێشت ئامادەکردن سارد نەبێتەوە.

د- بەدەستی ڕاستو لەبەردەمی خۆدا خواردن بخورێ:

ئەمەش وەك موسلیم لە عومەری کوڕی ئەبی سەلمە ڕەزای خوایان لێ بێ دەگێڕێتەوە، عومەر دەڵێ: (**كُنْتُ غُلاماً في حِجْرِ رسول الله ﷺ وكانت يدي تطيش في الصَّفْحةِ فقال لي رسول الله ﷺ "يا غلام سَمِّ الله وكُلْ بيمينكو كُلْ مما يليك:** منداڵ بووم لە ژێر سەرپەرشتیو چاودێری پێغەمبەری خوا، لە کاتی نان خواردن دەستم بەم لاو ئەم لای قاپەکە

١) رواه ابو داود والترمذي.

دەگێڕا، پێغەمبەری خوا پێ گوتم: ((ڕۆڵە! لە كاتی نان خواردن ناوی خوا بێنە، واتە بڵێ (بسم الله)و بە دەستی ڕاستت بخۆو لە پێش خۆتەوە بخۆ)).

ه- بە پاڵ كەوتنەوە خواردن نەخوری:

ئەمەش لەبەر ئەوەی زیانی تەندروستی هەیەو نیشانەیەكی لووت بەرزیو فیزیە. پێغەمبەریش ﷺ، كە بوخاری لە ئەبی جحیفەی وەهەبی كوڕی **عبدالله** دەگێڕێتەوە، فەرمویەتی: ((**لا أكل متكئاً**: بە پاڵ كەوتنەوە خواردن ناخۆم)). موسلیم لە ئەنەسەوە دەگێڕتەوە، كە وتویەتی: ((**رأيت رسول الله ﷺ جالساً مقيعاً يأكل تَمراً**: پێغەمبەری خوام بینیوە بە دانیشتنەوە خورمای دەخوارد.))

و- لە كاتی نان خواردن واباشە قسە بكرێ:

موسلیم لە جابرەوە رەزای خوای لێبێ دەگێڕێتەوە: ((**أن النبّي ﷺ سأل أهله الأُدُمَ، فقالوا: ما عندنا إلاَّ خَلّ، فدعا به فجعل يأكل منه ويقول :نِعْمَ الأُدُمُ الخل، نِعْمَ الأدُمُ الخلّ**: پێغەمبەری خوا داوای لە خێزانەكەی كرد، كە پێخۆری بۆ بێنێ، وتیان تەنها سركەمان هەیە، جا داوای سركەی كرد بۆی بێنن. كە هێنایان دەستی كرد بە خواردنیو دەیفەرمو: باشترین پێخۆر سركەیە، باشترین پێخۆر سركەیە).

بەڵام كاتێ قسەدەكرێ، ئەوكەسەی خواردنی لەدەم دایە، با خواردنەكەی قوت بدات، ئنجا قسە بكات، یان كە خواردنی لەدەم دایەو قسە دەكات، با دەست بە دەمیەوە بگرێ، تا خواردنی ناو دەمی بەدەر نەكەوێ، چونكە بەدەركەوتنی خواردنی ناو دەم، دەبێتە هۆی بێزبونەوەو قێزكردنەوەی بەرامبەرەكەی، هەروەها نەهێڵێ خواردن بە لێوو دەمیەوە

بنوسێ، پێویستە دەستەسڕ (کلینکس) بەکاربێنێ بۆ خاوێن کردنەوەی لێوو دەمی لەکاتی نان خواردندا.

ز- گەر میوانی یەکێك بووی، وا باشە دوای تەواوبوون لە نان خواردن، دوعا بۆ خاوەن ماڵەکە بکەیت:

ئەبو داودو ترمذی لە ئەنەسەوە دەگێڕنەوە: ((**أن النبّي ﷺ جاء الى سعد ابن عبادة، فجاء بخُبْزٍ و زيتٍ فاكَلَ، ثم قال النبّيﷺ: أفْطَرَ عنْدَكُمُ الصّائمون، واكل طعامكم الابرار، وصلّتْ عليكم الملائكة** ... پێغەمبەر چوو بۆ لای سەعدی کوڕی عوبادە، جا نانو ڕۆنی زەیتو (ئەحمەدو تەبەرانی دەڵێن مێوژیان) بۆ هێنا، پێغەمبەر نانو مێوژەکەی خواردو، پاشان دوعای بۆکردن فەرموی: ڕۆژوە وان لە لاتان ڕۆژو بشکێنێ، پیاوی چاك خواردنتان بخوات، فریشتەکانیش ڕەحمەتتان بەسەردا ببارێنن)).

ح- گەر یەکێك لە خۆی گەورەتری لەگەڵ بوو، یەکسەر ئەو دەست بە نان خواردن نەکات:

وەك موسلیم لە کتێبی (صحیح)ی دا لە حوزەیفەوە دەگێڕێتەوەو دەڵێ: ((**كُنّا إذا حضرنا مع رسول الله ﷺ طعاما لم نَضَعْ ايدينا حتى يبدأ رسول الله ﷺ فيضع يده:** گەر لەگەڵ پێغەمبەری خوا ئامادەی خواردنێك بووباین، هیچ کامێکمان دەستمان بە نان خواردن نەدەکرد، تا پێغەمبەری خوا دەستی بە نان خواردن نەکردبایە)).

کەواتە لە ماڵێش، کە خێزان بەیەکەوە نان دەخۆن، هەتا باوك، کە سەرۆکی خێزانە، دەست بە خواردن نەکات، با منداڵەکان پێش ئەو، دەست بە نان خواردن نەکەن، کەواتە دەبێ منداڵان وا ڕابهێنرێن، پێش باوکیان دەست بە نان خواردن نەکەن.

ع- نیعمەتی خوا، بە تایبەتی خواردن بە کەم دانەنرێ:

وەك موسلیم لە ئەنەسەوە دەگێڕێتەوەو دەڵێ: ((**كان رسول الله ﷺ اذا اكل طعاماً لَعِقَ اصابِعَهُ الثلاث وقال اذا سقطت لقمة احدكم فلْيأخذها وَلْيُمِطْ عنها الأذى وليأكلها ولا يدعها للشيطان. وامرنا ان نَسْلتَ القِصعة، وقال (إنَّكُم لاتدرون في أي طعامكم البركة**: گەر پێغەمبەری خوا خواردنی بخواردایە، هەر سێ پەنجەکانی دەلێسیەوە، جا فەرمویەتی: ئەگەر پاروەك نان لە دەستان کەوتە سەر زەوی، با هەڵی گرێتەوەو ئەو پیسیەی، کە پێوەی دەنوسێ پاکی بکاتەوەو بیخوات، با بۆ شەیتانی بەجێ نەهێڵێ. هەروا پێغەمبەر فەرمانی پێ‌کردوین، کە قاپی خواردنەکە هیچی تیا نەهێڵێن‌و هەمووی بخۆین، فەرمویەتی: ئێوە نازانن لە چ خواردنێکدا بەرەکەتی تێدایە).

ئــەدەب و ئاكاری مســوڵمان لە كاتی خـــواردنەوەدا

أ- لەكاتی ئاو خواردنەوە یان هەر شلەیەكی تر نــاوی خــوا بهێنــرێ، كە خواردراوەش، سوپاسی خوا بكرێو، بە سێ جار بخورێتەوە:

وەك ترمــذی لە ئیبن عــەبباس، ڕەزای خوای لێبێ، دەگێڕێتەوە، دەڵێ: پێغەمبەری خوا ﷺ فەرمویــەتی: ((**لا تشـربوا واحـدا كَشُـربِ الـبعير. ولكن اِشرَبوا مَثنى وثلاث، وَسَمُّوا إذا انتم شَرِبْتم، واحمـدوا اذا رفعـتم** ... وەك حوشتر بە یەكجار ئاو، یان هەر شلەیەكی تر مەخۆنەوە. بــەڵكو بە دووجار، یان سێجار بیخۆنەوە،ســـێجار خواردنەوەكــەش، دەبــێ لــە نێوانیان لە دەرەوەی جامو پەرداخــەوە هەناســە بــدەیت، وەك پێغەمبــەر ﷺ ئاوای كردووە، ئەنــەس وتویــەتی: ((**أن رسـول الله كـان يتـنفس في الشرّاب ثلاثاً**) رواه احمـد (٢١١/٣). لە كاتی خواردنەوەیــدا نــاوی خــوا بێنن، واتە بڵێن: (بسـم الله)، كە خواردیشتانەوە سوپاســی خــوا بكــەنو بڵێن (الحمدلله).)).

فوو نەكردن لە ئــاو خواردنەوە:

لەكاتی ئاو خواردنەوە، نابێ فو لــە ئاوەكــە بكرێــت (ئــەبو ســەعید گوتویــەتی: پێغەمبــەری ﷺ خــوا: ((**نهـى عـن الـنفخ في الشــراب...** قەدەغـــەی كـــردووە فـــو لـــە خواردنـــەوە بكرێـــت))رواه الترمـــذي (١٨٨٧)وصححه.

ب- پڕ نەكردنی گەدە لە خواردنو خواردنەوە:

وەك ئیمـــام ئەحمـــەدو ترمـــذیو غـــەیری ئـــەوانیش دەگێڕنـــەوە لـــە پێغەمبەری خواوە ﷺ، كە فەرمویەتی: ((**ما ملأ آدمي وعاء شَراً منْ**

بَطنِهِ، بحَسب ابْن آدمَ لُقَيمات يُقِمْنَ صُلْبَهُ، فإنْ كـانَ لابُـد فـاعلاً، فَثُلُث لِطعامِهِ و ثُلُثٌ لِشرابِهِ، وَثُلُثٌ لِنَفسِهِ... ئادەمیزاد هیچ کیسـەیەکی لـە سکی خراپتر پڕ نەکردووە، بۆ ئادەمیزاد بەسە چەند پارووپەك بخوات، تـا پشتی پێ رابگیرێ، گەر ئاواشی نەکرد، با سکی بکات بە سێ بەشـەوە، سێیەکی بۆ خـواردنو، سـێیەکی بـۆ خواردنـەوەو، سـێیەکی تـری بـۆ هەناسە)).

ج- خواردنو خواردنەوە بە ڕۆیشـتنو دانیشتنەوە:

یـەکێ لـە ئـاداب و ئاکـاری خـواردنو خواردنـەوە ئەوەیـە، دەکـرێ بەڕۆیشتنەوەو بە ڕاوەستانو بە دانیشتنەوە خـواردن بخـورێو خواردنـەوە بخورێتەوە. ئەوەتا (ابن عمر) گوتویەتی: **(كنّا على عهد رسـول الله ﷺ نأكل ونحن نمشي**.. لە سەردەمی پێغەمبەر ﷺ بە ڕۆیشتنەوە خواردنمـان دەخوارد﴾ سنن ابن ماجه ٢، ص١٠٩، جا گەر بە ڕۆیشتنەوە جـائیز بێـت، ئەوا بە ڕاوەستانەوە لە پێشترو دروستترە.

هەروەها پێغەمبەری خوا ﷺ بە ڕاوەستانەوە ئاوی خواردۆتەوە، وەك ئیبن عەبباس گوتویەتی: ((**أتين النبّي بدلو من ماء زمـزم فشـرب وهـو قـائم**... دەولکەیەك ئـاوی زەمـزەم بـۆ پێغەمبـەر هێنـرا، ئـەویش بـە ڕاوەستانەوە خواردیەوە)) متفق عليه .

هەروەها ئیمام عەلی، کە ئاویان بـۆ هێنـاوە، دەسـتو دەمو چـاوی شوشتوە، ئنجا بە ڕاوەستانەوە بەرماوەی ئاوەکەی خواردۆتەوەو، پاشـان گوتویەتی: خەڵکانێك هەن پێیان ناخۆشە بە ڕاوەستانەوە ئاو بخورێتـەوە، بـەڵام پێغەمبـەر ئـاوای خواردۆتـەوە (بـە ڕاوەسـتانەوە، وەك مـن بـە ڕاوەستانەوە خواردمەوە).

عن علي ﷺ(إنـه صـلى الظهـر ثـم قعـد في حـوائج النـاس في رحبـة الكوفة حتى غسل وجهـه ويديـه، وذكـر رأسـه و رجليـه، ثـم قـام فشـرب

فضله وهو قائم، ثم قال: إن ناسا يكرهون الشرب قائماً، وإن النبّي صنع مثل ما صنعت) أخرجه البخاري في الصحيح ١٠/٨١)[١].

ئـەدەبو ئاكـاری مسوڵمان لە سـڵاوكـردندا

سڵاوكردن چەند یاساو ئادابێكی هەیە، كە دەبێ بزانرێ:

أ/ خوای گەورە فەرمانی كردوە بە سڵاو لەیەكتری كردن:

وەك دەفەرموێ: ﴿يَـٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُوا۟ لَا تَدْخُلُوا۟ بُيُوتًا غَيْرَ بُيُوتِكُمْ حَتَّىٰ تَسْتَأْنِسُوا۟ وَتُسَلِّمُوا۟ عَلَىٰٓ أَهْلِهَا ...﴾ (٢٧) النور ... مەچنە ناو خانووێك (ماڵێك)، كە هی خۆتان نیە، تا ڕێگەتان پێ نەدرێو سڵاو لە ئەهلی ئەو ماڵە دەكەن﴾

هەروەها دەفەرموێ: ﴿فَإِذَا دَخَلْتُم بُيُوتًا فَسَلِّمُوا۟ عَلَىٰٓ أَنفُسِكُمْ تَحِيَّةً مِّنْ عِندِ ٱللَّهِ مُبَـٰرَكَةً طَيِّبَةً ...﴾ (٦١) النور ...گەر چوونە هەر ماڵێك سڵاوی خوا لەسەر خۆتان بكەن، كە پیرۆزو پاكو باشە﴾.

پێغەمبەریش ﷺ فەرمویەتی، كە موسلیم لە ئەبوهورەیرە دەگێڕێتەوە: ((**لا تدخلوا الجنّة حتى تؤمنوا ولا تؤمنوا حتى تحابوا، أولا أدلكم على شيء إذا فعلتموه تحاببتم؟ أفشوا السلام بينكم...** تا باوەڕنەهێنن ناچنە بەهەشتەوە، ئیمانیشتان تەواو نابێ، تا یەكتریتان خۆش نەوێ. ئایا شتێكتان پێ بڵێم، گەر بیكەن یەكتریتان خۆش بوێ؟ سڵاو لە یەكتری بكەن)).

---

١) مصابيح السنة للإمام البغوي، المجلد الثالث، ص١٧٥.

ب/ چۆنیەتی سلاوکردن لەیەکتریی:

پێویستە خۆمانو ماڵو منداڵمان بەوجۆرە سلاو بکەین، کە ئیسلام بۆی دایناوین، ئەویش بەم شێوەیە: ئەوەی، کە سلاو دەکات، دەڵێ: **(السلام عليكم ورحمة الله وبركاته)** بەرامبەرەکەشی لەوەلامدا دەڵێ: **(وعليكم السلام ورحمة الله وبركاته)** ئەمەش بە گوێرەی فەرمودە صەحیحەکانی پێغەمبەرە، وەك ئەبو داودو ترمذی دەگێڕنەوە. لە عومرانی کوڕی حصین ڕەزای خوایان لێبێ دەڵێ: پیاوێك هاتە لای پێغەمبەرﷺ، گوتی: السلام علیکم، پێغەمبەر وەلامی دایەوە، پاشان پیاوەکە دانیشتو پێغەمبەر فەرموی:((دە)) واتە (دە) چاکەی بۆ نووسرا، پاشان پیاوێکی‌تر هاتە لای گوتی: السلام علیکم ورحمة الله، وەلامی سلاوەکەی دایەوەو پاشان دانیشت، پێغەمبەر فەرموی: ((بیست)) واتە: بیست چاکەی بۆ نووسرا. پاشان پیاوێکی تر هاتە لای گوتی: (السلام علیکم ورحمة الله وبرکاته) جا وەلامی سلاوەکەی درایەوەو پاشان دانیشت، پێغەمبەر فەرموی: ((سی)) واتە سی چاکەی بۆ نووسرا.

هەروەها بوخاریو موسلیم لە خاتوو عائیشە ڕەزای خوای لێبێ دەگێڕنەوە، کە گوتویەتی: پێغەمبەری خوا پێی گوتم (ئەمە جبریلە سلاوت لێدەکات)، ئەویش وەلامی داوەتەوەو فەرمویەتی (وعلیە السلام ورحمة الله وبرکاته).

ج- یاساو ئاکاری سلاوکردن:

ئەبو هورەیرە ڕەزای خوای لێ بێ دەڵێ: پێغەمبەری خوا ﷺ فەرمویەتی: ((**يُسَلِّمُ الرَّاكِبُ على الماشي، والماشي على القاعِد، والقليل على الكثير** ...سواریی سلاو لە پیادە دەکات، ئەوەی دەڕوات سلاو لەو کەسە دەکات، کە دانیشتووە، کۆمەڵێکی کەم سلاو لە کۆمەڵێکی زۆر

دەکەن)[١].

لــە گێڕانەوەیــەکی بوخاریــدا دەڵــێ: ((**يُسَلِّم الصَغير على الكبير** ...**منداڵ سڵاو لە گەورە دەکات**)).

ئەم ڕێنموویی‌و تەوجیهاتــە پــیرۆزە، پێویســتە خۆمــان بــە گشــتی‌و مناڵەکانمان بە تایبەتی پیادەی بکــەین، چــونکە ســڵاوکردن ســیفەتێکی دیارو جیاکەرەوەی ئوممەتی ئیسلامیە لە کۆمەڵانی تر.

د- پەروەردیــارو مامۆستا پێویستە سڵاو لە منداڵ بکەن:

دیارە پێغەمبەرﷺ ئــەم ڕەفتــارە جوانــەی کــردووە، وەك بوخــاری‌و موسلیم لــە ئەنــەس ڕەزای خــوای لێبــێ، دەگێڕنــەوە: ((**أنه مرَّ على الصِبيان فَسَلَّمَ عليهم وقال كان النبّي ﷺ يَفْعَلْهُ**: ئەنەس بــە لای چــەند منداڵێکدا تێپەڕ بووەو سڵاوی لــێ‌کردوون، جــا گوتویــەتی: پێغەمبــەر ﷺ ئاوا سڵاوی لە منــداڵان کــردووە)). لــە گێڕانەوەیــەکی موســلیم دا هاتووە: ((**أن رسول الله ﷺ مَرَّ على غِلْمان فَسَلَّم عليهم** ... پێغەمبەر ﷺ بــە لای چــەند کوڕێژگەیەکــدا ڕۆیشــتووەو ســڵاوی لــێ‌کردوون))، هەروەها لە گێڕانەوەیەکی ئەبو داوددا هاتووە: ((**أن النبّي ﷺ مرَّ على غِلْمان يَلْعَبون فَسَلَّم عليهم**))، لە گێڕانەوەی (ابن السنی)دا پێغەمبەر بە منداڵانی فەرمووە: ((**الســلام علــيكم ياصــبيان**... کوڕەکــان! ســڵاوتان لێبێ)).

لە ڕاستیدا ئەمەیە ڕەوشت‌و ڕەفتــار بــەرزی مســوڵمان‌و خــۆ بــە زل نەزان، گەر ئێمەش خۆمان بە شوێنکەوتەی پێغەمبەر دەزانین، با پیادەی ئەم ئایەتــە پــیرۆزە بکــەین ﴿ لَّقَدْ كَانَ لَكُمْ فِي رَسُولِ ٱللَّهِ أُسْوَةٌ حَسَنَةٌ

١) بوخاری‌و موسلیم گێڕاویانەتەوە.

﴿٢١﴾ الأحزاب ...لە پێغەمبەری خوا پێشەنگی زۆر جوان بۆ ئێوە هەیە﴾.

هـ- وەڵامدانەوەی سڵاوی نامسوڵمان بە (وعليكم):

ئەنەس دەڵێ : پێغەمبەری خوا ﷺ فەرمویەتی: ((**إذا سَلَّمَ عَلَيكم أهل الكتاب فَقولوا: وَعَليكُمْ**...گەر مەسیحیو جولەکە سڵاویان لێ کردن، ئێوە بڵێن: **(وَعَليكُمْ)** واتە: لە ئێوەش))[1]. هەروەها نابێ سەرەتا مسوڵمان سڵاویان لێ بکات، وەك لە حەدیسی موسلیمدا هاتووە: ((**لا تَبْدَؤوا اليهود والنصارى بالسلام...** ئێوە دەستپێشخەری مەکەن لە سڵاوکردن لە جولەکەو دیانان)).

و- سڵاوکردن سوننەتە، وەڵامدانەوەی واجبە:

(ابن السني) دەڵێ: پێغەمبەر ﷺ فەرمویەتی: ((**مَنْ أجابَ السلام فَهُوَ لهُ، وَمَنْ لَمْ يُجِبْ فَلَيس منا** ...هەر کەسێك وەڵامی سڵاو بداتەوە، ئەوا خێرەکەی بۆ ئەوە، هەرکەسێك وەڵامی سەلام نەداتەوە لە ئێمە نیە)).

با باوكو دایکانو پەروەردیاران بزانن، کە هەندێك کاتی تایبەتی هەیە سڵاوکردن تیایدا باش نیە، وەك لە حاڵەتی: دەستنوێژ هەڵگرتنو لە حەمام، لە کاتێ کەسێك نان دەخوات، یان جەنگ دەکات، ئەو کەسەی یادی خوا دەکات، لە وتاربێژی هەینی، کە وتار دەدات، ئەو کەسەی لە مزگەوت ئامۆژگاری خەڵك دەکات، ئەو کەسەی کە بە شتێکەوە سەرقاڵە (پارە دەژمێرێ)و بە وەڵامدانەوەی سەلامەکەی شتەکەی لێ تێك دەچێت، یان لەلای ئاودەستخانە. جا لەو شوێنانەی،

١) بوخاری و موسلیم گێڕاویەتیانەوە.

کە سەلامکردنی تیایدا باش نیە، ئەو کەسەی، کە سەلامی لـــێدەکرێ، بۆی هەیە وەڵام نەداتەوە.

ئـەدەب و ئاكاری مســـــولمان لەكاتی مۆڵـەت وەرگرتندا

ئیزن‌و مۆڵەت وەرگرتن چەند ئاداب‌و ڕەفتارێكی هەیە، كـە پێویسـتە باوك‌و دایك خۆیان‌و منداڵەكانیان فێـر بكـەن‌و ئاگاداریـان بكـەن، وەك خوای گەورە دەفەرموێ:

﴿يَـٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُوا۟ لِيَسْتَـْٔذِنكُمُ ٱلَّذِينَ مَلَكَتْ أَيْمَـٰنُكُمْ وَٱلَّذِينَ لَمْ يَبْلُغُوا۟ ٱلْحُلُمَ مِنكُمْ ثَلَـٰثَ مَرَّٰتٍ ۚ مِّن قَبْلِ صَلَوٰةِ ٱلْفَجْرِ وَحِينَ تَضَعُونَ ثِيَابَكُم مِّنَ ٱلظَّهِيرَةِ وَمِنۢ بَعْدِ صَلَوٰةِ ٱلْعِشَآءِ ۚ ثَلَـٰثُ عَوْرَٰتٍ لَّكُمْ ۚ لَيْسَ عَلَيْكُمْ وَلَا عَلَيْهِمْ جُنَاحٌۢ بَعْدَهُنَّ ۚ طَوَّٰفُونَ عَلَيْكُم بَعْضُكُمْ عَلَىٰ بَعْضٍ ۚ كَذَٰلِكَ يُبَيِّنُ ٱللَّهُ لَكُمُ ٱلْـَٔايَـٰتِ ۗ وَٱللَّهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ ﴿٥٨﴾ وَإِذَا بَلَغَ ٱلْأَطْفَـٰلُ مِنكُمُ ٱلْحُلُمَ فَلْيَسْتَـْٔذِنُوا۟ كَمَا ٱسْتَـْٔذَنَ ٱلَّذِينَ مِن قَبْلِهِمْ ۚ ﴿٥٩﴾ النور ...ئەی گەلی خاوەن باوەڕان! با ئەوانەی غولام‌و كەنیزی ئێوەن، ئەو كەسانەش لەئێوە، كە بلوغ نەبون، سێ‌جار ئیزنی لێ‌بخوازن: لەپێش نوێژی بەیانیدا، نیوەڕۆیان، كاتێ شمەكان دادەنێن‌و لەپاش نوێژی خەوتنانیش، كە ئەم سێ كاتە وەختی تەنیایی ئێوەن. لەپاش ئەوە، نە بۆ ئێوە قەیدی دەكا، نە بۆ ئەوان، كە بەدەوروبەرتاندا بێن,كە ئێوە پێكەوە تێكەڵن. ئا بەمجۆرە خودا نیشانەكانی خۆی بۆ ئێوە ئاشكرا دەكا. خودا زانای لەكارزانە. هەركاتێ منداڵەكان بلوغیان بوو-ئەویش وەك ئەوانی پێشوو- دەبێ ئیزن بخوازن﴾ .

لەم ئایەتە پڕ تەوجیهو ڕێنموویيەدا، خوای بالاّ فـەرمان دەكـات بـە

بـاوكو دایکـان، کـە ئـەو منداڵانـەی هەیانـە، چ کـوڕو چ کـچ، کـە نەگەیشتونەتە تەمەنی (١٥) ساڵی واتە بلوغیان نەبووە، با فێریان بکەن لە سێ حاڵەتو کاتدا، دەبێ ئیـزن وەرگـرنو لـە دەرگـا بـدەن، کاتێـك پێویستیەکیان بە باوكو دایکیان دەبێ.

ســێ حاڵەتەکەش ئەمانەن:

یەکەم: لە پێش نوێژی بەیانی، واتـە پـێش بـانگ دان، ئەمـەش لەبـەر ئەوەی دایكو باوك لەو کاتەدا لە ژێر پێخەفێکن، کە لە وانەیە ڕووت بنو جلو بەرگیان داماڵیبێ بۆ جووت بوون.

دووەم: کاتی نیوەڕۆ، چونکە لەو کاتەش بە تایبـەتی لـە وەرزی هـاوین، کە کاتی پشودانە، لەوانەیە ژنو مێرد جلو بەرگیان دابکەنن.

سێیەم: لە دوای نوێـژی خـەوتنان، چـونکە ئـەو کاتـە کـاتی نووسـتنو حەسانەوەیە.

خوای گەورە بۆیە ئەم سێ کاتەی داناوە، کە ئیزنـی تیـا وەربگـیرێ، چونکە ژنو مێرد لە حاڵەتێك دان، کە پێیان خـۆش نیـە منداڵـەکانیان بەم شێوەیە بیانبینن، کە کـاری ئاسـایی خۆیـان ئـەنجام بـدەن بـۆ چـێژ وەرگرتن لە یەکتری.

جا گەر لەم کاتەدا منداڵێکی بچوکیان لـەناکاو بچـێتە ژوورەوە ئـەم دیمەنە ببینێ، ئەوا یەکسەر لە مێشکی دا چاپ دەبێو کار دەکاتە سـەر دەرونی منداڵەکە، کە لەوانەیـە ببێتـە دروسـتبوونی ڕقو قینەیـەك لـە دڵێـدا بەرامبـەر دایکـی، یـان بـاوکی. هـەروەها لەوانەشـە هـەوڵی ئەنجامدانی کارە جنسییەکەیان بدات، کە ئەمەش منداڵ بەرەو هەڵـدێرو زوخاوی لادانی ڕەوشت دەبات. ئەمە سەبارەت بە منداڵی باڵغەوە، ئەوە دەبێ لەم سێ کاتەی، کە باس کراو لە کاتـەکانی تـریش، کـە بیانـەوێ

بچنە ژووری دایكو باوكیان، دەبێ لە دەرگا بدەن، تا ئیزنیش وەرنـەگرن نەچنە ژوورەوە، وەك خوای گەورە دەفەرموێ:

﴿وَإِذَا بَلَغَ ٱلۡأَطۡفَـٰلُ مِنكُمُ ٱلۡحُلُمَ فَلۡيَسۡتَـٔۡذِنُواْ كَمَا ٱسۡتَـٔۡذَنَ ٱلَّذِينَ مِن قَبۡلِهِمۡۚ ﴿٥٩﴾ النور...﴾.

هەر سەبارەت بە ئیزن وەرگرتنەوە، چەند ئادابێكی تر هەیە، کـە بـۆ گشتی پیادە دەکرێ وەك:

أ/ سەلام کردن پاشـان ئیزن وەرگرتن:

وەك ئەبو داود گێڕاویەتیەوە، کە پیاوێك لە بەنی عامر داوای ئیزنـی کرد، کە بچێتە لای پێغەمبەری خوا ﷺ، کە لـەماڵێـك بـوو، گـوتی: ((**أَأَلِجْ؟**: ئایا بێمە ژوورەوە؟)) پێغەمبـەری خـوا بـە خزمەتگوزارەکـەی فەرموو: (بڕۆ لای ئەم پیاوەو شێوەی ئیزن وەرگـرتنی فێـر بکـەو پـێ ی بڵێ: ((**قُل السلام عليكم: أأَدْخُلْ**)) جا لەو کاتەدا پیاوەکە گـوێی لـێ بوو، گوتی: ((**السـلام عليكم. أأَدْخُلْ؟**: سـڵاوتان لـێبێ، ئایـا بێمـە ژوورەوە؟)) پێغەمبەریش ڕێگەی پێداو چووە ژوورەوە.

ب/ لەکاتی ئیزن وەرگرتن ناوی، یان سـیفەتی، یـان نازنـاوی خـۆی ئاشکرا بکاتو بڵـێ: من فلانم.

لە صحیحی بوخاریو موسلیمدا هاتووە: ((**عن أبي موسى لَمَّا جَلَس النبّي ﷺ على بئر البستان، وجاء ابوبكر فاستأذن ، فقـال ابـو موسـى مَنْ؟ قال: ابوبكر ثم جاء عمر فاستأذن فقال: من؟ قال عمر، ثم عثمان كـذلك**: ئەبو موسا گوتویەتی: کە لەوکاتەی پێغەمبەرﷺ لەسـەر بـیری بیســتان دانیشــتبوو، ئەبوبــەکر داوای ئیزنــی کــرد، کــە بێتــە لای

پێغەمبەرﷺ، ئەبو موسا گوتی کێیە؟ ئەویش گوتی: ئەبوبەکر، پاشان عومەر داوای ئیزنی کرد، گوتی: کێیە؟ گوتی: عومەر، پاشان عوسمان بە هەمان شێوە داوای ئیزنی کرد)).

هەروەها لە صحیحی بوخاریو موسلیم هاتووە، جابر دەڵێ: ((**أتيت النّبي ﷺ فَدَقَقّتُ الباب فقال: مَنْ ذا؟ فَقُلْت: أنا فقال عليه الصلاة والسلام: أنا أنا، كأنه كرهها** ...چوومە لای پێغەمبەر، لەدەرگام دا، فەرمووی کێیە؟ دەڵێ گوتم: منم، پێغەمبەر فەرمووی: من من؟ پێی ناخۆش بوو بڵێم من من)).

ج- ئیزن وەرگرتن (لە دەرگادان) سێ جارە:

وەك لە صحیحی بوخاریو موسلیم دا هاتووە، ئەبی موسای ئەشعەری گوتویەتی: پێغەمبەری خواﷺ فەرمویەتی: ((**الإستئذان ثلاث، فإن أذِنَ لَكَ وإلاّ فارْجِعْ:** ئیزن وەرگرتن (لە دەرگادان) سێ جارە، گەر ئیزنیان دای بێیتە ژوورەوە، ئەوا باشە, ئەگینا بگەڕێوە)).

جا لە نێوان ئەم سێ ئیزن وەرگرتنەدا, واباشە بە قەدەر نوێژێکی چوار رکاتی بوەستی، نەبادا ئەو کەسەی لە ژوورەوەیە خەریکی نوێژ بێت، یان دەست بە ئاو بگەیەنێ.

د- بە توند لە دەرگانەدان.

نابێ بە توندی لە دەرگا بدرێ، با ئەوکەسە خاوەن ماڵیش بێ، یان یەکێك لە ئەندامانی خێزان بێ. لە ئەنەسەوە ڕەزای خوای لێبێ ((**إنْ أبواب رسول الله ﷺ كانتْ تُقْرَعُ بالأصابع** ...بە پەنجە لە دەرگای ماڵەکانی پێغەمبەر ئەدران))[1].

---

١) أخرجه البخاري في الادب المفرد.

هــەروەها پێشــینە صــالحەکان بــە ســەرەپەنجە لــە دەرگــای مــاڵی ماموستاکانیان ئەدا، کە ئەمەش ئەوپەڕی ڕێزو ئەدەب دەگەیەنێ. بەڵام هەندێك لە دەرگادان هەیە کەوا پێویست دەکات بـە تونـدیی لـە دەرگـا بدرێ، کە لەوانەیە گوێیان لێ نەبێ. بەڵام گەر ماڵێك زەنگ (جـرس)ی هەبوو، ئەوا دەبێ بە سووکیو لەســەرخۆیی لــە جەرەســەکە بـدرێ، کـە ئەمەش نیشانەی ڕەوشتو ڕێز دەربڕینە.

ه- لە کاتی دەرگادان لەلایەکی دەرگا بوەستی:

ئەمەش بۆ ئەوەیە, نەبادا لەکاتی کردنـەوەی دەرگاکـە، ئـافرەتێکی بێگانە دەرگا بکاتەوەو، توشی ڕوانینی حەرام ببێت، ئیـزن وەرگـرتنیش بۆ ئەوەیە، تا توشی ڕوانینی حەرام نەبێت، وەك پێغەمبەر ﷺ جـەختی لەســەر کــردووە بــۆ هاوەڵــە بــەڕێزەکانیو فەرمویــەتی: ((**إنَّما جُعِلَ الإستئذان مِنْ أجْلِ البَصَر** ...ئیزن وەرگــرتن بـۆ ئــەوە دانــراوە, نــەبادا مسوڵمان تووشی ڕوانینی حەرام ببێت))[1].

هــەروەها تەبــەرانی لــە عبـداللەی کـوڕی بسـر ڕەزای خـوای لـێبێ گێڕاویەتیەوە، کە گوتوویەتی: ((**سَمِعْتُ رسـول الله ﷺ یقـول: لا تـأتوا البیوت من أبوابها ولکن ائتوها من جوانبها فاستأذنوا. فـإن أُذِنَ لکـم فادخلوا وإلاَّ فارجعوا:** گوێم لــە پێغەمبــەری خــواﷺ بــوو ئەیفــەرمو: کاتێك کە چوونە ماڵێـك، بەرامبــەر دەرگاکــەی مەوەســتن، بــەڵکو لــە لایەکی دەرگاکە بوەستنو لە دەرگا بدەنو ئیزن وەرگرن، جا گەر ڕێگەیان پێدان، برۆنە ژوورەوە، ئەگینا بگەڕێنەوە دواوەو مەچنە ژوور بە بێ ئیزن پێدانتان)). هەروا ئەبو داود گێڕاویەتیەوە: ((**کان رسول الله ﷺ اذا أتی باب قوم لم یَسْتَقْبل الباب منْ تِلقاء وَجهه، ولکـن مـن رکنـه الأیمـن أو**

---

١) رواه الشیخان.

الأيسر ويقول: السلام عليكم، السلام عليكم)) ...پێغەمبەری خوا گەر بچوبا بەر دەرگای ماڵی كەسێك، بەرامبەر دەرگاكەیان نەدەوەستا، بەڵكو لە لای ڕاستی دەرگاكە، یان لای چەپی دەرگاكە دەوەستاو، دەیفەرمو: سڵاوتان لێبێ، سڵاوتان لێبێ)).

و- گەر خاوەن ماڵ گوتی بگەڕێوە، دەبێ بگەڕێیتەوە:

ئەمەش وەك خوای گەورە دەفەرموێ:

﴿ يَـٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُوا۟ لَا تَدْخُلُوا۟ بُيُوتًا غَيْرَ بُيُوتِكُمْ حَتَّىٰ تَسْتَأْنِسُوا۟ وَتُسَلِّمُوا۟ عَلَىٰٓ أَهْلِهَا ۚ ذَٰلِكُمْ خَيْرٌ لَّكُمْ لَعَلَّكُمْ تَذَكَّرُونَ ﴿٢٧﴾ فَإِن لَّمْ تَجِدُوا۟ فِيهَآ أَحَدًا فَلَا تَدْخُلُوهَا حَتَّىٰ يُؤْذَنَ لَكُمْ ۖ وَإِن قِيلَ لَكُمُ ٱرْجِعُوا۟ فَٱرْجِعُوا۟ ۖ هُوَ أَزْكَىٰ لَكُمْ ۚ ﴿٢٨﴾ النور ...ئەی ئەو كەسانەی بڕواتان هێناوە مەچنە هیچ ماڵێكەوە بە بێ ئیزن وەرگرتن‌و ڕێگە دان‌و سەلام كردن لە خاوەنی ماڵەكە، ئیزن وەرگرتن لە كاتی چوونە ماڵێك بۆ ئێوە باشترو چاكترە، تا هەردەم لە یادتان بێت. جا ئەو ماڵەی كە بۆی دەچن، گەر كەسی تیا نەبوو مەچنە ژوورەوە، تا ڕێگەتان پێدەدەن، گەر پێیان گوتن بگەڕێنەوە، ئێوەش بگەڕێنەوە، ئەمە بۆ دڵی ئێوە پاكترە﴾.

مسوڵمانی بەڕێز: ئەوە خوای بەرزو گەورە, یاساوقاعیدەیەكی زۆر جوانی بۆ داناوین، دەبا ئێمە لەسەر خۆمان‌و منداڵەكانمان بێنینە دی‌و، بەبێ ئاگاداری خاوەن ماڵ‌و لە دەرگانەدان نەچینە ماڵی هیچ كەسێك، بۆیەش ئەڵێم نەچین وەك ئامۆژگاری، چونكە زۆر كەس هەن بە بەبیانوی ئەمە ماڵی خزمە، یان هاوڕێی گیانی بە گیانیمە، یان ماڵمان تێكەڵاوە، یەكسەر خۆی ئەكات بە ماڵدا.

کاتێکیش گەر گوتیان زەحمەت نەبێ بگەڕێوە، ئێستا کاتم نیە دڵ گران نەبێت، چونکە لەو کاتەی تۆ دەچیتە لای ئەو، لەوانەیە گیروگرفتێکی هەبێو سەلیقەی قسە کردنو ڕووخۆشی نەبێ، یان لەوانەیە.....هتد.

ئـەدەب و ئاكـاری مسـوڵمان
لـە کـۆڕو مەجلـیسـدا

١- هەرکەسێ هاتە کۆڕو مەجلیسێك تەوقەی لەگەڵ بکــرێ:

وەك (ابـن السـني)و ئـەبوداود لــە پێغەمبــەریان گێڕاوەتــەوە، کــە فەرمویەتی: ((**إذا التقى المسلمان، فتصَافَحا وحَمَدا اللهَ تعالى، واستغفرا غفر الله عزّ وجلّ لهمـا:** گەر دوو مسوڵمان بە یەك گەیشـتنو، تەوقــەیان کردو، سوپاسی خوای گەورەیان کردو، داوای لێخۆشـبوونیان کـرد، ئـەوا خوای بەخشندە لێیان خۆش دەبێ)).

هەروەها ترمذيو ئیبن ماجەو غــەیری ئـەوانیش لـە بەڕائـەوە ڕەزای خوای لێبێ دەگێڕنەوە، کە گوتویەتی: پێغەمبەری خواﷺ پـێی گـوتم: ((**تصافحوا يَذْهَبُ الغِلَّ، وتهـادوا تحـابُّوا و تـذهب الشـحناء** ...تەوقــە لەگەڵ یەکتری بکەن، چـونکە تەوقــەکردن ڕقو قینــە لــە دڵدا ناهێڵــێ، دیاری بۆ یەکتری ببەن، یەکتریتان خۆش ئەوێو، دوژمنایــەتیو نــاکۆکی ناهێڵێ)).

٢- لەو شوێنە دانبیشێ، کە خاوەن ماڵ دیاری دەکات:

یەکێك گەر چــوو بــۆ ماڵێــك، یــان کۆڕێــك، پێویســتە لــەو شــوێنە دابنیشێ، کە خاوەن ماڵەکە بۆی دیــاری دەکــات، چــونکە خــاوەن مــاڵ باشتر بە حاڵی ماڵەکەیەوە ئەزانێ. لە کۆنیشەوە گوتراوە: ((**أهـل مكـة ادری بشـعابها** ...خەڵکی شاری مەککــە شــارەزاترن بــە ڕێگــەو پــێچو پەناکانی شاخەکانیەوە)).

هەروا پێغەمبەر ﷺ دەفەرموێ: ((**وَمَنْ دخل دار قوْم فَلْيَجْلِسَ حَيْثُ أمروهُ فإن القوم أعلم بعورة دارهم:** گەر یەکێك چووە ماڵی قەومێك، با

لەو شوێنەدا دابنیشێ، کە پێی دەڵێن: لێی دابنیشە، چونکە ئەو قەومە (ئەو کەسە) چاکتر دەزانێ بە حاڵو باری ماڵەکەیو، دەزانێ کوێندەر جێگەی ئەوە نیە،کە تووشی ڕوانینی حەرام ببێ))[1].

٣- لە ناوەڕاستی کۆڕو مەجلیس دانەنیشێ:

ئەبو داود بە ئیسنادێکی (حسن) لە حوزەیفەی یەمانییەوە ڕەزای خوای لێبێ دەگێڕێتەوە، کە پێغەمبەری خوا ﷺ **((لَعن مَنْ جَلَسَ في وسط الحلقة** ... پێغەمبەر ﷺ نەفرینی لەو کەسە کردووە، کە لە ناوەڕاستی کۆڕو دانیشتنێکدا دائەنیشێ)). هەروەها ترمذي لە ئەبی میجلەز دەگێڕێتەوە: ((**أنَّ رَجُلاً قَعَدَ وَسَطَ حَلقة فقال حُذَيفة : مَلْعونٌ على لسان محمد ﷺ مَنْ جلس وسط الحلقة** ...پیاوێك لە ناوەڕاستی دانیشتنێك دانیشتبوو، حوذەیفەش گوتی: لەسەر زمانی پێغەمبەرەوە نەفرین لەو کەسە کراوە، کە لە ناوەڕاستی کۆڕو مەجلیسدا دادەنیشێ))

.

دانەنیشتن لە ناوەڕاستی مەجلیسدا، ڕەفتارێکی جوانی کۆمەلایەتییە، کە پێویستە مسوڵمان ئاگادار بێ، چونکە دانیشتن لە ناوەڕاستی مەجلیسدا پشت کردنە لە هەندێك لەو کەسانەی ئامادەی دانیشتنەکەن، کە ئەمەش شتێکی جوان نیە. بەڵام گەر کۆڕو مەجلیسێك شوێنەکەی بچووكو تەسك بوو، خەڵك ناچار بوو لە ناوەڕاست دابنیشن، ئەوەیان قەیناکەو گوناهی تیا نیە، خوای گەورەش دەفەرموێ: ﴿**وَمَا جَعَلَ عَلَيْكُمْ فِي الدِّينِ مِنْ حَرَجٍ**: خوای گەورە لە دیندا ئەو ئەرکانەی لەسەردا نەناون، کە دەبێتە مایەی بارگرانایيو ناخۆشیو لە تواناد نەبوون﴾.

---

١) مجمع الزوائد.

٤- لەنێوان دوو کەس دانەنیشێ بەبێ ئیزن وەرگرتنیان:

وەك ترمذي و ئەبو داود لە عەمری کوڕی شوعەیب ئەویش لە باوکی و لە باپیرەی دەگێڕنەوە، کە پێغەمبەری خوا ﷺ فەرمویەتی: **((لا يحل لِرَجُلٍ أنْ يَفرُقَ بَيْنَ اثْنَينِ إلاَّ بإذْنِهما** ...حەڵاڵ نیە بۆ یەکێك، کە لەگەڵ دوو کەسدا بێ و بە بێ ئیزنیان ئەوان بەجێ بهێڵێ)). بە مانای پێویستە ئەوان ئیزن بدەن، ئەو کەسە بڵێ: (ڕێگە هەیە بڕۆم؟).

لە گێڕانەوەیەکی ئەبی داود هاتووە: **((لا يجلسُ بَيْنَ رَجُلَيْنِ إلاّ بإذْنهما** ...هیچ کەسێك لە نێوان دوو کەس بەبێ ئیزنیان دانەنیشێ)). بە مانای داوای ڕێگە دانیان لێ بکات و بڵێ: (ڕێ هەیە لەگەڵتان دابنیشم؟).

٥- ئەو کەسەی دەچێتە لای یەکێك، یان دەیەوێ بچێتە مەجلیسێك، دەبێ لەکۆتایی مەجلیسەکە دابنیشێت:

وەك ئەبو داود و ترمذي لە جابری کوڕی سەمرە -ڕەزای خوایان لێبێ- دەگێڕنەوە، کە گوتویەتی ((**كُنّا إذا أتَيْنا النبّي ﷺ جَلَسَ أحَدُنا حَيْثُ يَنْتَهي** ...گەر بچوینایە کۆڕی پێغەمبەر، ئەوا هەر یەکێك لە ئێمە لە کۆتایی مەجلیسەکە دادەنیشت)).

ئەم جۆرە ڕەفتارە بۆ مرۆڤێکی ئاساییە، بەڵام گەر یەکێکی خاوەن پلە و پایە و زانیاری هات، ئەوا قەیناکە خاوەن ماڵ لە شوێنێکی گونجاو تایبەتی دابنێ.

٦- لە دانیشتنی سێ کەسدا، با دوو کەسیان قسە بە نهێنی نەکەن:

وەك بوخاری و موسلیم لە عبداللە کوڕی مەسعود -ڕەزای خوای لێبێ- دەگێڕنەوە، کە پێغەمبەری خوا ﷺ فەرمویەتی: **((إذا كُنْتُم ثلاثة فلا**

يَتَناجى اثنان دونَ الثالثِ مِنْ أجْلِ أنَّ ذلك يَحْزُنُهُ: گەر سێ کەس بوون لە دانیشتنێکدا، با دوو کەسیان قسە بە نهێنی نەکەن بە بێ کەسی سێهەم، چونکە بەمە دڵی گران دەبێو پێی ناخۆشە)). لەوانەیە بڵێ باسی من دەکەن، یان گومانی تریان پێ ببات. بەڵام گەر لە مەجلیسەکە لە سێ کەسی زیاتری تیدا بوو، ئەوا قەینا کە قسە بە نهێنی بکرێ لە نێوان دوو کەس، بە مەرجێ لەوە نەترسن، کە مەجلیسەکە بە گشتی گومانی خراپیان پێ نابەن.

قسەنەکردن بەنهێنیو چرپەچرپ بە ئامادەبوونی سێکەس، ئەوەش دەگرێتەوە، کە بە زمانی جیا قسەبکرێت، جا ئینگلیزی بێت، یان تورکی بێت...هتد، کە دروست(جائیز) نیە، پێویستە مسوڵمان خۆی دووربگرێ لەم رەفتارە، بە واقیعیش ئەمە دەبینین، کە زۆربەی تورکمانەکان کاتێك بەیەك دەگەن، بەتورکی قسەدەکەن، بێگوێدان بە کەسی سێهەم، کە ئایا پێی ناخۆشە، یان نا!

٧- گەر یەکێك لە مەجلیسەکە بۆ پێویستی یەك چووە دەرەوە، نابێ شوێنەکەی بگیرێتەوە، گەر بەنیاز بوو بگەڕێتەوە ناو مەجلیسەکە:

وەك موسلیم لە ئەبو هورەیرە دەگێڕێتەوە، کە پێغەمبەری خوا ﷺ فەرمویەتی: ((**إذا قام أحَدُكُمْ مِنْ مَجْلِسٍ ثُمَّ رَجَعَ إليه فَهُوَ أحَقُّ بِهِ:** گەر یەکێك لە ئێوە لە مەجلیسێك هەڵساو پاشان گەڕایەوە ناو مەجلیسەکە، خۆی لە هەموو کەسێك شایستەترە بە شوێنەکەی خۆی)).

٨- پێش ئەوەی لە مەجلیسەکە هەڵسێو بەجێی بێڵێو بڕوات، داوای ئیزن بکات:

وەك پێغەمبەر ﷺ فەرمویەتی: ((**إنّما جُعِلَ الإستئذان مِنْ أجلِ البَصَرِ** ...داوای ڕێگەپێدان بە هاتنەژوورو چوونەدەر بۆ ئەوەیە، تا

تووشـی ڕوانـینی حـەرام نـەبن)). دیـارە ئەمـەش بـۆ پاراسـتنو ڕێـزو حورمەتی ماڵەکەیە.

٩- دانیشتن بە ئەدەبو ڕێزەوە:

هەرکەسێ لە کۆڕو مەجلیسێك دانیشـت، دەبـێ بـە ئـەدەبو ڕێـزو ویقـارەوە دابنیشـێ، نابـێ گەمـە بـە ڕیشـی بکـاتو خـۆی بـە ئەنگوستیلەکەیەوە خەریك بکات، نابێ دەست لە لوتی وەربـدات، نابـێ زۆر باوێشك بدات.

لە مەجلیسەکە دەبێ تەماشای چاوی ئەو کەسە بکات، کە قسەی بۆ دەکات، نابێ ڕوی لەو کەسە وەربگێڕێ.

با زۆر قسە نەکات، بەقەدو شانو باڵای خـۆی هەڵنـەڵێ، بـا قسـەی کـەس نـەبڕێ,نابی قـاچ لـە سـەرقاچ دابنێ‌کـە هەنـدێ کەس,کـە دادەنیشن.یەکسـەر قـاچ لەسـەرقاچ دادەنێ,بـەبێ گوێ‌دانەکەسـی بەرانبەر,کـە لەراسـتیدا سـیفەتەکی زۆرناشیرینەوسـیفەتی موتەکەبیرانە,دەبێ مسولمان خـۆی لـەم سـیفەتەقیزەونە دورخاتەوەو,بـە ئەدەبەوەدابنیشێ.

١٠- پێش ئەوەی هەڵسن لە مەجلیسەکە دوعای کەفارەت بخوێندرێ:

وەك حاکم لە ئـەبی بـەرزە -ڕەزای خـوای لێبـێ- دەگێڕێتـەوە، کـە گوتویەتی: کاتێـك پێغەمبـەری خـوا ﷺ بیویسـتایە لـە مەجلیسـێك هەڵسێ, دەیفەرمو: ((**سبحانك اللهم وبِحَمْدِكَ أشهد أنْ لا إلـه إلا أنْـتَ أستغفرك وأتوب أليك**))، جا پیاوێك گوتی: ئەی پێغەمبـەری خـوا! تـۆ قسەیەك دەکەیت، کە پێشتر ئەمەت نەدەگوت. پێغەمبەر فەرموی ﷺ: ((**ذلـك كَفّـارةُ لِمـا يكـون في المَجْلِـسِ** ...ئـەم دوعایـە کـەفارەتی ئـەو قسانەیە، کە لە مەجلیسەکە گوتراوە)).

ئـــەدەب و ئاکـــاری مســـوڵمان لـــەکـــاتی قســـە کـــردندا

لەو ڕەفتارە چاك و کۆمەڵایەتیانـەی، کـە پێویسـتە مسـوڵمان لێـی بەئاگابێ و بە گرنگی دابنێ، شێوازی گفتوگۆ و قسەکردنە لەگەڵ خـەڵك، پێویستە دایك و باوك منداڵەکانیان لـێ بەهرەمەنـد بکـەن و ڕێنماییـان بکەن بە پێی تەوجیهاتەکانی خوا و پێغەمبەری پەروەردیار ﷺ.

ئەمەش چەند شێوازو ئادابێکی گفتوگۆ و قسە کردنە لەگەڵ خەڵك:

أ- بە هێمنی و لەسەرخۆ قســەکردن:

بوخـاری و موسـلیم لـە خـاتوو عایشـەوە -ڕەزای خـوای لێبـێ- دەگێڕنەوە: ((**ما کانَ رَسول اللـة یَسْـرد الحدیث کَسـرِدِکُم هـذا، یَحْـدِثُ حدیثا لَوْ عَدَّہُ العادّ لاَحَصْاہُ:** پێغەمبەری خوا ﷺ کـە قسـەی دەکـرد، وەك ئێوە قسەی نەدەکرد، یەك لە دوای یەك، بـەڵکو بـە شـێوازێکی وا قسەی دەکرد، کە گەر یەکێك پێویستبوایە بیژمێرێ، کـە چـەند وشـەی فەرموە، دەیتوانی بیژمێرێ))، هەروا ئەبوداود لە خـاتو عایشـە -ڕەزای خوای لێبێ- دەگێڕێتەوە، کە گوتویەتی ((**کانَ کلامُہُ** ﷺ **فَصْلاً یَفْهَمُـہُ کُلُّ مَنْ سَـمِعَہُ:** پێغەمبە، کە قسەی دەکـرد لـە نێـوان وشـەکان بـەینی دەدایە، بەشێوەیەکی وا هەر کەسێك گـوێی لێبوایـە، تێدەگەیشـت چـی فەرموە.

لەم فەرمودە بەڕێزانە بەدەردەکەوێ، کە مرۆڤـی مسـوڵمان شـێوازی قســەکردنەکەی، پێویســتە بــەهێمنی و لەســەرخۆ بــێ، تــا خــەڵك لێـی تێبگەن، نەك هێندە بە خێرایی قسە بکـات، بـۆ خۆیشـی نـەزانێ چـی

ئەڵێ، بە تایبەتی وتاربێژ، نابێ ئەم سیفەتەی تیا بێ، کە زۆر لە وتاربێژان لەم هونەرە بێبەشن‌و خۆشیان بێبەش کردووە، نوێژکەران هەر لە سەرەتای وتارەکەی، تا کۆتاییەکەی لەقسەکانی حاڵی نابن.

ب- زیادەڕۆیی نەکردن لە بەکارهێنانی وشەی پاراو:

یەك لە ئادابی قسەکردن ئەوەیە، کە زیادەڕەوی نەکات لە بەکارهێنانی وشەی پاراو لە قسەکردنداو، زمان لوسی نەکات. وەك ئەبوداودو ترمذي بەسەنەدێکی (جید) لە ئیبن عومەر -ڕەزای خوایان لێبێ- دەگێڕێتەوە، کە پێغەمبەری خوا ﷺفەرمویەتی: ((**إنَّ اللهَ عزّ وجلّ يُبْغِضُ البَليغَ مِنَ الرجال: الذي يخلل بِلسانه كما تَتَخَلَلُ البَقَرُ بِلسانِها**: خوای گەورە حەزبەوکەسانە ناکات، کە لەکاتی قسەکردندا زمان لوسی دەکەن‌و دەمی خۆیان خوار دەکەن لە قسەکردنداو زمانیان لول دەدەن وەك، کە مانگا خواردن بە زمانی لول دەدات‌و کاوێژ دەکات.

هەروا لە صحیحی بوخاری‌و موسلیم هاتووە لە ئەنەسەوە، کە پێغەمبەر ﷺ ((**ان اذا تكلم بكلمة اعادها ثلاثاً حتى تفهم عَنْهُ... وكان ﷺ يَتَكَلَّمُ بِكلام فَصْلٍ وهِزْرٍ وَلا نزر، وَيَكْرَهُ الثرْثَرَة في الكلام والتشَدُّقَ بِهِ** ...کاتێك کە پێغەمبەر قسەی دەکرد، وشەکانی سێجار دوبارە دەکردەوە، تا تێ‌ی بگەن،... کە قسەی دەکرد لە بەینی دەربڕینی وشەکان بەینێکی هەبوو نە زۆر، نە کەم. پێغەمبەر ﷺ زۆر قسەکردن‌و دەم پانکردنەوەی بەلاوە زۆر پێ ناخۆش بوو، ڕقی لێ‌دەبۆوە)).

دەبا ئێمە ئەم فەرمودانە لە خۆمان بێنینە دی‌و خێزان‌و منداڵەکانیشمان فێرکەین، کە زۆر قسە نەکەن‌و زیادەڕۆیی تیا نەکەن‌و, زمان لوس نەبن‌و دەم پان نەکەنەوەو, بە هێمنی قسە بکەن.

دیاریشە ئەو کەسەی زۆر قسە بکات، هەڵەش زۆر دەکات.

ج- گفتوگۆکردن بە شێوازێك کە خەڵك لێی تێبگەن.

مسوڵمانی ژیرو تێگەیشتوو لە ڕێبازی پێغەمبەر ﷺ، هیچ کاتێك بە شێوازێك قسەکانیو وشەی نامۆ بە خەڵك بەکارناهێنی، بەڵکو گشت کاتێك هەوڵ دەدات، کە قسە دەکات, یان وتار دەدات، یان نووسین دەنوسێ، بە گوێرەی تێگەیشتنی خەڵکەکە بێت. وەك پێغەمبەرﷺ دەفەرموی: ((**أُمِرنا مَعَاشِرِ الانبياء أنْ نُحَدِّثَ الناس على قدر عُقُولِهم** ...ئێمەی کۆمەڵی پێغەمبەران فەرمانمان پێکراوە بە گوێرەی عەقڵی خەڵکەکە قسەیان لەگەڵ بکەین))[١].

هەروەها لە (صحيح) ی بوخاری هاتووە لە عەلی بە مەوقوفی: ((**حدثوا الناس بما يَعْرِفونَ، أتُحِبونَ أنْ يُكَذَّبَ اللهُ ورَسُولُه** ...خەڵك چۆن دەزانیو تێدەگا، ئاوا قسەیان لەگەڵ بکەن. ئایا پێتان خۆشە خواو پێغەمبەرەکەی بە درۆ بخرێتەوە)).

لێرەدا ئەمە ئاماژەیە بۆ ئەوە، کە قسەنەکردن بەگوێرەی عەقڵی خەڵك، بەدرۆخستنەوەی خواو پێغەمبەرە.

لە پێشەکی (صحيح)ی موسلم هاتووە, لە ئیبن مەسعودەوە -ڕەزای خوای لێبێ-، کە گوتویەتی: ((**مَا أنت بِمُحَدِّثٍ قوماً حديثاً لا تُبْلِغُهُ عُقُولُهُمْ إلاّ كانَ لِبَعْضِهم فِتنة** ...هەر کاتێك تۆ قسە لەگەڵ قەومێك بکەییو بەگوێرەی عەقڵی ئەوان نەبێ، ئەوا ئەم شێوازە قسەکردنە بۆ هەندێکیان دەبێتە فیتنەو ئاشوب)).

لەم تەوجیهاتە پڕشنگدارانەدا، پێغەمبەر ﷺ دەیەوێ بە چاوساغو

١) رواه الديلمي بسند ضعيف، بەڵام شایەتی لەسەر زۆرە، کە ئەم حەدیسە (حسن لغيره) (كتاب كشف الخفا).

مامۆستایانو وتاربێژانو ئەدیبانو نووسەرانو ڕابەرانی ئەم پەیامە بەڕێزە ڕابگەیەنێ، کە کاتێك ئامۆژگاری خەڵك دەکەن، وتار دەبێژن، شت ئەنووسن، با بەگوێرەی تێگەیشتنو عەقڵی ئەم خەڵکە بێو وشەی نامۆو نارەسەنو بێگانە بە سروشتی مسوڵمانان بەکارنەهێننو، نەیهێننە ناو ئەدەبی ئیسلامی ڕەسەنەوە، بە بیانووی ئەوەی ئەمڕۆ وا پێویست دەکاتو لوغەی عەصرە، کە ئێستا زۆر لە نوسەران هەن، چ عەلمانیو چ بەناو نوسەری ئیسلامی، جۆرە وشەی غەریبو عەجیب لە نووسینیانا بەکاردێنن وەك: (پراکتیكو ئەلتەرناتیفو مۆدێرنو ستراکتۆرو لۆژیكو سۆسۆلوژیو ئیبستیمۆلۆژیاو هەمە چەشنەی ئەم وشە غەریبانە!!) کە ئەمە بەڕاستی هیچ کاتێك لە خزمەتی ئەدەبی ڕەسەنی ئیسلامیو کوردی نیەو، هیچ سوودێك نابەخشێ، خەڵکیش لێی تێناگات، مەگەر تەنها مەبەستیان پێ ئەوە بێ، کە خۆیان بە ڕۆشنبیر پیشان بدەنو خۆیان جیاکەنەوە لە خەڵكو خۆیانی پێ بەدەرخەن. ئەم شێوازی بەکارهێنانی وشە غەریبانە، غەزوی زمانەکەمانەو، دەیانەوێ گیانی زیندویی لێبستێننەوە، دەبا ئەم نوسەرانە لە خوا بترسنو بەخۆیان دابێنەوەو, بەقسەی پێغەمبەری ئازیزمان بکەن، با بەگوێرەی عەقڵی خەڵك شت بنووسن، وتار بدەنو قسە بکەن، گەر خۆیان بە مسوڵمان لەقەڵەم دەدەنو شوێنکەوتەی پێغەمبەری خوان، گەرنا، با ناوێکی تر بۆخۆیان هەڵبژێرن.

د- قسەکردن بە شێوازێکی وا نە زۆرکورتو نەدرێژو وەرزکەر:

لە ئادابی شیرینکردنی قسەو گفتوگۆ ئەوەیە، نەگاتە رادەی کورت بڕینەوە، یان درێژدادڕیو خەڵك لێ وەرز بوون. ئەمەش بۆ ئەوەیە، تا ئەو کەسەی گوێ ڕائەگرێ، بە دڵ گوێ بگرێ. موسلیم لە جابری کوڕی

سەمرە -ڕەزای خوای لێبێ- دەگێڕێتەوە، جابر گوتی: (**(كُنْتُ أُصَلِّي مَعَ النَّبِي ﷺ، فكانَتْ صَلاتُهُ قَصْداً، وَخطبَتُهُ قَصْداً** ...لەگەڵ پێغەمبەری خوا نوێژم دەكرد، نوێژەكەی‌و وتارەكەی مام ناوەندی بوو)) واتە: نە زۆر كورت‌و نە زۆر درێژ بوو. هەروەها ئیمام ئەحمەدو ئەبو داود لە حەكیمی كوری حزام -ڕەزای خوای لێبێ- دەگێڕێتەوە، كە گوتویەتی: ((**شَهْدتُ مَعَ رَسُولِ الله ﷺ الجُمْعَةَ فَقامَ مُتَوكِئاً على عصا -أو قوس- فَحَمَد الله وأَثْنى عليه، فَكانَتْ كَلِماتٍ خَفيفات طيِّبات مُباركات** ...لەگەڵ پێغەمبەری خوا لە نوێژی هەینی ئامادە بووم، جا پێغەمبەر لەسەر گۆپاڵێك-یان كەوانێك- وەستاو سوپاس‌و ستایشی خوای كردو، چەند وشەیەكی سوك‌و پیرۆزو باشی گوت)).

ه- گوێ ڕاگرتن بۆ ئەوكەسەی قسە دەكات:

لە ڕەفتاری جوانی مسوڵمان ئەوەیە، كاتێك یەكێك قسەی بۆ دەكات، گوێی بۆ شل بكات‌و، خۆی بە شتێكەوە سەرقاڵ نەكات، یان تەماشای تەلەفزیۆن ، یان ڕوی لە شتێكی دی نەبێت، كە قسەی بۆ دەكرێ.

هاوەڵە بەڕێزەكانی پێغەمبەر كاتێك، كە پێغەمبەر ﷺ قسەی بۆ دەكردن، زۆر بە گرنگییەوە گوێیان بۆ ڕادەگرت، خۆیان بە شتێكی ترەوە سەرقاڵ نەدەكرد. پێغەمبەریش ﷺ گوێی بۆ ئەو كەسە دەگرت، كە دەهاتە لای قسەی لەگەڵ دەكرد، یان پرسیارێكی لێ‌دەكرد.

هەندێ كەس هەیە، كە قسەی بۆ دەكەی، خۆی بە شتێكەوە خەریك دەكات، یان ڕوی لەتۆ نیە، بەڕاستی ئەوە بێڕێزییە، مسوڵمان دەبێ هەستیار بێت، هەستی خەڵك ڕابگرێ‌و گوێ بۆ قسەكانیان شل بكات، ئەگینا كەسی قسەكەر بە چاوێكی سوك‌و ناڕێزانە دێتە بەرچاوی.

و- قسـەکردن بە خەندەو ڕوخۆشیەوە:

ئیمام ئەحمەد لە ئوم دەردائەوە -ڕەزای خوای لێبێ- دەگێڕێتەوە، کە گوتویەتی: کاتێك ئەبودەردا قسەی دەکرد، بە خەنـدەوە قسـەی دەکـرد، خەڵکیش دەیانگوت ئەبودەردا گەمژەیە (لەبەرئەوەی بە خەنـدەوە قسـە دەکات). ئەبودەردا گوتی: نەبینیومـەو نەبیسـتوومە، کـە پێغەمبـەری خوا ﷺ قسەیەکی کرد بێ، بەخەندەوە نەیگوتبێ. جا ئەبودەردا کاتێـك قسەی دەکرد دەم بەخەنـدە بـوو، لەبـەر ئـەوەی پێغەمبـەر ﷺ ئـاوای کردووە.

هـەروەها موسـلیم لـە سـەماکی کـوڕی حـرب دەگێڕێتـەوە، کـە گوتویەتی: ((**قُلْتُ لجابر بن سمرة رضي الله عنه: أَكُنْتَ تُجالِسُ رَسول الله ﷺ ؟ فقال جابر: نَعم كثيراً. كان رسول الله ﷺ لا يَقوم مِنْ مَصَلاّهُ الذي فيه يُصَلّي الصُبْحَ حتى تَطْلِعَ الشمس، فإذا طَلَعَتْ قام، وَكانوا يَتَحَدُّثونَ - والرسول جالِسٌ - فَيَأخُذُون في أمْرِ الجاهلية فَيَضْحَكُونَ، وَيَتَبَسَمُ ﷺ**

...بە جابری کوڕی سەمرەم گوت: ئایا لە کۆڕو دانیشتنی پێغەمبەر ﷺ ئامـادە دەبـووی؟ جـابر گـوتی: بـەڵێ، زۆربـەی جـار ئامـادە دەبـووم. پێغەمبەری خوا ﷺ لەو شوێنەی خۆی هەڵنەدەستا، کە نوێـژی بـەیانی تێدا دەکرد، تا ئەوکاتەی ڕۆژ هەڵدەهات، ئەوکاتە هەڵدەستاو دەڕۆیـی، جا لەو کاتەی، کـە پێغەمبـەر دادەنیشـت، هاوەڵـە بـەڕێزەکانی باسـی کردەوەی پێشانی جاهیلی خۆیان دەکرد، کە چیان کردووە، جـا دەسـتیان دەکردە پێکەنین، پێغەمبەریش خەندەی دەهاتە سەر لێو)).

ئەمانەی باسکران ڕەفتاری مسوڵمانی مولتەزیمە، تا کردەوەکانی پـێ بڕازێنێتەوە، خۆی لەکاتی قسەکردنو گفتوگۆدا شیرین بکات.

ئـــەدەبو ئاکــاری مســوڵمان لەکــاتی گــاڵتــەو ســوعبەتدا

مرۆڤی مسوڵمان بۆی هەیە گاڵتە لەگەڵ براکـەی بکـات، بـەڵام لـە سنوورێکی دیاریکراوداو، نەبێتە بێئاگایی لە یادی خواو ڕەنجاندنی دڵـی برای مسوڵمان.

گاڵتــەکردن چــەند ئــادابێکی هەیــە، کــە زۆر پێویســتە مســوڵمانان پەیڕەوی بکەنو پابەندی بن، کە ئەمانەن:

أ- زۆر گــاڵتەنەکردنو زیادەڕەوی تێدا نەکردنی:

وەك ئەنەس -ڕەزای خوای لێبێ- گوتویەتی:

پێغەمبەری خوا ﷺ فەرمویــەتی: (**(لَسْتُ مِـنْ دَدٍ، وَلا الـدَّدُ مِنّـي** ...من نە ئەهلی یاریو گاڵتەو لەهوم، نە ئـەوانیش لـە مـنن))[(١)]. زۆر گاڵتــەکردن وا لــە مســوڵمان دەکــات، کــە ئەرکــە ئاســاییەکەی لــەبیر بچێتەوە، کە بەندایەتی خواو گێڕانەوەی حوکمی خوایــە لەســەر زەویو، پێکهێنانی کۆمەڵگایەکی چاكو پاكو بێ گەندەڵە.

ئەمەش ئەوە ناگەیەنێ، کە نابێ مسوڵمان گاڵتەو یارییــەك نــەکات، بەڵام ئەمە ئەوە دەگەیەنێ، کە کاتی جدیەت دەبێ جدی بین، گاڵتەکردن هەموو دڵمان دانەگرێ، دەنا خۆ هاوەڵە بەڕێزەکانی پێغەمبەریش گاڵتەو یارییان کردووە، وەك بوخاری لــە (الادب المفــرد) بــاس دەکــات: **((کـانَ أصْحابُ النبّي ﷺ يَتَبادَحُون بالبَطيخ:** هاوەڵەکانی پێغەمبەر بۆ گاڵتەو یاری، کاڵەکیان بۆ یەکتری دەهاویشتو بەیەکتری یان دائەدا**))**.

---

١) رواه البخاري في (الادب المفرد) والبيهقي.

لە ڕاستیدا زۆر گاڵتەکردن دەبێتە مراندنی دڵو، ڕق لە یەکتری بوونەوەو نەمانی هەیبەتو ویقار، وەك ئیمامی عومەر -ڕەزای خوای لێبێ- فەرمویەتی ((**مَنْ كَثُرَ ضحكه، قلت هيبته ومَنْ مَزَحَ استُخِفّ بِهِ** ...هەر کەسێك زۆر پێبکەنێ، هەیبەتو ویقاری کەم ئەبێتەوە، هەر کەسێك سوعبەتو گاڵتە بکات پێی سووك دەبێت)).

ب- لە کاتی گاڵتەکردنەکەدا نابێ مەبەستت پێ ئازار گەیاندنو دڵ ئێشانی هیچ کەسێ بێ:

زۆر کەس هەن، تەنانەت لە نێو مسوڵمانانیش گاڵتە ئەکرێ، کە مەبەستی پێ ئازاردانی دڵی مسوڵمانانە، دیارە ئەمەش کارێکی ناشیاوی مسوڵمانانەو پێغەمبەری خوا قەدەغەی کردووە، لەم جۆرە گاڵتانەی، کە دەبێتە ئازاردانو هەست بریندارکردنی مسوڵمان، وەك لە سونەنی ئەبی داودو ترمذي هاتووە، لە عبداللە کوڕی سائیبەو ئەویش لە باوکییەوە لە باپیرەیەوە، کە گوێی لە پێغەمبەری خوا ﷺ بووە ، کە دەیفەرمو: ((**لا يأخُذَنَّ أحَدُكُمْ مَتاعَ أخيه لاعباً وَلا جاداً، وَمَنْ أخَذَ عَصا أخيِهِ فَلْيَرُدَّها** ...با هیچ کەسێك لە ئێوە شتێکی براکەی بەگاڵتە، یان بەڕاستیش لێی نەباتو نەشارێتەوە، هەر کەسێکیش گۆپاڵی براکەی برد، با بۆی بگێڕێتەوە)).

لە جەنگی (خندق) زەیدی کوڕی سابت لەگەڵ مسوڵمانان خۆڵی ئەگواستەوە، پاشان زۆر ماندوو بوو، سەرخەوێکی شکاند، جا عمارەی کوڕی حەزم هاتو چەکەکەی لێبرد، کە پێغەمبەرﷺ ئەمەی زانی، یەکسەر قەدەغەی ئەم کارەی لێکرد.

هەروەها بەززارو تەبەرانیو ئیبن حیبان لە عامری کوڕی ڕەبیعەوە - ڕەزای خوای لێبێ- دەگێڕنەوە، کەوا پیاوێك پێڵاوی پیاوێکی بردو

بەگاڵتەوە لێی شاردەوە، جا کە ئەمەیان بۆ پێغەمبەر گێڕایەوە، پێغەمبەرﷺ فەرموی: ((**لا تُرَوِعوا المُسْلِم، فإِنَّ روْعةَ المسلم ظُلْمٌ عظيم** ...مسوڵمان مەترسێنن، چونکە ترساندنی مسوڵمان، زوڵم و ستەمێکی زۆر گەورەیە)). هەروەها ئەبو داود لە عبدالرحمنی کوڕی ئەبی لەیلا دەگێڕێتەوە، کە گوتویەتی: هاوەڵەکانی پێغەمبەر ﷺ دەڕۆیشتن، پاشان پیاوێك لەوان خەوی لێ‌کەوت، جا هەندێکیان هەڵسان ئەو گوریسەی کە ئەم پیاوە پێ‌ی بوو، لێیان برد...پیاوەکەش،کەهەڵسا، ترسا. ئینجا پێغەمبەری خواﷺ فەرموی: ((**لاَ يَحِلُّ لمسلمٍ أنْ يُروِّعَ مُسلماً** ...بۆ مسوڵمان حەڵاڵ نیەو حەڕامە، برا مسوڵمانەکەی بترسێنێ)).

ئێمە لە کوێ لە ئاست ئەم فەرموده بەڕێزانە، لەکاتێکدا خۆمان بە شوێنکەوتەی ڕێبازی ئیسلام دادەنێین.

ج- لە گاڵتەکردندا نابێ قسەی درۆی تیا بێ:

زۆر کەس هەن لە دانیشتنی مەجلیسێکدا، بۆئەوەی بڵێن فلانەکەس سوعبەت چی‌و قسەی خۆشە، هەڵدەستێ بەگێڕانەوەی نوکتەی درۆو پێکەنیناوی ، لەوانەشە خۆی بە مسوڵمان بزانێ،کە بێ ئاگایە لە هەڕەشەی پێغەمبەری خواﷺ لەو کەسانەی، کە قسە دەگێڕنەوە بەدرۆ، تا خەڵك پێ بکەنن. وەك ئەبو داودو ترمذي‌و نەسائی‌و بەیهەقی لە بوهزی کوڕی حەکیم لە باوکی لە باپیرەی -ڕەزای خوایان لێبێ- دەگێڕنەوە، کە گوتویەتی: گوێم لە پێغەمبەری خواﷺ بوو دەیفەرمو: ((**وَيلٌ للذي يَحْدِثُ بالحديث لِيُضْحِكَ بِهِ القوم فَيَكْذِب ويلٌ له، ويَلٌ له** ...ماڵ وێرانی‌و چاڵی دۆزەخ بۆ ئەو کەسەی،کە قسە دەکات بۆ ئەوەی خەڵك بە پێکەنین بێنێ، لەکاتێدا قسەکەی درۆیە، جا پێغەمبەر دوو جار پێ‌ی دەڵێ: ماڵ وێرانی بۆ ئەو کەسە)).

هەروەها لە نەواسی کوڕی سەمعانەوە، کە گوتویەتی: پێغەمبەری خواﷺ فەرمویەتی: ((**كَبُرَتْ خِيانةً أنْ تُحَدِّثَ أخاك هوَ لك مُصَدِّقٌ، وأنتَ له كاذبٌ**...گەورەترین خیانەت ئەوەیە، کە قسەی درۆ بۆ برا مسوڵمانەکەت بکەی، لە کاتێکدا ئەو باوەڕت پێبکاتو وا بزانێ قسەکەت ڕاستە))[1].

هەروەها ئەبو هورەیرە -ڕەزای خوای لێبێ- گوتویەتی: پێغەمبەری خواﷺ فەرمویەتی: ((**لا يؤمنُ العَبْدُ الايمانَ كلّه حتى يترك الكذب في المزاح، والمراءَ وإنْ كان صادقاً** ...ئیمانی مسوڵمان بەتەواوی هەمووی دانامەزرێ، تا لە گاڵتەکردندا واز لە درۆ نەهێنێو، واز لە دەمەتەقێو موجادەلە نەهێنێ، ئەگەر چی ئەویش ڕاست بکات.

دەمێکە شتێکی زۆر ناشیرین خۆی خزاندۆتە ناومانو ئێمەش بە پێشوازیەکی گەرمەوە قبوڵمان کردووە، ئەویش درۆی نیسانە، کە لەڕاستی دا ئەمە ڕەفتارێکی بەدکاری ناشیرینی ڕۆژئاوایە بۆ ئێمەیان ناردووە، تا ڕەوشتی ئێمە بڕوشێنن. کە لەڕاستیدا ئەم درۆکردنە، حەرامێکی گەورەیەو گاڵتەکردنێکی ناحەقە، پێویستە خۆمانو ماڵو منداڵمان لێی بەدوور خەینو بەقسەی ڕاستگۆیانە کردارەکانمان بڕازێنینەوەو، تەقواو لەخوا ترسان هەردەم دڵمان بگەشێنێتەوە.

با ئێستاش بزانین، ئایا پێغەمبەر ﷺ سوعبەتو گاڵتەی کردووە؟

بەڵێ، گاڵتەی کردووە، بەڵام ئەوەی ڕاست نەبووبێ نەیگوتووە، ئەمەش نموونەی گاڵتەکردنی پێغەمبەرە:

ئیبن بەکار لە زەیدی کوڕی ئەسلەم دەگێڕێتەوە، کە ژنێك هەبووە پێیان دەگوت :(أم أيْمَن الحبشية)، هاتە لای پێغەمبەری خوا ﷺو

---

١) رواه احمد وابو داود.

گوتی: مێردەكەم بانگت دەكات، پێغەمبەریش فەرموی مێردەكەت كێیە؟ مێردەكەت ئەو پیاوەیە، كە سپیایی بە چاوییەوەیە؟

ژنەكەش گوتی: چاوی سپیایی پێوە نیە.

پێغەمبەرﷺ فەرموی: نەخێر سپیایی بە چاوییەوەیە.

ژنەكە گوتی: بەخوا سپیایی بە چاوییەوە نیە.

پێغەمبەرﷺ فەرموی: هیچ كەسێك هەیە سپیایی بە چاوییەوە نەبێ. (مەبەستی پێ سپیایی ناوەوەی چاو بووە).

هەروەها ترمذی لە حەسەنی بەسری -رەزای خوای لێبێ- دەگێڕێتەوە، كە گوتویەتی: پیرەژنێك هاتە لای پێغەمبەرﷺو گوتی: ئەی پێغەمبەری خوا، دوعام بۆ بكە خوای بەخشندە بمباتە بەهەشت.

پێغەمبەر فەرموی: دایكی فلان! پیرەژن ناچێتە بەهەشتەوە.

گوتی: پیرەژنەكە بەگریانەوە ڕۆیشت.

پێغەمبەر فەرموی: (پێی بڵێن ئەو بە پیرەژنی ناچێتە بەهەشت، بەڵكو بە گەنجو لاوی دەچێتە بەهەشت).

خوای گەورە دەفەرموێ: ﴿إِنَّآ أَنشَأۡنَٰهُنَّ إِنشَآءٗ ﴿٣٥﴾ فَجَعَلۡنَٰهُنَّ أَبۡكَارًا ﴿٣٦﴾ عُرُبًا أَتۡرَابٗا ﴿٣٧﴾﴾ الواقعة ....ئێمە خۆمان كیژەكانمان بەتایبەتی بەرهەم هێنا، بڕیارمان بۆدان هەر كچ بن، شۆخو شەنگو هاوتەمەنن﴾.

ئـەدەب و ئاکـاری مسـوڵمان لـە پیـرۆزبایی کـردنـدا

لە ڕەوشتی جوانی مسوڵمان ئەوەیە، کاتێـك برایـەکی مسـوڵمان ژن دێنی، یان خوشـکێکی مسـوڵمان شـوو دەکـات، یـان خـوا منـداڵێکی پێدەبەخشێ ...هتد، پیرۆزبایی لـێبکات.

پیرۆزبایی کردن چەند ئادابێکی هەیە وەك:

أ- کاتێك مسوڵمانێك خۆشی و شـادیەك ڕووی تێدەکـات، دڵخۆشـی خۆتی بۆ بەدەرخەی و گرنگی پێبدەی:

بەڵگەشمان ئەوەیە، کە لـە (صـحیح)ی بوخـاری موسـلیم داهـاتووە، کەعب دەڵێ: گوێم لە دەنگێك بوو هاواری دەکرد بـە بـەرزترین دەنـگ و دەیگوت: ئەی کەعبی کـوڕی مالـك! مـژدەت لـێبێ، جـا خەڵکەکـە ئەهاتن پیرۆزباییان لـێدەکردین و یەکسەر من دەرچووم، تـا بگەمـە لای پێغەمبەری خوا ﷺ، پۆل پـۆل خـەڵك پیرۆزبـایی قبـوڵکردنی تەوبـەیان لـێکردم، دەیانگوت: تەوبە قبوڵکردنـت لـەلای خـواوە پـیرۆز بـێ، تـا گەیشتمە مزگەوت و بینیم خەڵکەکە بەدەوری پێغەمبەرن، جـا یەکسـەر تەلحەی کوڕی عبیداللە بە غاردانەوە هاتـە لام و تەوقـەی لەگـەڵ کـردم و پیرۆزبایی لـێکردم، (کـەعب ئـەم هەڵوێسـتەی تەلحـەی هـەرگیز لـەبیر ناچێ) کەعب گوتی: کاتێك سەلامم لە پێغەمبـەری خـوا ﷺ کـرد لـە خۆشیانا دەموچاوی ئەدرەوشایەوە و فەرمووی: ((**أبشِر بخير يومٍ مَرَّ عليـك منذُ وَلَدتْكَ أمُّـكَ**: مـژدە بـێ لێـت بـە چـاکترین ڕۆژ، کـە بـە سـەرت تێپەڕبووە لەو ڕۆژەی لەدایك بوویی)).

ب- لەکاتی بۆنەو موناسەبەدا وشەی جوانو ناسك دەربڕینو دوعای خەیرکردن:

ئیسلامی بەرنامە داڕێژراوی پەروەردگاری جیهانیان، هیچ شتێکی کۆمەڵایەتی فەرامۆش نەکردووە، تەنانەت قسەو وشەو دوعای جوانو ناسکی داناوە بۆ پیرۆزبایی کردن، کە پێویستە مسوڵمانان لەبیری نەکەنو لە ژیانیاندا پەیڕەوی بکەنو خەڵکیش لێ فێربکەن. لەمانەش وەك:

١/ پیرۆزبایی کردنی یەکێك گەر خوا منداڵی پێبەخشین:

گەر خوا منداڵێکی بە مسوڵمانێك بەخشی، وا چاکە پیرۆزبایی لێبکەیو بڵێی: **(بُورِك لَكَ الموهوبْ، وَشَكَرْتَ الواهبَ، وَرَزَقْتَ بِرَّهُ، وَبَلَغَ أشُدَّهُ))**. وا باشە ئەو کەسەی پیرۆزبایی لێدەکرێ وەڵامی بداتەوە، بڵێ: **((بارك الله لَكَ، وبارك عَلَيكَ، وَرَزَقَك مِثْلَه))**. ئەم جۆرە پیرۆزبایییە لە حوسەینی ئیمام عەلیو ئیمام حەسەنی بەسری گێڕراوەتەوە.

٢- پیرۆزبایی کردن لەو کەسەی لە سەفەر هاتۆتەوە:

ئەو کەسەی لە سەفەر دێتەوە، واباشە ئەم قسەیەی پێ بڵێی وەك، کە لە پێشینەوە گێڕراوەتەوە: **((الحمدلله الذي سَلَّمَك، وَجَمَعَ الشَّمْلُ بِكَ وأكرمك))**.

٣- پیرۆزبایی کردن لەو کەسەی لە مەیدانی جیهاد دێتەوە:

ئەو کەسەی، کە لە جیهاد دەگەڕێتەوە، وا باشە پێی بگوترێ: **((الحَمْدُ لله الذي نَصَرَكَ، وأَعَزَّكَ وأكرَمك))**. وەك خاتوو عائیشە بە پێغەمبەری ﷺ فەرمووە کاتێك، کە لە جیهاد گەڕاوەتەوە، موسلیمو نەسائیو غەیری ئەوانیش لە خاتوو عائیشە دەگێڕنەوە، کە گوتویەتی:

((**كانَ رسول الله ﷺ في غزو، فَلَما دَخَلَ استقبلتهُ فأخَذْتُ بيده فقلت: الحمدلله الذي نصرك وأعزكَ وأكرمكَ** ...پێغەمبەری خوا لە جەنگێك گەڕایەوە، کاتێك هاتەوە پیشوازیم لێکردو دەستیم گرتو گوتم: سوپاس بۆ خوا، کە سەری خستیو بە عیززەتی کردیو ڕێزی گرتی)).

٤- پیرۆزبایی کردن لەو کەسەی، کە لە حەج دێتەوە:

ئەو کەسەی لە حەج دەگەڕێتەوە، وا باشە پێی بگوترێ: (**قَبَّلَ الله حَجَّكَ، وَغَفَر ذَنْبَكَ، وأخْلَفَ نَفَقَتَك**) ئەم جۆرە پیرۆزباییە، پێغەمبەری خوا بە کوڕێکی گوتوە، کە لە حەج گەڕاوەتەوە، ابن السني لە ئیبن عومەر گێڕاویەتیەوە.

٥- پیرۆزبایی کردنی ژن هێنانو شووکردن:

کاتێك کە مارەی کچو کوڕێك دەبڕێ، وا باشو سوننەتە، کە پیرۆزباییان لێبکرێو بگوترێ: ((**بارِكَ الله لكَ، وبارك عليْكَ، وَجَمَعَ بيْنَكُما في خَيْرٍ**)). ابو داود وترمذي وغەیری ئەوانیش لە ئەبو هورەیرە -ڕەزای خوای لێبێ- دەگێڕنەوە، کە کاتێك یەکێك ژنی بهێنایە، یان شووی بکردبایە، پێغەمبەر ﷺ ئەیفەرمو: ((**بارِكَ الله لكَ، وبارِكَ عليْكَ، وَجَمع بينكما في خَير**)).

٦- پیرۆزبایی کردن لە کاتی جەژندا:

وا باشە لەدوای نوێژی جەژن، مسوڵمان بە برای مسوڵمانی بڵێ: ((**تَقَبَل الله منّا ومِنْكَ** خوا لە ئێمەو ئێوە وەربگرێ) بەرامبەرەکەشی هەمان گوتەی وەڵام داتەوە.

٧- گەر کەسێك چاکەی لەگەڵ کردی، وا چاکو سوننەتە پێی بڵێی: (**بارك الله لك في أهلك ومالك، وجزاك الله خيراً**).

ئەمەش وەك نەسائیو ئیبن ماجە لە عبداللّەی كوڕی ئەبی ربیعەیان گێڕاوەتەوە، كە گوتویەتی: پێغەمبەری خوا ﷺ چل هەزاری لێ قەرز كردم، كاتێك كە پارەی بوو قەرزەكەی دامەوە فەرمووی: ((**بارك الله لك في أهلك ومالك، إنما جزاء المُسْلَفِ الحَمْدُ والثناء** ...خوا بەرەكەت بهاوێتە ماڵو منداڵتو سامانتەوە، بەڕاستی پاداشتدانەوەی قەرزدەر، سوپاسو ستایش كردنیەتی)). ترمذي لە ئوسامەی كوڕی زەید -ڕەزای خوای لێبێ- دەگێڕێتەوە، ئەویش لە پێغەمبەری خوا ﷺ، كە فەرمویەتی: ((**مَنْ صَنَعَ اليه مَعْروف فقال لفاعله: (جزاك الله خيرا، فقد بلَغ في الثناء** ...هەر كەسێك چاكەیەكی لەگەڵ كراو بە چاكەكەرەكەی گوت: (خوا پاداشتت بداتەوە) ئەوا سوپاسو ستایشی كردووە)).

ج- لەگەڵ پیرۆزبایی كردندا واباشە دیاری پێشكەش بكرێ:

گەر خوا منداڵی بە كەسێك بەخشی، یان ژنی هێناو شووی كرد، واباشە دیاری پێشكەش بكرێ، وەك لە چەند فەرمودەیەكی پێغەمبەر ﷺ ئاماژەی بۆ كراوەو هانی لەسەر داوە, لەمانە:

- لە خاتوو عائیشەوە بە مەرفوعی، كەوا پێغەمبەر ﷺ فەرمویەتی: ((**تَهادُوا تحابّوا** ...دیاری بۆ یەكتری ببەن، یەكتریتان خۆش دەوێ))[1].
- لە ئەبوهورەیرە بە مەرفوعی: ((**تَهادوا فإنَّ الهدية تَذْهَبُ وَحَرَ الصَدْرِ** ...دیاری پێشكەشی یەكتری بكەن، چونكە دیاری، ڕقو قینی دڵ ناهێڵێ))[2].
- لە ئەنەسەوە بە مەرفوعی: ((**عليْكُم بالهدايا فإنَّها تُورثُ المودة.**

١) رواه الطبراني في الاوسط.
٢) رواه البخاري في الادب المفرد واحمد.

وتَذْهَبُ الضَغائن ...دیاری پێشکەش بە یەکتری بکەن، چونکە دیاری، دەبێتە مایەی خۆشەویستیو، ڕقو قین لەدڵ ناهێڵێ))[(١)].

سەبارەت بە دیاری بردن، دیاردەیەکی سەیر لە کۆمەڵگەی ئێمە دەبینرێ، ئەویش ئەوەیە، کە خێزانێك.. ماڵێك.. کەسێك بۆدیاری بردن، خۆی ئەخاتە ژێر باری قەرزەوە، لە ڕاستیدا ئەمە پێچەوانەی ڕێنموویەکانی پێغەمبەرە ﷺ. مەرج نیە دیاریەکە، دەبێ شتێك بێ گرانبەها بێت، یان پارەیەکی زۆر بێ، بەڵکو ئەمە شتێکی ڕەمزییە، کەوا تۆ خۆشەویستی خۆتی بۆ دەردەبڕی، نەك خۆ خستنە ژێر باری قەرزێك، کە خۆت حەزی پێناکەیتو لە شەرمی ڕوان ئەم دیاریە گرانبەهایە پێشکەش دەکەیت.

---

١) رواه الديلمي.

ئـەدەب و ئاكـاری مسوڵمان لە كاتی سـەردانی نەخـۆشـدا

مسوڵمانان كە بەڕاستی برای یەكترین، وەك یەك جەستەو لـەش وان، كە كاتێك ئەندامێكی ئەم لەشە دەكەوێتە ئازارەوە، گشت ئەندامـەكانی تر ئەكەونە ئازارەوە. مسوڵمانیش، تا لە ژیان دابێ، تووشـی نەخۆشـیو نەساغی دەبێ. نەخۆشیش وەك هـەموو كـەس دەیزانـێ، پێویسـتی بـە سەردانو دڵدانەوەو دڵ ڕاگرتن هەیە، تـا ئـازاری نەخۆشـیەكەی لەسـەر كەم بێتەوە.

جا بۆ چوونە لای نەخۆش، ئیسلام ئەم بەشەشی فەرامۆش نەكردووە، بەڵكو چەند ئادابو ڕەفتارێكی داناوە، پێویستە مسوڵمانان بۆخۆیان بـە گشتیو منداڵەكانیشیان لـێ فێر بكەن.

ئادابەكـانیش ئەمانەن:

أ- پەلەكردن لە سەردانی نەخـۆش:

كاتێك مسوڵمانێك دوچاری نەخۆشـی دەبـێ، وا پێویسـتو چـاكە، یەكسەر بچێتە سـەردانی، وەك پێغەمبەر ﷺ فەرمویەتی: ((**إذا مَـرِضَ فَعِدْهُ** ...گەر مسوڵمانێك نەخۆش كەوت، یەكسەر سەردانی بكە)).

ب- كـەم مانەوە لای نەخـۆش:

لە ڕەوشـتی جـوانی مسـوڵمان لـەكاتی سـەردانی بـۆ لای نـەخۆش ئەوەیە، كە زۆر لەلای نەمێنێتەوە، بەتایبەتی گـەر نەخۆشـەكە ئـافرەت بوو. بەڵام گـەر نەخۆشـەكە حاڵـەتی بـاش بـوو، سـەلیقەی قسـەكردنی هەبوو، ئەوا قەیناكە زۆریش لەلای بمێنێتەوە، واچاكە ڕۆژێك نـا ڕۆژێـك سەردانی نەخۆش بكرێت، گەر حاڵەتی چاك بوو.

ج- دوعـــاکردن بۆ نەخـــۆش:

کاتێك دەچیتە لای نەخۆشێك، واباشە دوعای شیفای بۆ بکـەی، وەك ئەم دوعایـەی، کـە پێغەمبـەر ﷺ بـۆ نەخۆشـی کـردووە. لـە خـاتوو عائیشەوە -ڕەزای خوای لێبـێ-، کـە کاتێـك پێغەمبـەر ﷺ خێزانـی نــەخۆش بــووە، چــووەتە لای‌و دەســتی ڕاســتی بەســەردا هێنــاوەو فەرمویەتی: ((**اللّهم رَبّ الناس. أذهَبْ البأس، إشفِ أنتَ الشّافي لا شِفاء إلاّ شِفاؤكَ، شِفاءً لا يُغادِرُ سَقَماً** ...خوایـە ئـەی پـەروەردگاری خەڵك، نەخۆشی لادە. شیفا بنێرە هەر تۆ شـیفادەری‌و هـیچ شـیفایەکی نەخۆش نیە، جگە لە شیفای تۆ، شیفایەك بنێرە، کە نەخۆشی بـە دواوە نەبێ))[1].

هەروەها ئیبن عەباس گوتویەتی: پێغەمبەر ﷺ فەرمویـەتی: ((**مَـنْ عاد مريضاً لَمْ يَحْضُرُهُ أجَلُهُ فقالَ عِنْدَهُ سَبْع مراتٍ: (أسأل الله العظيم ربُّ العرش العظيم أنْ يَشْفيك، إلاّ عافاهُ الله مِنْ هذا المرضْ))** ...هـەر کەسێك سەردانی نەخۆش بکات، بەمەرجێ ئەجـەلی نـەهاتبێ، حـەوت جار بڵێ: ((**أسأل الله العظيم رب العرش العظيم أن يشفيك** ...لە خوای بەرزو مەزن داوا دەکەم، کە خوای عەرشی گەورەیە، شیفات بۆ بنێـرێ، ئەوا خوای گەورە لەم نەخۆشیە چاکی دەکاتەوە))[2].

با ئێمەش هەردەم دوعایەنەمان لەیادبێ، تا پاداشتی خـوا بەدەسـت بێنین‌و دڵنەوایی نەخۆشەکان بین.

د- دەست خستنەسەر شوێنی ئازارەکەو دوعا خوێندن بەسەریدا:

لە ئەبی عبداللّەی عوسمانی کوڕی ئەبی العاصەوە، کەوا لـە لەشـیدا،

---

١) بوخاری‌و موسلیم گێڕاویەتیانەوە.

٢) ئەبوداود و حاکم‌و ترمذي گێڕاویەتیانەوە.

شوێنێكی ئازاری هەبووەو، بە پێغەمبەری ﷺ فەرموە، كە ئەم ئازارەی هەیە، پێغەمبەری خوا ﷺ پێی فەرمو: ((**ضَعْ يدكَ على الذي يألَمُ من جسدكَ قلْ: بسمِ الله – ثلاثاً- وقلْ سَبْعَ مراتٍ: أعوذ بعزةِ الله:** دەستت لەسەر ئەو شوێنە دابنێ كە ئازار بە لەشت ئەگەیەنێ سێ جار بڵێ: **بسم الله** و حەوت جاریش بڵێ: (أعـوذُ بعـزة الله وَقُدْرَتـهِ مِـنْ شَـرِّ مـا أجِـدُ و أُحاذِرْ ...پەنا دەگرم بە عیزەتو هێزو توانای خوای گـەورە لـە خراپـەی ئەو شتەی، كە هەمەو حەزەریش وەرئەگرم))[1].

هـ- وا چاكـە لە ئەحواڵی نەخۆش پرسیار بكرێ:

لە ئیبن عەباسەوە، كـەوا عـەلی كـوڕی ئـەبی تالـب -ڕەزای خـوای لێبێ- ((**خَرَجَ مِنْ عند رسول الله ﷺ في وَجْعِـهِ الـذي تـوفي فيـه عليـه الصلاة والسلام، فقال الناس: يا أبا الحسن كيف أصبح رسـول الله؟ قال: (أصْبَحَ بِحَمْدِ الله بارِئاً)** ...لەلای پێغەمبەری خواﷺ هاتە دەرەوە، كە نەخۆش بوو بەو نەخۆشیەی، كە گیانی پێسپارد. جا خەڵكەكە گوتیـان: ئەی باوكی حەسەن! پێغەمبەری خوا ﷺ حاڵی چۆنە؟ گوتی: سوپاس بۆ خوا چاكە))[2].

و- واچاكە لەلای سەری نەخۆش دابنیشـی:

ئەمـەش وەك، كـە پێغەمبـەرﷺ ئـاوای ڕەفتـاركردووە، وەك ئـیبن عــەباس -ڕەزای خوایــان لێبــێ- گوتویـەتی: كاتێـك پێغەمبــەر ﷺ سەردانی نەخۆشی دەكرد، لەلای سەریەوە دادەنیشت، پاشان حەوت جـار ئەیفەرمو: ((**أسأل الله العظيم رب العرش العظيم أن يشفيك**))، جا گەر ئەجەلی دوا بخرێ، ئەوا لەم نەخۆشییەی چاك ئەبێتەوە[3].

---

١) موسیلم گێڕاویەتیەوە.

٢) بوخاری گێڕاویەتیەوە.

٣) بوخاری لە (الادب المفرد)، گێڕاویەتیەوە .

ز- دڵدانەوەی نەخۆش‌و ئاوات خواستن بە چاکبوونەوەو تەمەن درێژیی:

ئەم سیفەتە دڵڕفێنە کاریگەریەکی بە تینی هەیە لەسەر دڵ‌و دەروونی نەخۆش، هەروا دەبێتە دڵخۆشکردنی‌و هیوا پێدانی.

ئەبی سەعیدی خودری -ڕەزای خوای لێبێ- گوتویەتی: پێغەمبەری خوا ﷺ فەرمویەتی: ((**إذا دَخَلْتُمْ على مريضٍ فَنَفِّسوا له أجَلَهُ (بِطول العمر)، فإنَّ ذلك لا يَرِدُ شيئاً، ويَطيبُ نَفْسَهُ** ...گەر چوونە لای نەخۆش، داوای تەمەن درێژی بۆ بکەن، چونکە ئەمە هیچ شتێك ڕەت ناکاتەوەو دڵیشی پێ خۆش دەبێ))[1].

هەروا لە حەدیسی ئیبن عەباسدا هاتووە، کە بە نەخۆش دەگوترێ: ((**لا بأس طهور إنشاء الله** ...قەیناکە إن شاء الله بوەتە مایەی پاککردنەوەی گوناهەکان)).

ح- واچاکە داوای دوعا لە نەخۆش بکەیت:

وەك ئیبن ماجەو ئیبن السني لە عومەری کوڕی خەتتابەوە -ڕەزای خوای لێبێ- دەگێڕنەوە، کە گوتویەتی: پێغەمبەری خوا ﷺ فەرمویەتی: ((**إذا دَخَلْتَ على مريضٍ فَمُرْهُ فَلْيَدْعُ، فإنَّ دُعاءَهُ كَدُعاء الملائكة** ...گەر چوویتە لای نەخۆش، پێی بڵێ دوعات بۆ بکات، چونکە دوعاکەی وەك دوعای فریشتەکان وایە)).

گ- گەر نەخۆشێك لە حاڵەتی گیاندان بوو (لا إلە إلا الله)ی بیربخرێتەوە:

ئەبی سەعیدی خودری -ڕەزای خوای لێبێ- گوتویەتی: پێغەمبەری

---

١) ترمذي و ئیبن ماجە گێڕاویەتیانەوە.

خوا ﷺ فەرمویەتی: ((**لَقِنوا مَوْتاكُمْ لا إله إلا الله** ...ئەو نەخۆشانەی، كە لە حالەتی مردندان پێیان بلێن: (**لا إله إلا الله**) بلێن))[١].

هەروەها مەعازی کوڕی جەبەل -ڕەزای خوای لێبێ -گوتویەتی: پێغەمبەری خوا ﷺ **فەرمویەتی:((مَنْ كان آخِرُ كَلامه لا إله إلا الله دَخَل الجنّة** ...هەرکەسێك لەکاتی گیاندانی، کۆتا قسەی **لا إله الا الله** بێت، دەچێتە بەهەشت))[٢].

١) موسلیم گێڕاویەتیەوە.
٢) ئەبو داودو حاكم گێڕاویەتیانەوە.

ئــەدەب و ئاكــاری مســوڵمان لە پرســەو تەعزیــەدا

پرسەو سەرەخۆشی چەند یاساو ئادابێكی تایبەتی هەیە، كە پێویستە مسوڵمان پەیرەوی بكەن‌و خۆیان دوورخەنــەوە لــە ئاكــارو داب‌ونەریتــە نەفامیەكانی ئەمڕۆ.

یاساو ئادابەكانیش ئەمانەن:

أ- دوعاكردنی پاداشــتدانەوە بۆ خاوەن پرســەكە:

ئیمامی نەوەوی لە كتێبەكەی (الاذكـار)دا دەڵێ: باشترین قســە، كــە بە خاوەن مردوو بگوترێ ئەوەیە، كە لە (صحیح)ی بوخـاری موسـلیمدا هاتووە، لــە ئوسـامەی كـوری زەیـدەوە، كـە گوتویـەتی: (یـەكێك لــە كچەكانی پێغەمبەر ﷺ نێردرایە لای پێغەمبەر ﷺ تا بـانگی بكــەن‌و پێی بڵێن منداڵێكی گچەكەی لەســەر مردنــە. پێغەمبــەریش فــەرموی بگەڕێوە لای‌و پێی بڵێ: ((**إنّ لله ما أخذَ، وَلَهُ ما أعطى. وَكُلّ شيءٍ عِنْدَهُ مُسَمّى، فَمُرها فَلْتَصْبِر وَلْتَحْتَسِب** ...خـوای گــەورە بـۆی هەیـە، ئەوەی هەیە بیباتەوە، بۆیشی هەیە، كە ببەخشێ، هەموو شتێكیش لای ئەو، ماوەی دیاریكراوە. جا پێی بڵێ، با ئارام بگرێ‌و داوای پاداشت لە خوا بكات)).

ئیمامی نەوەوەی دەڵێ: شێوازی پرسەنامە، هیچ حەرامی تێـدا نیـە، بە هەر چ شێوازێك پرسە دەكەی، دروستە. بەڵام وا باشترە لــە پرســەی مسوڵمان بگوترێ: ((**أعظَمَ اللهُ أجْرَك، وَأَحْسَنَ عَزاءَكَ، وَغَفَرَ لِمّيتِكَ**))، واباشە پرسەكردنی مسوڵمان بۆ كافر بەم شێوەیە بگـوترێ: ((**أعظـم الله أجركَ، وأحسن عَزاءكَ**)).

ب- بەباشدانانی چێشت دروستکردن بۆ خاوەن مردوو:

بۆ پتەوکردنی پەیوەندی کۆمەڵایەتی، ئیسلام بە باشی داناوە، کە خواردن بۆ ماڵی خاوەن مردووەکە بکرێت، چونکە ماڵە مردووەکە لەبەر دڵتەنگیو خەمباریان، لەوانەیە نەتوانن بەم کارە هەڵسن. ئەمەش بە پێی ئەو گێڕانەوەی، کە ئەبوداودو ئیبن ماجەو ترمذي لە عبداللّەی کوڕی جەعفەر گێڕاویەتیانەوە، کە گوتویەتی: پێغەمبەری خوا ﷺ فەرمویەتی: ((**إصْنَعُوا لآلِ جَعْفَرَ طَعاماً فإنَّهُ قَدْ أتاهُمْ أمرٌ يَشْغَلُهُمْ** ...خواردن بۆ ماڵی جەعفەر[1] دروستکەن، چونکە ئەوان شتێکیان بەسەر هاتووە، کە وای لێکردوون سەرقاڵ بنو نەتوانن چێشت دروستکەن)).

ج- بەدەرنەخستنی دڵ خۆشیو ڕووخۆشی بەرامبەر ئەو کەسانەی، کە پرسەنامەیان لێدەکەی، یان دڵیان دەدەیەوە:

لەکاتێك یەکێك دەمرێ مسوڵمانی پابەندی دینی خوا، هەرگیز کارێکی وا ناکات، کە خەڵك بە سوکی سەیری بکەنو بە خراپە باسی بکەنو ئیسلامیشی پێ ڕەشو ناشیرین بکات، بەڵکو لەم کاتەدا دڵنەوایی کەسوکاری مردووەکە دەداتەوە، چ بە ئایەت بێ، یان بە فەرمودە شیرینەکانی پێغەمبەر ﷺ، یان بە بەسەرهاتێکی واقیعیانەی ئیسلامی. لەم کاتانەشدا پێناکەنێو تەنانەت خەندەشی نایەتە سەر لێوو قسەی پڕوپووچ ناکاتو نوکاتی پێکەنین هێنەر ناکات،وەك لەتازیەکانی ئەمرۆ دەبینرێ.

هەروەها بە شێوازێکی نەرمو نیانو کارامەو لێهاتوانەو بە دڵێکی پڕ لە تەقواوە ئامۆژگاری ئامادەبوان دەکات.

---

١) جەعفەری کوڕی ئەبو تالیب لە جەنگی (مؤتە) شەهید بوو.

ئــەدەب و ئاکــاری مســوڵمــان
لە کاتی پژمین و باوەشـك دان

لەو ئاداب و ڕەفتارە جوانانەی ئیسلامی خۆشەویستمان بۆی داناوین، کە لەناو کۆمەڵگا پیادەی بکەین، ئادابی پژمین و باوەشکە، کە پێویستە خۆمان و منالەکانیشمان فێر بکەین بەو شێوەیەی، کە پێغەمبەری خوا ﷺ ڕێنمویی کردووە.

أ- کاتێك مسوڵمانێك دەپژمێ و دەڵێ: الحمدلله پێویستە پێی بڵێی یَرْحَمك الله ، ئەویش بڵێ: یَهْدیکُمُ اللهُ ویصْلِحْ بالَکُمْ.

ئەمەش بە پێی ئەم گێڕانەوەی، کە بوخاری لە ئەبو هورەیرەوە - ڕەزای خوای لێبێ- گێڕاوەتەوە، ئەویش لە پێغەمبەر ﷺ، کە فەرمویەتی: ((**إذا عطس أحدکم فَلْيَقُلْ: الحمد لله، وَلیَقُلْ أخُوهُ أو صاحِبُهُ: یَرْحَمكَ الله، فإذا قالَ لَهُ، یَرْحَمك الله، فَلْیَقُلْ یَهدیکم الله وَیصْلِحْ بالکُمْ**))، وە لە گێڕانەوەیەکی ئەبو داود و ترمذي هاتووە، کە بڵێ: ((**یَغْفِرَ الله لَنا وَلَکُم**)).

ب- ئەو کەسەی دەپژمێ، گەر نەیگوت (الحمد لله) تۆ پێی ناڵێی یرحمك الله:

ئەمەش وەك موسلیم لە ئەبی موسا -ڕەزای خوای لێبێ- گێڕاوەتیەوە، کە گوتویەتی: گوێم لێبوو پێغەمبەری خوا ﷺ فەرموی: ((**إذا عطس أحدُکُم فحمد الله فَشَمِّتُوهُ، فإذا لَمْ یَحْمَدِ الله لا تُشَمِّتُوهُ** ...گەر یەکێك لە ئێوە پژمی و سوپاسی خوای کرد، واتە: گوتی **الحمدلله**، ئێوەش دوعای پژمینی بۆ بکەن، واتە بڵێن: **یرحمك الله**، بەڵام

گەر پژمی‌و نەیگوت **الحمدلله،** ئەم دوعایەی بۆ مەکەن)).

هــەروەها بوخــاری‌و موســلیم لــە ئەنەســەوە -ڕەزای خــوای لێبــێ- دەگێڕێتەوە، کە گوتویــەتی: ((**عَطـسَ رَجُلانِ عِنـدَ النبّـي ﷺ فَشُـمتَ أحدُهُما وَلَمْ يُشَمتَ الآخَر. فقـال الـذي لم يَشَـمِّتَهُ: عَطِـسَ فـلان فَشَـمَّتَهُ وعَطَسْتُ فَلَمْ تُشَمّتْني؟ فقال عليه الصلاة والسلام: هذا حَمَد الله، وَأنتَ لَمْ تَحمد الله:** دوو پیاو لەلای پێغەمبەر پژمین، یەکێکیان گوتی: **الحمـدلله** و دوعای پژمینی بۆکرا. بەڵام ئـەوی دی نـەیگوت: **الحمـدلله** و دوعــای پژمینی بۆ نەکرا. جـا ئـەو کەسـەی دوعــای پـژمینی بۆنـەکرا گــوتی: فلآنەکەس پژمی‌و دوعای پژمینی بۆکرا، کەچی من پژمیم‌و دوعــام بــۆ نەکرا؟

پێغەمبەر ﷺ فەرموی: (چونکە پیاوەکـەی دی، کـە پـژمی گـوتی: **الحمدلله**، بەڵام تۆ سوپاسی خوات نەکرد.

جا وا باشە گەر یەکێك پژمی‌و نەیگوت **الحمدلله** بە بیری بهێنرێتــەوە، کە ئایا ســوپاســـی خوای کردووە، یان نا.

ج- لەکاتی پژمینا واباشە دەست، یان دەستەسڕێك بخرێتە سەر دەم‌و، بە گوێرەی توانا نەهێڵرێ دەنگی زۆر بێت.

ئەمەش وەك پێشەوای ئازیزمان **محمد** ﷺ ئەم ڕەوشتە جوانەی لەخۆی هێناوەتە دی، وەك ئەبو داودو ترمذي لە ئەبو هورەیرەوە -ڕەزای خــوای لێبێ- گێڕاویەتیانەوە، کە گوتویەتی: ((**كان رسـول الله ﷺ إذا عطـس وَضَـعَ يَـدَهُ أو ثَوبُـهُ علـى فَمِـهِ. وَخَفَـض- أو غَـضَ - بهـا صَـوْتَهُ** ...پێغەمبەری خوا گەر پژمیبایە دەستی، یان کراسەکەی دەخستە ســەر دەمی‌و دەنگی نزم دەکردەوە)).

هەروەها ئیبن السـني لە **عبـدالله**ی کـوڕی زوبـەیری دەگێڕنـەوە، کـە

گوتویەتی: پێغەمبەری خوا ﷺ فەرمویەتی: **((إنَّ الله عـزَّ وجـلّ يَكْـرهُ رَفْعَ الصوت بالتثاؤبِ والعَطّاس** ...خوای بـەرزو مـەزن پـێی ناخۆشـە لەکاتی باوەشكو پژمیندا دەنگ بەرز بكرێتەوە)).

لەڕاستیدا زۆر كەس هەن لەناو مەجلیسێك، یان لەلای هەر كەسێكدا كاتێك دەپژمێ, بە شێوەیەكی ناشیرین دەنگی بەرزدەكاتـەوە، تەنانـەت پڕیشـكی پژمینەكـە ئـەدات بەدەوروبەریـدا، دیـارە ئەمـە ئاكـارێكی ناپەسەندو ڕەفتارێكی سوكە، خوای گەورە حەز بەو كارە ناكات.

د- گـەر یەكێك لە سێجار زیاتر بپژمێ پێی ناڵێـن: يرحمك الله.

وەك موسلیمو ئەبو داودو ترمذي لە سـەلمەی كـوڕی ئـەكوەع -ڕەزای خوای لێبێ- دەگێڕنەوە، كە گوتویەتی: **((عَطَـسَ رجُـلٌ عِنْـدَ رسـول الله ﷺ وأنا شاهِدٌ، فقال رسول الله ﷺ: يرحمك الله، ثم عَطـس الثانيـة أو الثالثة، فقال رسول الله ﷺ يَرحمك الله، هـذا رَجُـلٌ مزكـوم** ...پیاوێـك لەلای پێغەمبـەر پـژمیو منـیش لـەوێ ئامـادەبوومو ئاگـام لـێبوو، پێغەمبەری خوا ﷺ فەرموی: يرحمك الله، پاشان بۆ دووەمـینو سـێیەم جار پژمییەوە، دیسان پێغەمبەری خوا ﷺ فەرموی: يرحمـك الله، ئـەم پیاوە توشی هەڵامەت بووە)).

لەبەرئەوە گەر یەكێك لە پاش سێجار پژمی پـێی نـاگوترێ: يرحمـك الله. وەك ئیبن السني لە ئەبوهورەیرە دەگێڕێتەوە، كـە دەڵـێ: گـوێم لـە پێغەمبـەری خـوا ﷺ بـوو دەیفـەرمو: **((اذا عَطَـسَ أحـدكم فَلْيُشَـمِّتْهُ جَليسُهُ، واذا زادَ عَنْ ثلاثة فَهُـوَ مزكـوم، وَلاَ يُشَـمَّتْ بَعْـدَ ثَـلاثٍ:** گـەر یەكێك لە ئێوە پژمی با ئەوەی لەگەڵی دانیشتووە، پـێی بڵـێ: يرحمـك الله، بەڵام گەر لە سێجار زیاتر پژمی, ئـەوە تووشـی هەڵامـەت بـووە، یەكێكیش لە پاش سێ جار بپژمێ، پێی ناگوترێ يرحمك الله.

هـ- گەر نامسوڵمان پژمی وا باشە پێی بڵێی: (یهدیکم الله):

ئەمەش وەك ئەبو داودو ترمذي لە ئەبو موسای ئەشعەری -ڕەزای خوای لێبێ- دەگێڕێتەوە، کە گوتویەتی: ((**کان الیَهود یَتعاطسون عِندَ رسول الله ﷺ یرجون أن یقول: یرحمك الله، فیقول: یهدیکم الله ویصلح بالکم** ...جولەکەکان لە لای پێغەمبەری خوا ﷺ دەپژمین و بە ئاوات بون پێغەمبەر ﷺ پێیان بڵێ: **یرحمك الله**، واتە: خوا ڕەحمتان پێبکات. بەڵام پێغەمبەری خوا ﷺ دەیفەرمو: ((**یهدیکم الله ویصلح بالکم**))، واتە: خوا هیدایەتتان بداتو ئەحواڵتان باش بکات)).

و- گەر ئافرەتێکی نامەحرەم پژمی، واباشترە، کە پێی نەڵێی: (یرحمك الله)

بۆچونی زۆر لە زاناو موجتەهیدان ئەوەیە، گەر ئافرەتێکی بێگانە (نامەحرەم) واتە: (جگە لە دایكو خوشكو ژنو پوورو کچەزاو ژنی باوك) بپژمێ، کەراهەتی هەیە بە ڕادەیەکی حەرام کە پیاوی بێگانە پێی بڵێ: یرحمك الله. بەڵام گەر ئافرەتەکە پیر بوو ئەوەیان قەیناکە. دیارە ئەمەش بۆیە کەراهەتی هەیە، تا دەرگای ڕێگا خۆشکردنی گوناهو تاوان دابخرێ.

ئیبن الجوزی دەڵێ: لە ئیمام ئەحمەدی کوڕی حەنبەلەوە وەرمان گرتووە، کە پیاوێکی خواناسو خواپەرست لەلای بووە، جا ژنەکەی ئیمام ئەحمەد پژمیوە، پیاوە خواناسەکەش پێی گوتوە: **یرحمك اللّه**، ئیمام ئەحمەدیش گوتویەتی: خواناسێکی نەزانە بەوەی، کە کەراهەتی هەیە بە ئافرەتێکی بێگانە بگوترێ: **یرحمك اللّه**.

ئەمانەی باسکران سەبارەت بە پژمین بوو، بەڵام ئادابو ڕەفتای مسوڵمان لەکاتی باوەشکدا بەم شێوەیەی خوارەوەیە:

أ- بەگوێرەی توانا نەهێڵێ باوەشك بێتەوەو دەم نەکردنـــەوە:

ئـەم ئـاداب‌و ڕەفتـارەی ئێسـتا باسـی دەکـەین، ئاکـارێکی جـوانی ئیسـلامی کۆمـەڵایەتییـە، کـە کەسـی لـێ نـابوێردرێ، کـە ئـەویش باوەشکە.

دیارە لەکاتی باوەشکدا دەم کردنەوە، شێوەی مرۆڤ چـەند ناشـیرین دەکات‌و کەسایەتی مرۆڤ دێنێتە خوارەوە.

جا بۆ ئەم مەبەستە پێغەمبەری خوا ﷺ مەنهەج‌و بەرنامەی داناوە، تا مسـوڵمانان لـەنێو خۆیانـدا پیـادەی بکـەن‌و, منداڵەکانیشـیان لـێ بەهرەمەند بکەن‌و بە خەڵکی بسەلمێنن، کـە ئیسـلامە تاکـە بەرنامـەی شارستانیەت‌و ڕۆشنبیری، نەك ڕۆژئاوای بەناو ڕۆشنبیر.

ئـەبو هـورەیرە -ڕەزای خـوای لێبـێ- گوتویـەتی: پێغەمبـەر ﷺ فەرمویەتی: **((إنَّ الله يُحِبُّ العَطَّاسَ، وَيَكْرَهُ التثاؤُبَ، فإذا عَطَسَ أحدكُمْ وحَمد الله تعالى، كان حقاً على كُلِّ مُسْلِم سَمِعَهُ أن يقول لَهُ: يرحمك الله، وأما التثاؤب فإنما هو من الشيطان، فـإذا تثـاءَبَ أحَـدُكُمْ فَلْيَـرُدَّهُ مـا استطاع، فإن أحدكم اذا تثـاءَب ضَحِك مِنُـهُ الشيطان:** خـوای گـەورە پژمینی خۆش دەوێ‌و حەزی بە باوەشك نیە، گەر یەکێك لە ئێوە پژمی‌و گوتی: **الحمدلله**، ئەوا لەسەر هەر مسوڵمانێکە، کە گوێ بیستیەتی پـێی بڵێ: **یرحمك الله**، باوەشـك هاتنـەوە لـە لایـەن شـەیتانەوەیە، جـا گـەر یەکێکتان باوەشکی هاتەوە، با بیگەڕێنێتەوە بە گوێرەی تواناو نـەهێڵێ باوەشکی بێتەوە. چونکە کاتێـك یـەکێك لـە ئێـوە باوەشـکی دێتـەوە، شەیتان گاڵتەی پێ دەکات‌و پێی پێ دەکەنێ))[1].

ب- گـەر باوەشـك هات, دەست لەسەر دەم دابنـێ:

١) بوخاری گێڕاویەتیەوە.

ئەمەش وەك موسلیم لە ئەبی سەعیدی خودری -ڕەزای خوای لێبێ- دەگێڕێتەوە، کە گوتویەتی: پێغەمبەری خوا ﷺ فەرمویەتی: ((**إذا تثاءَب احدكم فَلْيُمسك بيده على فَيه فإنَّ الشيطان يُدْخَلُ**: گەر یەکێك لە ئێوە باوەشکی هات، با دەستی لەسەر دەمی دابنێ، چونکە شەیتان لەوێوە دەچێتە ژوورەوە)).

جا زۆر لە زاناو موجتەهیدان وای بەباش دەزانن، کە لەکاتی باوەشك هاتن لە نوێژدا دەست بخرێتە سەر دەم.

ج- دەنگ بەرزنەکردنەوە لەکاتی باوەشکدا:

وەك موسلیمو ئەحمەدو ترمذي گێڕاویانەتەوە، کە پێغەمبەری خوا ﷺ فەرمویەتی: ((**إن الله يحب العطاس ويكره التثاؤب فإذا تثاءَب أحدكم فلا يقل هاه ...هاه، فإن ذلك مِنَ الشيطان يَضْحَكُ مِنْهُ** ...خوای گەورە پژمینی خۆش دەوێو حەزی لە باوەشك نیە، جا گەر یەکێکتان باوەشکی هات، با نەڵێ: ها ها، چونکە ئەمە لە شەیتانەوەیەو پێی پێدەکەنێ)).

ئیبن السني لە عبداللەی کوڕی زوبەیرەوە دەگێڕێتەوە، کە گوتویەتی: پێغەمبەری خوا ﷺ فەرمویەتی: ((**إنَّ الله عزّ وجلّ يكره رفع الصوت بالتثاؤب والعطاس** ...خوای گەورە حەز بە باوێشكو پژمینی بەدەنگەوە ناکات)).

ئیتر لە کۆتاییدا داوا لە گشت مسوڵمانێك دەکەم، یەکەمیان لەخۆمەوە، بەم ئەدەبو ئاکارە جوانو بەرێزانەی ئیسلام، ئاکارو کردەوەکانمانی پێ برازێنینەوەو پەیوەندی کۆمەڵایەتیمانی پێ بەهێز بکەین.

هەڵبەت ئەم ئادابو یاساو ئاکارانەی ئیسلام، سەنگی مەحەکی

مسوڵمانە، کە دەتوانێ لە کۆمەڵگەکەیدا پیادەی بکاتو، بە خەڵکانی عەلمانی خۆ ناز بە ڕۆشنبیری، بسەلمێنێ، کە ئەم ئاکارو ئادابانە پێوەری ڕاستەقینەی ڕۆشنبیریو مەدەنیەتە، نەك زانستێکی ڕوتی ڕەقو وشك.

داواکارم لە خوای بەخشندە کە دڵەکانمان... کردەوەکانمان... گوفتارمان.. ئاکارو ڕەوشتمان وا لێبکات بەپێی شەریعەتە بێوێنەکەی خۆی بکاتو، گوناهو تاوانەکانمان لەسەر شان هەڵگرێو بیخاتە سەر شانی موشریکانو کافرانو دوژمنانی خۆی.

ئێمەش بە بەهەشتی ڕازاوەو دڵڕفێن شاد بکات. ئامین.

سەرچاوەکان:

١- تربية الأولاد في الإسلام، د. عبدالله ناصر علوان.
٢- أدب المسلم في العبادات والمعاملات والعادات المعاصرة، محمد سعيد بيض.
٣- منهج التربية النبّوية للطفل، محمد نور بن عبدالحفيظ سويد.
٤- آداب المسلم، عبدالرحيم ماردني، دار المحبة، دمشق.
٥- منهاج المسلم، أبوبكر جابر الجزائري.
٦- صلة الأرحام ثوابها وفضلها والتحذير من قطعها —مجدي محمد الشهاوي- الطبعة الأولى ١٩٩٩ مكتبة الإيمان للنشر والتوزيع

نـــاوەڕۆك

پێشـەکی: ٦
ئادابی ئیسـلامی لە کۆمـەڵگا ٧
ئـەدەب و ئاکاری مسـوڵمان لەگەڵ خـوادا ٩
ئـەدەب و ئاکاری مسـوڵمان لەگـەڵ پێغـەمبەری خـوادا ﷺ ١٦
ئـەدەبو ئاکـاری مسـوڵمان لەگـەڵ دایكو بـاوکیدا ٢٢
ئـەدەبو ئاکـاری مسـوڵمان لەگـەڵ خـزمو نزیکـانیدا ٣١
ئـەدەبو ئاکـاری مسـوڵمان لە میوانـداریدا ٣٧
ئـەدەبو ئاکاری مسـوڵمان لـە بەکارهێنانی تەلـەفۆنو مۆبایل دا ٤١
ئـەدەبو ئاکاری مسـوڵمان لـەکـاتی نـان خـواردندا ٤٣
ئـەدەبو ئاکاری مسـوڵمان لە کاتی خـواردنەوەدا ٤٨
ج- خواردنو خواردنەوە بە ڕۆیشـتنو دانیشتنەوە: ٤٩
ئـەدەبو ئاکـاری مسوڵمان لە سـڵاوکـردندا ٥٠
ئـەدەبو ئاکاری مسـوڵمان لەکاتی مۆڵـەت وەرگرتندا ٥٥
ئـەدەبو ئاکـاری مسـوڵمان لـە کـۆڕو مەجلـیسـدا ٦٢
ئـەدەبو ئاکـاری مسـوڵمان لـەکـاتی قسـە کـردندا ٦٧
ئـەدەبو ئاکـاری مسـوڵمان لەکـاتی گـاڵتـەو سـوعبەتدا ٧٣
ئـەدەبو ئاکاری مسـوڵمان لـە پیـرۆزبایی کـردنـدا ٧٨
ئـەدەب و ئاکـاری مسوڵمان لە کاتی سـەردانی نەخـۆشدا ٨٣
ئـەدەب و ئاکـاری مسـوڵمان لە پرسـەو تەعزیـەدا ٨٨
ئـەدەب و ئاکـاری مسـوڵمـان لە کاتی پژمینو باوەشـك دان ٩٠
نـاوەڕۆك ٩٨

زانکۆی ئازادی دیراساتی ئیسلامی (زادی)
ئامادەیی ئامەد

ماڵپەر
zadyreman.com
فەیسبووك
fb.com/zadyreman
هەژماری تویتەر
twitter.com/zadyreman
هەژماری ئینستاگرام
instagram.com/zadyreman
ئیمێڵ
zadyreman@gmail.com